G. POPA-LISSEANU

# IZVOARELE ISTORIEI ROMÂNILOR

# FONTES
## HISTORIAE DACO-ROMANORUM

FASCICULUS X

EUTROPII

# BREVIARIUM HISTORIAE ROMANAE

EDIDIT

G. POPA-LISSEANU

BUCUREȘTI
TIPOGRAFIA «BUCOVINA», I. E. TOROUȚIU
1936

# IZVOARELE ISTORIEI ROMÂNILOR

VOLUMUL X

# ISTORIA ROMANĂ PRESCURTATĂ

DE

EUTROPIUS

TRADUCERE ŞI COMENTARII DE

G. POPA-LISSEANU

BUCUREŞTI
TIPOGRAFIA «BUCOVINA», I. E. TOROUŢIU
1 9 3 6

# INTRODUCERE

## 1. DATE BIOGRAFICE.

De oarece studiul oricărei opere literare trebuie să ne conducă, în ultimă analiză, la cunoaşterea cât mai temeinică a personalităţii autorului acelei opere şi de oarece orice lucrare literară este produsul a doi factori puternici, a înrâuririi mediului în care s'a desvoltat şi a valorii geniului creator, vom căuta, mai întâi de toate, să fixăm *locul* ce ocupă în literatura latină autorul nostru şi apoi, strângând laolaltă toate datele ce le avem asupra vieţii sale, să stabilim valoarea *personalităţii scriitorului şi a operei sale*, arătând, în acelaşi timp, influenţa sa asupra contimporanilor şi asupra urmaşilor săi.

Viaţa lui Eutropius ne va procura oarecari elemente de apreciere asupra operii sale, după cum, pe de altă parte, studiul operii înseşi va arunca oarecare lumină asupra personalităţii autorului.

Dar, din nenorocire, cunoştinţele ce le avem din antichitate asupra lui Eutropius sunt foarte reduse. Autorul însuşi, în afară de o singură frasă, nu ne aminteşte nimica despre sine. Cu cât însă datele din lumea veche sunt mai puţine, cu atât studiile ce s'au făcut de învăţaţii de mai târziu şi de cei din zilele noastre sunt mai bogate.

Am putea zice că, precum gloria de a fi dat naştere lui Homer şi-o reclamau mai multe cetăţi din lumea veche, tot astfel cinstea de a fi patria de naştere a lui Eutropius şi-o reclamau pe rând şi Grecia şi Italia şi Gallia. După unii el s'ar fi născut la Constantinopol, după alţii că ar fi văzut lumina zilei în Italia şi că ar fi scris la Roma; n'au lipsit nici acei cari să crează că Eutropius ar fi fost de naştere gal şi că ar fi avut chiar proprietăţi în Gasconia.

Importanța operii acestui scriitor este așa de mare, că el a meritat să aibă astăzi o întreagă literatură asupra vieții sale, a meritat ca filologii să caute să studieze și mai ales să ilustreze, prin argumente scoate din opera sa sau din operile contimporanilor, vieața puțin cunoscută a lui Eutropius.

Eutropius a fost de sigur grec din naștere, unul dintre acei *Graeculi*, cari în epoca imperială au pus mâna pe toată puterea de stat dela Roma și mai târziu din Constantinopol și cari, întocmai ca și Grecii din Țările românești, din secolele trecute, romanizându-se au condus destinele imperiului roman și ale romanității până târziu în evul mediu.

Numele de Eutropius (Εὐτρόπιος, în grecește însemnează cel cu bune moravuri) ajunge frequent prin secolul al IV-lea după Christos. Critica literară de azi pare a fi stabilit că Eutropius al nostru este identic cu proconsulul din Asia din anul 370; cu *comes rerum privatarum* din anul 380—381, apoi din 385, pentru a doua oară, și cu *consulul* din 387. In același timp, pare sigur că nu trebuie confundat nici cu Eutropius presbyter, preot din Africa, școlar al Sfântului Augustin și care a scris două consolațiuni către surorile sale, nici cu Eutropius, atotputernicul eunuc dela curtea împăratului Arcadius, nici cu medicul Eutropius, vestit scriitor, despre care ne vorbește Marcellus Empiricus, nici cu alți Eutropii, cu cari a fost adeseori identificat istoricul nostru.

După toate probabilitățile, Eutropius s'a născut pe la anul 316 după Christos, în timpul împăratului Constantin, că ar fi asistat la fundarea Constantinopolului a. 329, în vârstă de 13 ani — unii au crezut, fără să fi putut aduce dovezi, că ar fi scris mai târziu și o carte asupra fundării acestui oraș — că în vârstă de 57 ani se găsea guvernator în Asia, și că în vârstă de 65—65 ani Theodosius îl numi prefect al pretoriului.

Se mai crede că Eutropius ar fi fost un nepot de soră și școlar al retorului Acacius din Caesarea și despre care ne vorbește de mai multe ori în scrisorile sale filosoful Libanius. Dacă hipoteza aceasta este adevărată, atunci este sigur, după cum rezultă din scrisorile lui Libanius, că Eutropius a venit în anul 355 la Antiochia și a rămas aci până la anul 363. Iar când, în anul 362, a venit împăratul Iulian în această metropolă a Orientului, a făcut și cunoștința lui Eutropius care ajunsese la oarecare vază și reputație prin talentul său orato-

ric. La recomandaţiunea filosofului Libanius, Eutropius intră în prietenia împăratului care îl luă cu sine în expediţiunea ce tocmai întreprindea în Persia[1]). E puţin probabil să fi avut un comandament militar, cum se crede în genere.

Fapt pozitiv este numai acesta că a luat parte în nenorocita expediţiune a lui Julian Apostatul în contra Perşilor (a. 363). El însuş ne spune: *cui expeditioni ego quoque interfui.* Acelaşi lucru ni-l confirmă istoricul grec Georg. Codinus[2]), Εὐτρόπιος ὁ σοφιστὴς ὁ τῷ παραβάτῃ Ἰουλιανῷ ἐν τῇ Περσίδι ὁ ἐπιστολογράφος Κωνσταντίνου, unde *epistolographos Constantini* de sigur este o eroare a istoricului grec.

De asemenea este iarăşi fapt pozitiv că Eutropius a avut la curtea împăratului Valens, în anul 369, titlul de *magister memoriae.* In codicile numit Bambergensis, din veacul al X-lea sau al IX-lea, într'o epistolă ce precede *Breviarium* al lui Festus se zice: *Valenti perpetuo Augusto v. c. magister memoriae.*

Magister memoriae προεστὼς μνήμης era un titlu de înaltă dregătorie la curtea împărătească. El era însărcinat să tragă atenţiunea asupra celor ce trebuiau să se facă în administrarea imperiului. Notele lui se numiau *memoria* sau *sacra memoria.*

Abreviaţiunea *V. C.*, din epistola amintită mai sus, pentru *vir clarissimus*, însemnează că Eutropius a ajuns la onoarea clarissumatului. Cei ce, în această epocă imperială, aveau titlul de clarissumat, rămâneau pentru totdeauna în ordinul senatorial: «*indepti semel clarissumatus dignitatem perpetuo manebant in ordine senatorum*»[3]).

Lexicograful grec Suidas ne spune că Eutropius a fost Ἰταλὸς σοφιστής. Sophist pe vremea aceasta nu avea accepţiune peiorativă, şi sophist italian nu însemna altceva decât că a fost un retor care a scris în limba latină. Ceeace în special ne face să credem ca Eutropius nu era Roman este împrejurarea că nicăierea în opera sa el nu ne spune «armata *noastră*», «consulii *noştri*», cum se exprimă de altfel ceilalţi scriitori din această epocă, ca d. ex. contimporanul său Rufus[4]).

---

1) Otto Seeck, *Q. Aurelli Symmachi, quae supersunt*, în *Monumenta Germaniae historica*, Auctores, 6, pag. CXXXII.

2) Georg. Codinus, *De origin. Constantinop.* 18.

3) *Thessaurus linguae latinae*, vorba *clarissumatus.* Despre clarissumatul lui Eutropius vezi şi Mommsen, la Droysen, *Eutropi Breviarium*, pag. II.

4) Eexcepţie face un singur pasagiu, unde textul este alterat,

Impăratul Valens (364—378), despre care scriitorii ne spun că era un ignorant, *omnium litterarum ignarus*, cum îl numeşte istoricul Ammianus Marcellinus — împăratul Vetranio, după cum ne spune Eutropius, era aşa de ignorant că nici nu ştiea măcar să citească — şi necunoscând nici limba grecească, cu toate că un mare număr dintre supuşii săi vorbeau numai greceşte, puse pe Eutropius să-i scrie un rezumat al istoriei romane. Eutropius se execută şi compuse atunci opera sa, precedând-o de o dedicaţie şi sfârşind-o cu făgăduiala că va trata domnia lui Valens şi Valentinianus, într'o lucrare mai îngrijită, cu un stil mai frumos, lucrare pe care sau n'a compus-o sau s'a pierdut. Iată vorbele cu care încheie Eutropius Breviariul său: *Quia autem ad inclytos principes venerandosque perventum est, interim operi modum dabimus; nam reliqua stilo maiore dicenda sunt; quae nunc non tam praetermittimus, quam ad maiorem scribendi diligentiam reservamus.*

La această din urmă frasă pare că face alusiune şi prefectul Romei, Symmachus, când zorea pe Eutropius să scrie istoria împăraţilor Valens şi Valentinianus; căci dintre scrisorile lui Symmachus opt sunt dedicate lui Eutropius, iar în vorbele «*sed haec stilo exequenda tibi ante alios, cui pollet Minerva, concedimus*» se vede o aluzie la ultimele vorbe din Breviarium [5]).

Dacă Eutropius al nostru este în adevăr acela căruia îi se adresează Symmachus în scrisorile sale [6]), şi lucru pare neîndoios pentru cei mai mulţi critici literari, atunci el avea în Asia nişte proprietăţi, după cum rezultă aceasta din scrisoarea în care vorbeşte că un oarecare Ausonianus *v* (ir) *c* (larissimus) a fost încălcat de Eutropius. Symmachus intervine prieteneşte pe lângă Eutropius în favoarea lui Ausonianus [7]»).

Intr'un manuscris al lui Eutropius, într'unul singur, Valens poartă titlul de *Gothicus*. Dacă această titulatură a împăratului exista în timpul când Eutropius şi-a compus opera sa, atunci rezultă că Breviarium a fost scris în 369, după victoria lui Valens asupra Goţilor, deci cartea apăruse înainte de a fi fost chemat ca guvernator în Asia, a. 370.

5) Symmachus, *Epistolae*, III 47.
6) Symmachus, *Epistolae*, III, 46—53.
7) Symmachus, *Epistolae*, III, 53.

Pe când Eutropius se găsea ca proconsul în Asia, prin intrigile lui Festus, succesorul său, şi el magister memoriae, a fost implicat în procesul de înaltă trădare al lui Theodorus, secretarul lui Valens, şi n'a putut scăpa de condamnare decât graţie filosofului Pasiphilus, căruia tortura nu i-a putut smulge nici o declaraţiune în contra lui Eutropius: «*Eutropius Asiam proconsulari tunc obtinens potestate, ut factionis conscius arcessitus in crimen, abscessit innocuus, Pasiphilo eximente philosopho, cui ut eum mendacio iniusto perverteret, crudeliter tortus, de statu robustae mentis non potuit deturbari* [8]).

Deşi Eutropius a fost achitat, cât timp a trăit împăratul Valens, n'a mai avut nici unul dintre onoruri; după moartea lui Valens însă, la anul 379, primeşte titlul şi însărcinarea de *comes rerum privatarum* al lui Flavius Gratianus, iar în anul următor este numit *praefectus praetorio Orientis*. (380—381). Pentru a doua oară a fost însărcinat cu aceeaşi funcţiune în 385, iar în 387 fu ales consul împreună cu împăratul Valentinian. Din scrisorile lui Gregorius din Nazians rezultă că Eutropius dela 381 până la 387 a trăit ca om particular [9]).

S'a pus de multeori întrebarea dacă Eutropius, care a trăit pe timpul introducerii creştinismului ca religiune de stat, a fost creştin sau păgân? Rezultatul discuţiunilor pare a duce la concluziunea că Eutropius n'a fost nici creştin, nici păgân. Ca cei mai mulţi filozofi din acele vremuri, Eutropius a fost un simplu sofist.

Dacă Eutropius ar fi fost creştin ar fi vorbit altfel de cum vorbeşte despre domnia împăratului Constantin şi dedesigur un fapt aşa de extraordinar ca introducerea creştinismului n'ar fi putut să-l lase indiferent. Ar fi motivat, fără îndoială, războiul lui Constantin cu Licinius, persecutorul creştinilor şi altfel ar fi vorbit despre domnia lui Iulian Apostatul, căruia numai laude nu i-ar fi adus.

Ce e drept, sub regimul lui Julian, ne spune câteva cuvinte despre persecuţiunea creştinilor şi ar fi avut prilej să desvolte mai pe larg teza creştinismului. Nu ne spune însă decât că a persecutat pe creştini, dar n'a vărsat sânge creşti-

---

8) Ammianus Marcellinus, *Res gestae*, XXIX 1. 36.

9) Greg. Nazianz, *Epist.* 137, 138.

nesc, *nimius religionis Christianae insectator, perinde tamen ut cruore abstineret,* în care frasă vorba *nimius* se crede că este interpolată de vr'un creştin de mai târziu.

Spre a se putea susţinea creştinismul lui Eutropius, unii copişti au introdus chiar în textul original proba pe care voiau să o aibă; astfel, într'unul din manuscrise găsim adausul «*Iesum Christum deum et dominum nostrum*».

In orice caz, Eutropius chiar dacă va fi fost creştin, n'a fost creştin în sensul lui Ambrosius, Augustinus, Orosius, etc. care să-şi susţie cu tărie credinţele sale, ci va fi susţinut, ca cei mai mulţi filosofi din această epocă, legea împăratului. Subt împăratul Constantin va fi admis închiderea templelor păgâne, supt împăratul Julian va fi aprobat redeschiderea lor, supt împăratul arian Valens va fi persecutat pe drept-credincioşi şi, în sfârşit, supt Theodosius, se va fi acomodat credinţei acestui împărat, a cărui favoare o căuta.

## II. OPERA LUI EUTROPIUS.

*Breviarium ab urbe condita,* cum este intitulată lucrarea lui Eutropius, nu este de o prea mare întindere. In zece cărţi, nu prea lungi, găsim condensate evenimentele mai importante ale istoriei romane, dela fundarea cetăţii (754 înainte de Christos) până la urcarea pe tronul împărătesc a lui Valens (364 după naşterea lui Christos), deci un interval de timp de 1117 ani.

Lucrarea lui Eutropius se poate împărţi în trei părţi: *a)* epoca republicană; *b)* epoca imperiului până la domnia lui Nerva şi *c)* epoca împăraţilor până la Valens. Fiecare din aceste trei epoce sunt tratate deosebit. Prima parte este caracterizată printr'o înşirare succintă a evenimentelor externe, fără să se trateze de loc evenimentele interne. Scriitorul se mărgineşte la războaie şi lupte, citându-ne foarte adesea ori numărul morţilor şi prizonierilor şi arătând locul unde s'au petrecut faptele. In partea II-a, Eutropius începe să ne dea caracterizări, indicându-ne în scurte cuvinte rolul împăraţilor, nedispreţuind câte odată nici anecdotele [10]) şi în partea III-a, cu cât ne apropiem de epoca în care a trăit autorul, caracte-

10) *Breviarium* VII. 18.

rizările câştigă în pătrundere. In această din urmă parte, scriitorul nostru, întocmai ca şi pedagogul al cărui rol şi-l însuşeşte prin compunerea cărţii sale, compară trecutul cu prezentul, dând adeseori indicaţii asupra vremurilor sale.

Rezumatul istoric al lui Eutropius este făcut cu exactitate şi inteligenţă, este însă cam sec în primele cărţi, din ce în ce mai bogat cu cât se apropie de domnia lui Valens şi ne dă portretele împăraţilor cu justeţă, în special portretele lui Caesar, Constantin şi Julian.

Toţi criticii literari sunt unanimi întru a recunoaşte că Eutropius a scris într'un stil simplu, clar şi vioiu. Cu obiectivitatea sa merge aşa de departe că nici odată nu-şi spune părerile sale: el n'are idei proprii, nu apreciază. Ca o dovadă despre nepărtinirea sa, ne poate servi aprecierea ce face împăraţilor Constantin şi Julian. Eutropius este lipsit de adulaţiune, dovadă epistola dedicatorie adresată lui Valens. Cât de nobil şi de demn este Eutropius, rezultă de sigur şi din faptul că despre împăratul Valens, care i-a comandat *Breviarium*, nu vorbeşte decât în scrisoarea de dedicaţie şi în ultimul capitol al cărţii sale [11]).

*Limba* lui Eutropius nu mai putea să fie limba clasică; ea se apropie de limba evului mediu. Limba vechilor învingători ai lumii încetase să mai fie regina limbilor, fiindcă nici Romanii nu mai erau poporul-rege, cum se exprimă un critic literar. Cu toate acestea, Eutropius scrie aşa de simplu şi de clar, cum nu ne-am fi aşteptat dela un scriitor din această epocă şi de sigur el face excepţie între scriitorii contimporani. Aceasta dovedeşte că Eutropius avea calităţi de mare scriitor. De altfel, nu e uşor lucru să caracterizezi în câteva frase vieaţa întreagă a unui mare general sau a unui mare împărat.

Dacă, pe lângă metoda sa, Eutropius ar fi adăugat şi eleganţa stilului lui August, am avea în adevăr un cap de operă. Cu toate acestea, deşi influenţat de limba epocii sale, *Breviarium* se abate totuşi puţin dela limba clasică.

In general se poate spune că un anumit spirit filosofic

---

11) O singură dată (I. 12) caracterizând dictatura, o aseamănă cu puterea imperială: *neque quicquam similius potest dici quam dictatura antiqua huic imperii potestati quam nunc tranquillitas vestra habet.*

traspiră din întreaga lucrare a lui Eutropius şi de sigur autorul nostru a avut vederi largi de mare istoric. Perioadele lungi, caracteristice stilului contimporanilor săi şi caracteristice lucrărilor cu tendinţe retorice, cum sunt în deosebi lucrările istorice, lipsesc din opera lui Eutropius. Repetiţiunile cari se găsesc din când în când la autorul nostru, nu trebuesc considerate ca negligenţe de stil. Ele sunt întrebuinţate în scopul de a imprima mai bine în mintea cetitorului anumite numiri şi fapte [12]).

Şi eleganţe de stil găsim din când în când: *Aemilianus obscurissime natus obscurius imperat; Traianus orbem terrarum aedificans; Commodus hostis humani generis; Numa infinita Romae sacra ac templa constituit* [13]); etc. Există două feluri de împărţiri de capitole; în traducerea noastră am admis numai una singură, pe aceea a lui H. Droysen.

*Breviariul* lui Eutropius este aşa de bine făcut; că el a putut servi drept călăuză analiştilor de mai târziu.

### III. IZVOARELE LUI EUTROPIUS.

Suidas în Lexiconul său ne spune: Καπίτων Λύκιος οὗτος ἔγραψε 'Ισαυρικὰ βίβλια μ' μεταφράσιν τῆς ἐπιτομῆς · Εὐτροπίου ῥωμαϊστὶ Λίβιον τὸν 'Ρωμαῖον, adecă «Capito din Lycia istoricul. Acesta a scris răsboaiele Isaurice în VIII cărţi şi a tradus în limba grecească epitoma lui Eutropius, care a redat în rezumat pe scriitorul roman Livius». Din acest pasagiu ar rezulta că în Breviarium avem un rezumat al lui Livius, a cărui operă desigur pe vremea aceea va fi fost completă, neatinsă de vicisitudinile vremurilor.

Din cele trei părţi în cari am spus că se poate împărţi şi caracteriza mai bine opera lui Eutropius, în partea întâia, care tratează epoca republicană, deşi găsim pasagii asemănătoare cu Livius, totuşi nu credem că textul e luat după marele istoric roman. El este luat mai mult după vr'o epitomă sau după vr'o cronică, compusă în mare parte după istoricul patavin. Ar fi fost şi greu pentru Eutropius ca să rezumeze întreaga

---

12) Tranziţia dela un capitol la altul o face prin *eodem tempore, post eum*, iar când Eutropius nu precizează timpul zice *per idem tempus*.

13) Vezi Eutropius, ediţia Büchling.

operă a lui Livius; existau pe acea vreme mai multe *epitomae Livianae*, din cari ar fi putut extrage Eutropius lucrarea sa.

Partea II-a, domnia împăraţilor până la moartea lui Domitianus, este extrasă, în mare parte, după istoricul Suetonius. Comentatorii moderni ai lui Eutropius, între cari învăţatul Droysen, au dovedit filiaţiunea celor două texte.

Partea III-a, epoca celorlalţi împăraţi, a avut ca izvor principal *Croniça împăraţilor*, al cărui autor este necunoscut, *Istoria familiei lui Constantin* şi scriitorii pe cari i-au avut în vedere şi autorii *Historiei Auguste*. Pe Julian şi Jovian putea Eutropius să-i caracterizeze după cunoştinţele sale personale.

## IV. CONTINUATORII LUI EUTROPIUS.

Importanţa operii lui Eutropius rezultă din numeroşii imitatori ce a avut. De abia apăru opera sa şi numai decât găsi un traducător. Este *Paeanius*, şcolar al filosofilor Libanius şi Acacius, cari (în 345—355) profesau împreună în Antiochia, ca celebri sofişti şi retori greci. Libanius în scrisorile sale aminteşte nu o singură dată despre Paeanius.

Paeanius însă nu ştia bine latineşte, de aceea n'a tradus textul lui Eutropius vorbă de vorbă, ci a dat mai mult o parafrazare a lui, o *metaphrasis*. Textul latin a fost redus, lăsându-se la o parte pasagiile cari îi se păreau de prisos. Astfel în textul lui Paeanius, text care ni s'a păstrat complet, lipsesc foarte adesea ori *prenomina*, lipsesc indicaţiile de demnităţi, lipsesc unele localităţi şi regiuni din Occident; anii însă îi redă exact. Lucrarea lui Paeanius, apărută în anul 380, este o dovadă că locuitorii din Asia, supuşi romani, nu cunoşteau limba latină şi deci el, un Asiatic, s'a simţit obligat să traducă pentru Asiatici resumatul istoriei romane a lui Eutropius [14]).

Vr'o sută de ani în urmă, s'a făcut o a doua traducere a lui Eutropius; de data asta probabil de Capito din Lycia, autorul mai multor alte lucrări. Opera lui Capito, diferită de a lui Paeanius, nu ni s'a păstrat decât în fragmente, mai ales la Ioan Antiochianul. Acest Capito, despre care ne vor-

14) Prima ediţie a lui Paeanius s'a publicat în anul 1590 de învăţatul Sylburg, după un manuscris al lui Pithoeus.

beşte Suidas, în pasagiul citat mai sus, a trăit înainte de Stephanus din Byzanz, înainte de 580, poate între anii 491—527.

Se înţelege că şi versiunea lui Capito diferă de versiunea lui Eutropius, că se găsesc şi în această versiune oarecari modificări, introduse fie direct de Capito, fie de Ioan Artiochianul. Traducerea aceasta a lui Capito este şi ea mai mult o parafrazare şi cuprinde cu mult mai multe adausuri decât cuprinde parafrazarea lui Paeanius.

Excerpte din traducerea grecească a lui Paeanius şi a lui Capito găsim şi la Maximus Planudes [15]).

Aprecierea favorabilă ce s'a făcut operii lui Eutropius rezultă şi din împrejurarea că, atât pentru contimporani, cât şi pentru urmaşi, ea a servit ca izvor principal de informaţiune.

Chiar Festus, contimporanul şi urmaşul său, ca *magister memoriae* în *aula orientali*, în scrierea ce a compus asupra evenimentelor din Orient dela Traian până la Diocletian, a avut ca izvor principal şi ca model Breviarul lui Eutropius. De asemenea, critica a dovedit că şi *Epitome* a lui Aurelius Victor este influenţată de Eutropius. De aşişderea şi analiştii eclesiastici au avut drept călăuză tot pe Eutropius. Astfel au fost Sf. Augustin în *De civitate Dei*, Sf. Ieronim, Sf. Prosper, Orosius, care îl citează de două ori, Isidorus, Cassiodorus, în *Chronica* sa, Jordanes, în *De summa temporum* şi alţii.

Popularitatea cea mai mare i-o câştigă lui Eutropius un călugăr din evul mediu *Paulus Warnefridus*, care trăia în epoca lui Carol cel Mare, ca diacon în Aquileia, şi numit în genere *Paulus Diaconus*.

Acest Paulus, cunoscut scriitor al istoriei Longobarzilor, luând de bază scrierea lui Eutropius, a voit să facă o istorie universală, amplificând textul şi continuându-l prin adausuri, mai ales din Orosius, până la Justinian a. 553.

Paulus ne spune de altfel într'o scrisoare: *Ac primo paulo superius ab eiusdem textu historiae narratiorem capiens eamque pro loci merito extendens quaedam etiam temporibus eius congruentia ex divina lege interserens eamdem sacratissimae historiae consonam reddidi. Et quia Eutropius usque ad Va-*

15) Vezi Eutropi, *Breviarium* de Droysen, pag. CXVIII în *Monum. Germ. hist. II.*

*lentis tantummodo imperium narrationis suae in ea seriem deduxit, ego deinceps meo ex maiorum dictis stilo subsecutus sex in libellis superioribus in quantum potui haud dissimilibus usque ad Justiniani Augusti tempora perveni.*

*Paulus a modificat deci şi a mărit cu şase cărţi noi textul* quasi clasic al lui Eutropius şi l-a făcut mai plăcut şi mai uşor de cetit pentru Adelperga; căci în condicele Monacensis găsim la sfârşitul cărţii a X-a o scrisoare către Adelperga: *Hucusque historiam Eutropius composuit, cui tamen aliqua Paulus Diaconus addidit, iubente domna Adelperga Christianissima Beneventi ductrice, coniuge domni Arichidis* (între 766—782), *deinceps quae sequuntur* (X—XVI) *idem Paulus ex diversis auctoribus proprio stilo contexuit* [16]).

Lucrarea lui Paulus Diaconus a servit mai târziu ca bază la o nouă compilaţiune, la aşa numita *Historia Miscella* [17]) a lui Landolfus Sagax, compusă pe la anul 1000 după Christos. Ca şi Paulus, deasemenea şi Sagax, a mărit prin adausuri textul lui Eutropius şi a dus povestirea până în timpul împăratului Leon din Armenia (813—820).

Landolfus Sagax adause pe lângă cele 16 cărţi ale lui Paulus încă 8 cărţi noi. Cele 16 cărţi au fost desvoltate prin adausuri şi desvoltări, iar cărţile a VII-a şi a XVI au fost împărţite în câte două cărţi, astfel că s'a ajuns ca această *Historia Miscella* să aibă 26 cărţi.

Dela Eutropius avem azi opt codice, dela Paulus cinci, dela Paeanius două şi dela Landolfus Sagax unul. Cel mai vechiu codice al lui Eutropius este aşa numitul *Gothanus*, din secolul al X sau al IX.

Invăţatul Antonius Schoonhoven a restabilit în 1546 textul lui Eutropius, purificându-l de adausurile lui Paulus şi ale lui Sagax.

Ediţia cea mare a lui Eutropius a dat-o învăţatul german Droysen [18]), al cărui text l'am adoptat şi noi.

---

16) W. Hartel, *Eutropius und Paulus Diaconus.*

17) S'a numit astfel fiindcă a fost alcătuită din mai multe lucrări.

18) *Monumenta Germaniae historica, Auctores* 1 şi 2. Bibliografia lui Eutropius în Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie des classischen Altertumswissenschaft.*

## DOMINO VALENTI MAXIMO PERPETVO AVGVSTO

### Eutropius V. C. magister memoriae.

Res Romanas ex voluntate mansuetudinis tuae ab urbe condita ad nostram memoriam, quae in negotiis vel bellicis vel civilibus eminebant, per ordinem temporum brevi narratione collegi strictim additis etiam his, quae in principum vita egregia extiterunt, ut tranquillitatis tuae possit mens divina laetari prius se inlustrium virorum facta in administrando imperio secutam quam cognosceret lectione.

## LIBER PRIMVS.

Romanum imperium, quo neque ab exordio ullum fere minus I
neque incrementis toto orbe amplius humana potest memoria recordari, a Romulo exordium habet, qui Reae Silviae Vestalis virginis filius et quantum putatus est Martis cum Remo fratre uno partu editus est. is cum inter pastores latrocinaretur, decem et octo annos natus urbem exiguam in Palatino monte constituit, XI Kal. Maias, Olympiadis sextae anno tertio, post Troiae excidium, ut qui plurimum minimumque tradunt, anno trecentesimo nonagesimo quarto.

Condita civitate quam ex nomine suo Romam vocavit haec fere II
egit. multitudinem finitimorum in civitatem recepit, centum ex senioribus legit, quorum consilio omnia ageret, quos senatores nominavit propter senectutem. cum uxores ipse et populus suus non haberent, invitavit ad spectaculum ludorum vicinas urbis Romae nationes atque earum virgines rapuit. commotis bellis propter raptarum iniuriam Caeninenses vicit, Antemnates, Crustuminos, Sabinos, Fidenates, Veientes. haec omnia oppida urbem cingunt. et cum orta

subito tempestate non comparuisset, anno regni tricesimo septimo ad deos transisse creditus est. deinde Romae per quinos dies senatores imperaverunt et his regnantibus unus annus completus est.

III Postea Numa Pompilius rex creatus est, qui bellum quidem nullum gessit, sed non minus civitati quam Romulus profuit. nam et leges Romanis moresque constituit, qui consuetudine proeliorum iam latrones ac semibarbari putabantur, et annum descripsit in decem menses prius sine aliqua supputatione confusum et infinita Romae sacra ac templa constituit. morbo decessit quadragesimo et tertio imperii anno.

IV Huic successit Tullus Hostilius. hic bella reparavit, Albanos vicit qui ab urbe Roma duodecimo miliario sunt, Veientes et Fidenates, quorum alii sexto miliario absunt ab urbe Roma, alii octavo decimo, bello superavit. urbem ampliavit adiecto Caelio monte. cum triginta et duos annos regnasset, fulmine ictus cum domo sua arsit.

V Post hunc Ancus Marcius Numae ex filia nepos suscepit imperium. contra Latinos dimicavit, Aventinum montem civitati adiecit et Ianiculum, apud *ostium Tiberis* Ostiam civitatem supra mare sexto decimo miliario ab urbe Roma condidit. vicesimo et quarto anno imperii morbo periit.

VI Deinde regnum Priscus Tarquinius accepit. hic numerum senatorum duplicavit, circum Romae aedificavit, ludos Romanos instituit, qui ad nostram memoriam permanent. vicit idem etiam Sabinos et non parum agrorum sublatum isdem urbis Romae territorio iunxit primusque triumphans urbem intravit. muros fecit et cloacas, Capitolium inchoavit. tricesimo octavo imperii anno per Anci filios occisus est regis eius, cui ipse successerat.

VII Post hunc Servius Tullius suscepit imperium, genitus ex nobili femina, captiva tamen et ancilla. hic quoque Sabinos subegit, montes tres Quirinalem Viminalem Esquilinum urbi adiunxit, fossas circum murum duxit. primus omnium censum ordinavit, qui adhuc per orbem terrarum incognitus erat. sub eo Roma omnibus in censum delatis habuit capita LXXXIII milia civium Romanorum cum his, qui in agris erant. occisus est scelere generi sui Tarquini Superbi, filii eius regis, cui ipse successerat, et filiae, quam Tarquinius habebat uxorem.

VIII L. Tarquinius Superbus septimus atque ultimus regum Volscos, quae gens ad Campaniam euntibus non longe ab urbe est, vicit, Gabios civitatem et Suessam Pometiam subegit, cum Tuscis pacem fecit et templum Iovi in Capitolio aedificavit. postea Ardeam ob-

pungnans in octavo decimo miliario ab urbe Roma positam civitatem imperium perdidit. nam cum filius eius et ipse Tarquinius nobilissimam feminam Lucretiam eandemque pudicissimam Collatini uxorem stuprasset eaque de iniuria marito et patri et amicis questa fuisset, in omnium conspectu se occidit. propter quam causam Brutus parens et ipse Tarquini populum concitavit et Tarquinio ademit imperium. mox exercitus quoque eum, qui civitatem Ardeam cum ipso rege oppugnabat, reliquit: veniensque ad urbem rex portis clausis exclusus est, cumque imperasset annos quattuor et viginti, cum uxore et liberis suis fugit. ita Romae regnatum est per septem reges annis ducentis quadraginta tribus, cum adhuc Roma ubi plurimum vix usque ad quintum decimum miliarium possideret.

Hinc consules coepere, pro uno rege duo hac causa creati, ut, IX
si unus malus esse voluisset, alter eum habens potestatem similem coerceret. et placuit, ne imperium longius quam annuum haberent, ne per diuturnitatem potestatis insolentiores redderentur, sed civiles semper essent, qui se post annum scirent futuros esse privatos. fuerunt igitur anno primo expulsis regibus consules L. Iunius Brutus, qui maxime egerat, ut Tarquinius pelleretur, et Tarquinius Collatinus maritus Lucretiae. sed Tarquinio Collatino statim sublata est dignitas. placuerat enim, ne quisquam in urbe maneret qui Tarquinius vocaretur. ergo accepto omni patrimonio suo ex urbe migravit et loco ipsius factus est L. Valerius Publicola consul. commovit tamen bellum urbi Romae rex Tarquinius qui fuerat expulsus et collectis multis gentibus, ut in regnum posset restitui, dimicavit.
In prima pugna Brutus consul et Arruns Tarquini filius in vicem X
se occiderunt, Romani tamen ex ea pugna victores recesserunt. Brutum matronae Romanae defensorem pudicitiae suae quasi communem patrem per annum luxerunt. Valerius Publicola Sp. Lucretium Tricipitinum collegam sibi fecit Lucretiae patrem, quo morbo mortuo iterum Horatium Pulvillum collegam sibi sumpsit. ita primus annus quinque consules habuit, cum Tarquinius Collatinus propter nomen urbe cessisset, Brutus in proelio perisset, Sp. Lucretius morbo mortuus esset.

Secundo quoque anno iterum Tarquinius ut reciperetur in XI
regnum bellum Romanis intulit, auxilium ei ferente Porsenna Tusciae rege, et Romam paene cepit. verum tum quoque victus est.

tertio anno post reges exactos Tarquinius cum suscipi non posset in regnum neque ei Porsenna, qui pacem cum Romanis fecerat, praestaret auxilium, Tusculum se contulit, quae civitas non

longe ab urbe est, atque ibi per quattuordecim annos privatus cum uxore consenuit.

quarto anno post reges exactos cum Sabini Romanis bellum intulissent, victi sunt et de is triumphatum est.

quinto anno L. Valerius, ille Bruti collega et quater consul, fataliter mortuus est, adeo pauper ut collatis a populo nummis sumptum habuerit sepulturae. quem matronae sicuti Brutum annum luxerunt.

XII Nono anno post reges exactos cum gener Tarquini ad iniuriam soccri vindicandam ingentem collegisset exercitum, nova Romae dignitas est creata, quae dictatura appellatur, maior quam consulatus. eodem anno etiam magister equitum factus est qui dictatori obsequeretur. neque quicquam similius potest dici quam dictatura antiqua huic imperii potestati quam nunc tranquillitas vestra habet, maxime cum Augustus quoque Octavius, de quo postea dicemus, et ante eum C. Caesar sub dictaturae nomine atque honore regnaverint. dictator autem Romae primus fuit Larcius, magister equitum primus Sp. Cassius.

XIII Sexto decimo anno post reges exactos seditionem populus Romae fecit, tamquam a senatu atque consulibus premeretur. tum et ipse sibi tribunos plebi quasi proprios iudices et defensores creavit, per quos contra senatum et consules tutus esse posset.

XIV Sequenti anno Volsci bellum reparaverunt et victi acie etiam Coriolos civitatem quam habebant optimam perdiderunt.

XV Octavo decimo anno postquam reges eiecti erant, expulsus ex urbe Q. Marcius, dux Romanus qui Coriolos ceperat Volscorum civitatem, ad ipsos Volscos contendit iratus et auxilia contra Romanos accepit. Romanos saepe vicit, usque ad quintum miliarium urbis accessit, obpugnaturus etiam patriam, legatis qui pacem petebant repudiatis, nisi ad eum mater Veturia et uxor Volumnia ex urbe vennissent, quarum fletu et deprecatione superatus removit exercitum. atque hic secundus post Tarquinium fuit, qui dux contra patriam suam esset.

XVI C. Fabio et L. Virginio consulibus trecenti nobiles homines, qui ex Fabia familia erant, contra Veientes bellum soli susceperunt, promittentes senatui et populo per se omne certamen implendum. itaque profecti omnes nobiles et qui singuli magnorum exercituum duces esse deberent in proelio conciderunt. unus omnino superavit ex tanta familia, qui propter aetatem puerilem duci non potuerat

ad pugnam. Post haec census in urbe habitus est et inventa sunt civium capita CXVII milia CCCXVIIII.

Sequenti anno cum in Algido monte ab urbe duodecimo fere miliario Romanus obsideretur exercitus, L. Quintius Cincinnatus dictator est factus, qui agrum quattuor iugerum possidens manibus suis colebat. is cum in opere et arans esset inventus, sudore deterso togam praetextam accepit et caesis hostibus liberavit exercitum. XVII

Anno trecentesimo et altero ab urbe condita imperium consulare cessavit et pro duobus consulibus decem facti sunt, qui summam potestatem haberent, decemviri nominati. sed cum primo anno bene egissent, secundo unus ex is Ap. Claudius Virgini cuiusdam, qui honestis iam stipendiis contra Latinos in monte Algido militabat, filiam virginem corrumpere voluit; quam pater occidit, ne stuprum a decemviro sustineret, et regressus ad milites movit tumultum. sublata est decemviris potestas ipsique damnati sunt. XVIII

Anno trecentesimo et quinto decimo ab urbe condita Fidenates contra Romanos rebellaverunt. auxilium his praestabant Veientes et rex Veientium Tolumnius, quae ambae civitates tam vicinae urbi sunt, ut Fidenae sexto, Veii octavo decimo miliario absint. coniunxerunt se his et Volsci. sed Mam. Aemilio dictatore et L. Quintio Cincinnato magistro equitium victi etiam regem perdiderunt. Fidenae captae et excisae. XIX

Post viginti annos Veientani rebellaverunt. dictator contra ipsos missus est Furius Camillus, qui primum eos vicit acie, mox etiam civitatem diu obsidens cepit antiquissimam Italiae atque ditissimam. post eam cepit et Faliscos, non minus nobilem civitatem. sed commota est ei invidia, quasi praedam male divisisset, damnatusque ob eam causam et expulsus civitate. statim Galli Senones ad urbem venerunt et victos Romanos undecimo miliario a Roma apud flumen Alliam secuti etiam urbem occupaverunt. neque defendi quicquam nisi Capitolium potuit; quod cum diu obsedissent et iam Romani fame laborarent, a Camillo qui in vicina civitate exulabat Gallis superventum est gravissimeque victi sunt. postea tamen etiam accepto auro, ne Capitolium obsiderent, recesserunt, sed secutus eos Camillus ita cecidit, ut et aurum quod is datum fuerat et omnia quae ceperant militaria signa revocaret. ita tertio triumphans urbem ingressus est et appellatus secundus Romulus quasi et ipse patriae conditor. XX

## LIBER SECVNDVS.

I Anno trecentesimo sexagesimo quinto ab urbe condita, post captam autem primo, dignitates mutatae sunt et pro duobus consulibus facti tribuni militares consulari potestate. hinc iam coepit Romana res crescere. nam Camillus eo anno Volscorum civitatem quae per septuaginta annos bellum gesserat vicit et Aequorum urbem et Sutrinorum atque omnibus deletis earundem exercitibus tres simul triumphos egit.

II T. etiam Quintius Cincinnatus Praenestinos qui usque ad urbis Romae portas cum bello venerant persecutus ad flumen Alliam vicit, octo civitates quae sub ipsis agebant Romanis adiunxit, ipsam Praeneste adgressus in diditionem accepit, quae omnia ab eo gesta sunt viginti diebus, triumphusque ipsi decretus.

III Verum dignitas tribunorum militarium non diu perseveravit. nam post aliquantum nullos placuit fieri et quadriennium in urbe ita fluxit, ut potestates ibi maiores non essent. resumpserunt tamen tribuni militares consulari potestate iterum dignitatem et triennium perseveraverunt; rursus consules facti.

IV L. Genucio et Q. Servilio consulibus mortuus est Camillus. honor ei post Romulum secundus delatus est.

V T. Quintius dictator adversus Gallos qui ad Italiam venerant missus est. hi ab urbe quarto miliario trans Anienem fluvium consederant. ibi nobilissimus de senatoribus iuvenis Manlius provocantem Gallum ad singulare certamen progressus occidit et sublato torque aureo colloque suo imposito in perpetuum Torquati et sibi et posteris cognomen accepit. Galli fugati sunt, mox per C. Sulpicium dictatorem etiam victi. non multo post a C. Marcio Tusci victi sunt et octo milia captivorum ex his in triumphum ducta.

VI Census iterum habitus est. et cum Latini qui a Romanis subacti erant milites praestare nollent, ex Romanis tantum tirones lecti sunt, factaeque legiones decem, qui modus sexaginta vel amplius armatorum milia efficiebat. parvis adhuc Romanis rebus tanta tamen in re militari virtus erat. quae cum profectae essent adversum Gallos duce L. Furio, quidam ex Gallis unum ex Romanis qui esset optimus provocavit. tum se M. Valerius tribunus militum obtulit, et cum processisset armatus, corvus ei supra dextrum brachium sedit. mox commissa adversum Gallum pugna idem corvus alis et unguibus Galli oculos verberavit, ne rectum posset aspicere. ita a tribuno Valerio interfectus non solum victoriam ei, sed etiam nomen dedit. nam

postea idem Corvinus est dictus. ac propter hoc meritum annorum trium et viginti consul est factus.

Latini qui noluerant milites dare hoc quoque a Romanis exi- VII
gere coeperunt, ut unus consul ex eorum, alter ex Romanorum populo crearetur. quod cum esset negatum, bellum contra eos susceptum est, et ingenti pugna superati sunt; ac de his perdomitis triumphatum est. statuae consulibus ob meritum victoriae in rostris positae sunt. eo anno etiam Alexandria ab Alexandro Macedone condita est.

Iam Romani potentes esse coeperunt. bellum enim in cente- VIII
simo et tricesimo fere miliario ab urbe apud Samnitas gerebatur, qui medii sunt inter Picenum Campaniam Apuliam. L. Papirius Cursor cum honore dictatoris ad id bellum profectus est. qui cum Romam redisset, Q. Fabio Maximo magistro equitum quem apud exercitum reliquit praecepit, ne se absente pugnaret. ille occasione reperta felicissime dimicavit et Samnitas delevit. ob quam rem a dictatore capitis damnatus, quod se vetante pugnasset, ingenti favore militum et populi liberatus est. tanta Papirio seditione commota, ut paene ipse interficeretur.

Postea Samnites Romanos T. Veturio et Sp. Postumio consu- IX
libus ingenti dedecore vicerunt et sub iugum miserunt. pax tamen a senatu et populo soluta est, quae cum ipsis propter necessitatem facta fuerat. postea Samnites victi sunt a L. Papirio consule, septem milia eorum sub iugum missa. Papirius de Samnitibus triumphavit. eo tempore Ap. Claudius censor aquam Claudiam induxit et viam Appiam stravit. Samnites reparato bello Q. Fabium Maximum vicerunt tribus milibus hominum occisis. postea cum pater ei Fabius Maximus legatus fuisset et Samnitas vicit et plurima ipsorum oppida cepit. deinde P. Cornelius Rufinus, M. Curius Dentatus, ambo consules, contra Samnitas missi ingentibus proeliis eos confecere. tum bellum cum Samnitibus per annos quadraginta novem actum sustulerunt. neque ullus hostis fuit intra Italiam qui Romanam virtutem magis fatigaverit.

Interiectis aliquot annis iterum se Gallorum copiae contra Ro- X
manos Tuscis Samnitibusque iunxerunt, sed cum Romam tenderent, a Cn. Cornelio Dolabella consule deletae sunt.

Eodem tempore Tarentinis qui iam in ultima Italia sunt bel- XI
lum indictum est, quia legatis Romanorum iniuriam fecissent. ii Pyrrum Epiri regem contra Romanos auxilium poposcerunt, qui ex genere Achillis originem trahebat. is mox ad Italiam venit, tumque

primum Romani cum transmarino hoste dimicaverunt. missus est contra eum consul P. Valerius Laevinus. qui cum exploratores Pyrri cepisset, iussit eos per castra duci, ostendi omnem exercitum tumque dimitti, ut renuntiarent Pyrro quaecumque a Romanis agerentur. commissa mox pugna cum iam Pyrrus fugeret, elephantorum auxilio vicit quos incognitos Romani expaverunt. sed nox proelio finem dedit; Laevinus tamen per noctem fugit. Pyrrus Romanos mille octingentos cepit et eos summo honore tractavit, occisos sepelivit. quos cum adverso vulnere et truci vultu etiam mortuos iacere vidisset, tulisse ad caelum manus dicitur cum hac voce: se totius orbis dominum esse potuisse, si tales sibi milites contigissent.

XII Postea Pyrrus coniunctis sibi Samnitibus Lucanis Brittiis Romam perrexit, omnia ferro igniqne vastavit, Campaniam populatus est atque ad Praeneste venit miliario ab urbe octavo decimo. mox terrore exercitus qui eum cum consule sequebatur in Campaniam se recepit. legati ad Pyrrum de redimendis captivis missi ab eo honorifice suscepti sunt. captivos sine pretio Romam misit, unum ex legatis Romanorum Fabricium sic admiratus, cum eum pauperem esse cognovisset, ut quarta parte regni promissa sollicitare voluerit, ut ad se transiret, contemptusque est a Fabricio. quare cum Pyrrus Romanorum ingenti admiratione teneretur, legatum misit, qui pacem aequis condicionibus peteret, praecipuum virum Cineam nomine, ita ut Pyrrus partem Italiae quam iam armis occupaverat

XIII obtineret. pax displicuit: remandatum Pyrro a senatu eum cum Romanis, nisi ex Italia recessisset, pacem habere non posse. tum Romani iusserunt captivos omnes quos Pyrrus reddiderat infames haberi, quod armati capti fuissent, nec ante eos ad veterem statum reverti, quam si binorum hostium occisorum spolia retulissent. ita legatus Pyrri reversus est. a quo cum quaereret Pyrrus, qualem Romam comperisset, Cineas dixit, regum se patriam vidisse; scilicet tales illic fere omnes esse, qualis unus Pyrrus apud Epirum et reliquam Graeciam putaretur.

Missi sunt contra Pyrrum duces P. Sulpicius et Decius consules. certamine commisso Pyrrus vulneratus est, elephanti interfecti, viginti milia caesa hostium, et ex Romanis tantum quinque milia; Pyrrus Tarentum fugatus.

XIV Interiecto anno contra Pyrrum Fabricius est missus, qui prius inter legatos sollicitari non potuerat quarta regni parte promissa. tum cum vicina castra ipse et rex haberent, medicus Pyrri nocte ad eum venit promittens veneno se Pyrrum occisurum, si sibi aliquid

polliceretur. quem Fabricius vinctum reduci iussit ad dominum Pyrroque dici quae contra caput eius medicus spopondisset. tum rex admiratus eum dixisse fertur: ille est Fabricius, qui difficilius ab honestate quam sol a cursu suo averti potest. tum rex ad Siciliam profectus est. Fabricius victis Lucanis et Samnitibus triumphavit.

Consules deinde M. Curius Dentatus et Cornelius Lentulus adversum Pyrrum missi sunt. Curius contra eum pugnavit, exercitum eius cecidit, ipsum Tarentum fugavit, castra cepit. ea die caesa hostium viginti tria milia. Curius in consulatu triumphavit. primus Romam elephantos quattuor duxit. Pyrrus etiam a Tarento mox recessit et apud Argos Graeciae civitatem occisus est.

C. Fabio Licinio, C. Claudio Canina consulibus anno urbis XV
conditae quadringentesimo sexagesimo primo legati Alexandrini a Ptolemaeo missi Romam venere et a Romanis amicitiam quam petierant obtinuerunt.

Q. Ogulnio, C. Fabio Pictore consulibus Picentes bellum com- XVI
movere et ab insequentibus consulibus P. Sempronio, Ap. Claudio victi sunt; et de is triumphatum est. conditae a Romanis civitates Ariminus in Gallia et Beneventum in Samnio.

M. Atilio Regulo, L. Iunio Libone consulibus Sallentinis in XVII
Apulia bellum indictum est, captique sunt cum civitate simul Brundisini, et de his triumphatum est.

Anno quadringentesimo septuagesimo septimo cum iam clarum XVIII
urbis Romae nomen esset, arma tamen extra Italiam mota non fuerant. ut igitur cognosceretur quae copiae Romanorum essent, census est habitus, inventa sunt civium capita ducenta nonaginta duo milia trecenta triginta quattuor, quamquam a condita urbe numquam bella cessassent. et contra Afros bellum susceptum est primum Ap. Claudio, Q. Fulvio consulibus. in Sicilia contra eos pugnatum est et Ap. Claudius de Afris et rege Siciliae Hierone triumphavit.

Insequenti anno Valerio Marco et Otacilio consulibus in Sicilia XIX
a Romanis res magnae gestae sunt. Tauromenitani Catinenses et praeterea quinquaginta civitates in fidem acceptae.

tertio anno in Sicilia contra Hieronem bellum paratum est. cum omni nobilitate Syracusanorum pacem a Romanis impetravit deditque argenti ducenta talenta. Afri in Sicilia victi sunt, et de his secundo Romae triumphatum est.

Quinto anno Punici belli quod contra Afros gerebatur pimum XX
Romani C. Duillio et Cn. Cornelio Asina consulibus in mari dimicaverunt paratis navibus rostratis quas Liburnas vocant. consul Cor-

nelius fraude deceptus est. Duillius commisso proelio Carthaginiensium ducem vicit, trignita et unam navem cepit, quattuordecim mersit, septem milit hostium cepit, tria milia occidit. neque ulla victoria Romanis gratior fuit, quod invicti terra iam etiam mari plurimum possent.

C. Aquilio Floro, L. Scipione consulibus Scipio Corsicam et Sardiniam vastavit, multa milia inde captivorum adduxit, triumphum egit.

XXI L. Manlio Vulsone, M. Atilio Regulo consulibus bellum in Africam translatum est. contra Hamilcarem Carthaginiensium ducem in mari pugnatum, victusque est. nam perditis sexaginta quattuor navibus retro se recepit, Romani viginti duas amiserunt. sed cum in Africam transissent, primam Clypeam Africae civitatem in deditionem acceperunt. consules usque ad Carthaginem processerunt, multisque vastatis Manlius victor Romam rediit et viginti septem milia capitivorum reduxit, Atilius Regulus in Africa remansit. is contra Afros aciem instruxit. contra tres Carthaginiensium duces dimicans victor fuit, decem et octo milia hostium cecidit, quinque milia cum decem et octo elephantis cepit, septuaginta quattuor civitates in fidem accepit. tum victi Carthaginienses pacem a Romanis petiverunt. quam cum Regulus nollet nisi durissimis condicionibus dare, Afri auxilium a Lacedaemoniis petiverunt. et duce Xanthippo qui a Lacedaemoniis missus fuerat Romanorum dux Regulus victus est ultima pernicie. nam duo milia tantum ex omni exercitu refugerunt, quingenti cum imperatore Regulo capti sunt, triginta milia occisa, Regulus ipse in catenas coniectus.

XXII M. Aemilio Paulo, Ser. Fulvio Nobiliore consulibus ambo Romani consules ad Africam profecti sunt cum trecentarum navium classe. primum Afros navali certamine superant. Aemilius consul centum et quattuor naves hostium demersit, triginta cum pugnatoribus cepit, quindecim milia hostium aut occidit aut cepit. militem suum ingenti praeda ditavit. et subacta Africa tunc fuisset, nisi quod tanta fames erat, ut diutius exercitus exspectare non posset. consules cum victrici classe redeuntes circa Siciliam naufragium passi sunt. et tanta tempestas fuit, ut ex quadringentis sexaginta quattuor navibus octoginta servari potuerint, neque ullo tempore tanta maritima tempestas audita est. Romani tamen statim ducentas naves reparaverunt, neque in aliquo animus is infractus fuit.

XXIII Cn. Servilius Caepio, C. Sempronius Blaesus consules cum ducentis sexaginta navibus ad Africam profecti sunt. aliquot civitates

ceperunt. praedam ingentem reducentes naufragium passi sunt. itaque cum continuae calamitates Romanis displicerent, decrevit senatus, ut a maritimis proeliis recederetur et tantum sexaginta naves ad praesidium Italiae salvae essent. XXIV

L. Caecilio Metello, C. Furio Placido consulibus Metellus in Sicilia Afrorum ducem cum CXXX elephantis et magnis copiis venientem superavit, XX milia hostium cecidit, sex et viginti elephantos cepit, reliquos errantes per Numidas quos in auxilium habebat collegit et Romam deduxit ingenti pompa, cum elephantorum omnia itinera conpleret. post haec mala Carthaginienses Regulum ducem XXV
quem ceperant petiverunt, ut Romam proficisceretur et pacem a Romanis obtineret ac permutationem captivorum faceret. ille Romam cum venisset, inductus in senatum nihil quasi Romanus egit dixitque se ex illa die qua in potestatem Afrorum venisset Romanum esse desisse. itaque et uxorem a conplexu removit et senatui suasit, ne pax cum Poenis fieret: illos enim fractos tot casibus spem nullam habere; tanti non esse, ut tot milia captivorum propter unum se et senem et paucos, qui ex Romanis capti fuerant, redderentur. itaque obtinuit. nam Afros pacem petentes nullus admisit. ipse Carthaginem rediit offerentibusque Romanis, ut eum Romae tenerent, negavit se in ea urbe mansurum, in qua postquam Afris servierat dignitatem honesti civis habere non posset. regressus igitur ad Africam omnibus suppliciis extinctus est.

P. Claudio Pulchro, C. Iunio consulibus Claudius contra au- XXVI
spicia pugnavit et a Carthaginiensibus victus est. nam ex ducentis et viginti navibus cum triginta fugit, nonaginta cum pugnatoribus captae sunt, demersae ceterae. alius quoque consul naufragio classem amisit, exercitum tamen salvum habuit, quia vicina litora erant.

C. Lutatio Catulo, A. Postumio Albino consulibus anno belli XXVII
Punici vicesimo et tertio Catulo bellum contra Afros commissum est. profectus est cum trecentis navibus in Siciliam, Afri contra ipsum quandringentas paraverunt. numquam in mari tantis copiis pugnatum est. Lutatius Catulus navem aeger ascendit. vulneratus enim in pugna superiore fuerat. contra Lilybaeum civitatem Siciliae pugnatum est ingenti virtute Romanorum. nam LXIII Carthaginiensium naves captae sunt, CXXV demersae, XXXII milia hostium capta, XIII milia occisa, infinitum auri argenti praedae in potestatem Romanorum redactum. ex classe Romana XII naves demersae. pugnatum est VI Idus Martias. statim pacem Carthaginienses petiverunt, tributaque est eis pax. captivi Romanorum qui tenebantur

a Carthaginiensibus redditi sunt. etiam Carthaginienses petiverunt, ut redimi eos captivos liceret quos ex Afris Romani tenebant. senatus iussit sine pretio dari qui in publica custodia essent; qui autem a privatis tenerentur, ut pretio dominis reddito Carthaginem redirent atque id pretium ex fisco magis quam a Carthaginiensibus solveretur.

XXVIII Q. Lutatius, A. Manlius consules creati bellum Faliscis intulerunt, quae civitas Italiae opulenta quondam fuit, quod ambo consules intra sex dies quam venerant transegerunt XV milibus hostium caesis, ceteris pace concessa, agro tamen ex medietate sublato.

## LIBER TERTIVS.

I Finito igitur Punico bello quod per XXIII annos tractum est Romani iam clarissima gloria noti legatos ad Ptolemaeum Aegypti regem miserunt auxilia promittentes, quia rex Syriae Antiochus ei bellum intulerat. ille gratias Romanis egit, auxilia non accepit. iam enim fuerat pugna transacta. eodem tempore potentissimus rex Siciliae Hiero Romam venit ad ludos spectandos et ducenta milia modiorum tritici populo donum exhibuit.

II L. Cornelio Lentulo, Fulvio Flacco consulibus, quibus Hiero Romam venerat, etiam contra Ligures intra Italiam bellum gestum est et de his triumphatum. Carthaginienses tum bellum reparare temptabant, Sardinienses, qui ex condicione pacis Romanis parere debebant ad rebellandum inpellentes. venit tamen Romam legatio Carthaginiensium et pacem impetravit.

III T. Manlio Torquato, C. Atilio Bulco consulibus de Sardis triumphatum est, et pace omnibus locis facta Romani nullum bellum habuerunt, quod is post Romam conditam semel tantum Numa Pompilio regnante contigerat.

IV L. Postumius Albinus, Cn. Fulvius Centumalus consules bellum contra Illyrios gesserunt et multis civitatibus captis etiam reges in deditionem acceperunt. ac tum primum ex Illyriis triumphatum est.

V L. Aemilio consule ingentes Gallorum copiae Alpes transierunt. sed pro Romanis tota Italia consensit, traditumque est a Fabio historico qui ei bello interfuit DCCC milia hominum parata ad id bellum fuisse. sed res per consulem tantum prospere gesta est. XL milia hostium interfecta sunt et triumphus Aemilio decretus.

VI Aliquot deinde annis post contra Gallos intra Italiam pugnatum est, finitumque bellum. M. Marcello et Cn. Cornelio Scipione

consulibus. tum Marcellus cum parva manu equitum dimicavit et regem Gallorum Viridomarum nomine manu sua occidit. postea cum collega ingentes copias Gallorum peremit, Mediolanum expungnavit, grandem praedam Romam pertulit. ac triumphans Marcellus spolia Galli stipiti inposita umeris suis vexit.

M. Minucio Rufo, P. Cornelio consulibus Histris bellum inlatum VII
est, quia latrocinati navibus Romanorum fuerant quae frumenta exhibebant, perdomitique sunt omnes. eodem anno bellum Punicum secundum Romanis inlatum est per Hannibalem Carthaginiensium ducem, qui Saguntum Hispaniae civitatem Romanis amicam obpugnare adgressus est, annum agens vicesimum aetatis, copiis congregatis centum quinquaginta milium. huic Romani per legatos denuntiaverunt, ut bello abstineret. is legatos admittere noluit. Romani etiam Carthaginem miserunt, ut mandaretur Hannibali, ne bellum contra socios populi Romani gereret. dura responsa a Carthaginiensibus data. Saguntini interea fame victi sunt captique ab Hannibale ultimis poenis adficiuntur.

Tum P. Cornelius Scipio cum exercitu in Hispaniam profectus VIII
est, Ti. Sempronius in Siciliam. bellum Carthaginiensibus indictum est. Hannibal relicto in Hispania fratre Hasdrubale Pyrenaeum transiit. Alpes tum ea parte invias sibi patefecit. traditur ad Italiam LXXX milia peditum, X milia equitum, septem et XXX elephantos adduxisse. interea multi Ligures et Galli Hannibali se coniunxerunt. Sempronius Gracchus cognito ad Italiam Hannibalis adventu ex Sicilia exercitum Ariminum transvexit.

P. Cornelius Scipio Hannibali primus occurrit. commisso IX
proelio fugatis suis ipse vulneratus in castra rediit. Sempronius Gracchus et ipse confligit apud Trebiam amnem. is quoque vincitur. Hannibali multi se in Italia dediderunt. inde ad Tusciam veniens Hannibal Flaminio consuli occurrit. ipsum Flaminium interemit; Romanorum XXV milia caesa sunt, ceteri diffugerunt. missus adversus Hannibalem postea a Romanis Q. Fabius Maximus. is eum differendo pugnam ab impetu fregit, mox inventa occasione vicit.

Quingentesimo et quadragesimo anno a condita urbe L. X
Aemilius Paulus, P. Terentius Varro contra Hannibalem mittuntur Fabioque succedunt, qui Fabius ambo consules monuit, ut Hannibalem calidum et inpatientem ducem non aliter vincerent quam proelium differendo. verum cum inpatientia Varronis consulis contradicente altero consule apud vicum qui Cannae appellatur in Apulia pugnatum esset, ambo consules ab Hannibale vincuntur. in

ea pugna tria milia Afrorum pereunt, magna pars de exercitu Hannibalis sauciatur. nullo tamen Punico bello Romani gravius accepti sunt. periit enim in eo consul Aemilius Paulus, consulares et praetorii XX, senatores capti aut occisi XXX, nobiles viri CCC, militum XL milia, equitum III milia et quingenti. in quibus malis nemo tamen Romanorum pacis mentionem habere dignatus est. servi, quod numquam ante, manumissi et milites facti sunt.

XI Post eam pugnam multae Italiae civitates quae Romanis paruerant se ad Hannibalem transtulerunt. Hannibal Romanis obtulit, ut captivos redimerent, responsumque est a senatu eos cives non necessarios, qui cum armati essent, capi potuissent. ille omnes postea variis suppliciis interfecit et tres modios anulorum aureorum Carthaginem misit, quos ex manibus equitum Romanorum senatorum et militum detraxerat. interea in Hispania, ubi frater Hannibalis Hasdrubal remanserat cum magno exercitu, ut eam totam Afris subigeret, a duobus Scipionibus Romanis ducibus vincitur. perdit in pugna XXXV milia hominum: ex his capiuntur X milia, occiduntur XXXV milia. mittuntur ei a Carthaginiensibus ad reparandas vires XII milia peditum, IIII milia equitum, XX elephanti.

XII Anno quarto postquam ad Italiam Hannibal venit, M. Claudius Marcellus consul apud Nolam civitatem Companiae contra Hannibalem bene pugnavit. Hannibal multas civitates Romanorum per Apuliam Calabriam Brittios occupavit. quo tempore etiam rex Macedoniae Philippus ad eum legatos misit, promittens auxilia contra Romanos sub hac condicione, ut deletis Romanis ipse quoque contra Graecos ab Hannibale auxilia acciperet. captis igitur legatis Philippi et re cognita Romani in Macedoniam M. Valerium Laevinum ire iusserunt, in Sardiniam T. Manlium Torquatum proconsulem. nam etiam ea sollicitata ab Hannibale Romanos deseruerat.

XIII ita uno tempore quattuor locis pugnabatur: in Italia contra Hannibalem, in Hispaniis contra fratrem eius Hasdrubalem, in Macedonia contra Philippum, in Sardinia contra Sardos et alterum Hasdrubalem Carthaginiensem. is a T. Manlio proconsule qui ad Sardiniam missus fuerat vivus est captus, occisa cum eo duodecim milia, capti mille quingenti, et a Romanis Sardinia subacta. Manlius victor captivos et Hasdrubalem Romam reportavit. interea etiam Philippus a Laevino in Macedonia vincitur et in Hispania ab Scipionibus Hasdrubal et Mago tertius frater Hannibalis.

XIV Decimo anno post quam in Italiam venerat P. Sulpicio, Cn. Fulvio consulibus Hannibal usque ad quartum miliarium urbis ac-

cessit, equites eius ad portam. mox consulum cum exercitu venientum metu Hannibal ad Campaniam se recepit. in Hispania a fratre Hasdrubale ambo Scipiones qui per multos annos victores fuerant interficiuntur, exercitus tamen integer mansit; casu enim magis erant quam virtute decepti. quo tempore etiam a consule Marcello Siciliae magna pars capta est quam tenere Afri coeperant et nobilissima urbs Syracusana, praeda ingens Romam perlata est. Laevinus in Macedonia cum Philippo et multis Graeciae populis et rege Asiae Attalo amicitiam fecit, et ad Siciliam profectus Hannonem quendam Afrorum ducem apud Agrigentum civitatem cum ipso oppido cepit, eum Romam cum captivis nobilibus misit. XL civitates in deditionem accepit, XXVI expugnavit. ita omnis Sicilia recepta est, Macedonia fracta. ingenti gloria Romam regressus est. Hannibal in Italia Cn. Fulvium consulem subito adgressus cum octo milibus hominum interfecit.

Inter ea ad Hispanias, ubi occisis duobus Scipionibus nullus XV
Romanus dux erat, P. Cornelius Scipio mittitur, filius P. Scipionis qui ibidem bellum gesserat, annos natus quattuor et viginti, vir Romanorum omnium et sua aetate et posteriore tempore fere primus. is Carthaginem Hispaniae capit, in qua omne aurum argentum et belli apparatum Afri habebant, nobilissimos quoque obsides quos ab Hispanis acceperant. Magonem etiam fratrem Hannibalis ibidem capit, quem Romam cum aliis mittit. Romae ingens laetitia post hunc nuntium fuit. Scipio Hispanorum obsides parentibus reddidit. quare omnes Hispaniae uno animo ad eum transierunt. post quae Hasdrubalem Hannibalis fratrem victum fugat et praedam maximam capit.

Interea in Italia consul Fabius Maximus Tarentum recepit, in XVI
qua ingentes copiae Hannibalis erant. ibi etiam ducem Hannibalis Carthalonem occidit, XXV milia hominum captivorum vendidit, praedam militibus dispertivit, pecuniam hominum venditorum ad fiscum retulit. tum multae civitates Romanorum quae ad Hannibalem transierant prius rursus se Fabio Maximo dediderunt. insequenti anno Scipio in Hispania egregias res egit et per se et per fratrem suum L. Scipionem; septuaginta civitates receperunt. in Italia tamen male pugnatum est. nam Claudius Marcellus consul ab Hannibale occisus est.

Tertio anno postquam Scipio ad Hispanias profectus est rursus XVII
res inclitas gerit. regem Hispaniarum magno proelio victum in amicitiam accepit et primus omnium a victo obsides non poposcit.

XVIII Desperans Hannibal Hispanias contra Scipionem diutius posse retineri fratrem suum Hasdrubalem ad Italiam cum omnibus copiis evocavit. is veniens eodem itinere quo etiam Hannibal venerat a consulibus Ap. Claudio Nerone et M. Livio Salinatore apud Senam Piceni civitatem in insidias conpositas incidit. strenue tamen pugnans occisus est, ingentes eius copiae captae aut interfectae sunt, magnum pondus auri atque argenti Romam relatum. post haec Hannibal diffidere iam de belli coepit eventu. Romanis ingens animus accessit; itaque et ipsi evocaverunt ex Hispania P. Cornelium Scipionem. is Romam cum ingenti gloria venit.

XIX Q. Caecilio, L. Valerio consulibus omnes civitates quae in Brittiis ab Hannibale tenebantur Romanis se tradiderunt.

XX Anno quarto decimo postea quam in Italiam Hannibal venerat, Scipio qui multa in Hispania bene egerat consul est factus et in Africam missus. cui viro divinum quiddam inesse existimabatur, adeo ut putaretur etiam cum numinibus habere sermonem. is in Africa contra Hannonem ducem Afrorum pugnat: exercitum eius interfecit. secundo proelio castra cepit cum quattuor milibus et quingentis militibus, XI milibus occisis. Syphacem Numidiae regem qui se Afris coniunxerat capit et castra eius invadit. Syphax cum nobilissimis Numidis et infinitis spoliis Romam a Scipione mittitur, qua re audita omnis fere Italia Hannibalem deserit. ipse a Carthaginiensibus redire in Africam iubetur quam Scipio vestabat.

XXI Ita anno septimo decimo ab Hannibale Italia liberata est. legati Carthaginiensium pacem a Scipione petiverunt. ab eo ad senatum Romam missi sunt. quadraginta et quinque diebus indutiae datae sunt, quousque ire Romam et regredi possent. et triginta milia pondo argenti ab is accepta sunt. senatus ex arbitrio Scipionis pacem iussit cum Carthaginiensibus fieri. Scipio his condicionibus dedit, ne amplius quam triginta naves haberent, ut quingenta milia pondo argenti darent, captivos et perfugas redderent.

XXII Interim Hannibale veniente ad Africam pax turbata est, multa hostilia ab Afris facta sunt. legati tamen eorum ex urbe venientes a Romanis capti sunt et iubente Scipione dimissi. Hannibal quoque frequentibus proeliis victus a Scipione petit etiam ipse pacem. cum ventum esset ad colloquium, isdem condicionibus data est quibus prius, additis quingentis milibus pondo argenti centum milibus librarum propter novam perfidiam. Carthaginiensibus condiciones displicuerunt iusseruntque Hannibalem pugnare. infertur a Scipione et Masinissa alio rege Numidarum qui amicitiam cum Scipione fe-

cerat Carthagini bellum. Hannibal tres exploratores ad Scipionis castra misit, quos captos Scipio circumduci per castra iussit ostendique eis totum exercitum, mox etiam prandium dari dimittique, ut renuntiarent Hannibali quae apud Romanos vidissent.

Interea proelium ab utroque duce instructum est, quale vix XXIII
ulla memoria fuit, cum peritissimi viri copias suas ad bellum educerent. Scipio victor recedit paene ipso Hannibale capto, qui primum cum multis equitibus, deinde cum viginti, postermo cum quattuor evasit. inventa in castris Hannibalis argenti pondo viginti milia, auri octingenta, cetera supellectilis copiosa. post id certamen pax cum Carthaginiensibus facta est. Scipio Romam rediit, ingenti gloria triumphavit atque Africanus ex eo appellari coeptus est. finem accepit secundum Punicum bellum post annum nonum decimum quam coeperat.

## LIBER QVARTVS.

Transacto Punico bello secutum est Macedonicum contra Phi- I
lippum regem quingentesimo quinquagesimo et primo anno ab urbe
condita; T. Quintius Flaminius adversum Philippum rem prospere II
gessit. pax ei data est his legibus: ne Graeciae civitatibus quas Romani contra eum defenderant bellum inferret, captivos et transfugas redderet, quinquaginta solas naves haberet, reliquas Romanis dederet, per annos decem quaterna milia pondo argenti praestaret et obsidem daret filium suum Demetrium. T. Quintius etiam Lacedaemoniis intulit bellum. ducem eorum Nabidem vicit et quibus voluit condicionibus in fidem accepit. ingenti gloria duxit ante currum nobilissimos obsides, Demetrium Philippi filium et Armenem Nabidis.

Transacto bello Macedonico secutum est Syriacum contra An- III
tiochum regem, P. Cornelio Scipione, M. Acilio Glabrione consulibus. huic Antiocho Hannibal se iunxerat, Carthaginem patriam suam metu, ne Romanis traderetur, relinquens. M. Acilius Glabrio in Achaia bene pugnavit. castra regis Antiochi nocturna pugna capta sunt, ipse fugatus. Philippo, quia contra Antiochum Romanis fuisset auxilio, filius Demetrius redditus est.

L. Cornelio Scipione et C. Laelio consulibus Scipio Africanus IV
fratri suo L. Cornelio Scipioni consuli legatus contra Antiochum profectus est. Hannibal qui cum Antiocho erat navali proelio victus est. ipse postea Antiochus circa Sipylum Magnesiam Asiae civitatem

a consule Cornelio Scipione ingenti proelio fusus est. auxilio fuit Romanis in ea pugna Eumenes Attali regis frater, qui Eumeniam in Phrygia condidit. quinquaginta milia peditum, tria equitum eo certamine ex parte regis occisa sunt. tum rex pacem petiit. isdem condicionibus data est a senatu quamquam victo, quibus ante offerebatur: ut ex Europa et Asia recederet atque intra Taurum se contineret, decem milia talentorum et viginti obsides praeberet, Hannibalem concitatorem belli dederet. Eumeni regi donatae sunt a senatu omnes Asiae civitates quas Antiochus bello perdiderat et Rhodiis, qui auxilium Romanis contra regem Antiochum tulerant, multae urbes concessae sunt. Scipio Romam rediit, ingenti gloria triumphavit. nomen et ipse ad imitationem fratris Asiagenis accepit quia Asiam vicerat, sicuti frater ipsius propter Africam domitam Africanus appellabatur.

V Sp. Postumio Albino, Q. Marco Philippo consulibus M. Fulvius de Aetolis triumphavit. Hannibal, qui victo Antiocho, ne Romanis traderetur, ad Prusiam Bithyniae regem fugerat, repetitus etiam ab eo est per T. Quintium Flaminium. et cum tradendus Romanis esset, venenum bibit et apud Libyssam in finibus Nicomedensium sepultus est.

VI Philippo rege Macedoniae mortuo, qui et adversum Romanos bellum gesserat et postea Romanis contra Antiochum auxilium tulerat, filius eius Perseus în Macedonia rebellavit ingentibus copiis ad bellum paratis. nam adiutores habebat Cotyn Thraciae regem et regem Illyrici Gentium nomine. Romanis autem in auxilio erant Eumenes Asiae rex, Ariaratus Cappadociae, Antiochus Syriae, Ptolemaeus Aegypti, Masinissa Numidiae. Prusias autem Bithyniae quamquam sororem Persei uxorem haberet, utrisque se aequum praebuit. dux Romanorum P. Licinius consul contra eum missus est et a rege gravi proelio victus. neque tamen Romani quamquam superati regi petenti pacem praestare voluerunt nisi his condicionibus: ut se et suos senatui et populo Romano dederet. mox missus contra eum L. Aemilius Paulus consul et in Illyricum C. Anicius praetor contra Gentium. sed Gentius facile uno proelio victus mox se dedidit. mater eius et uxor et duo filii fraterque simul in potestatem Romanorum venerunt. ita bello intra XXX dies perfecto ante cognitum est Gentium victum, quam coeptum bellum nuntiaretur.

VII Cum Perseo autem Aemilius Paulus consul III Nonas Sept. dimicavit vicitque eum viginti milibus peditum eius occisis. equitatus cum rege integer fugit. Romanorum centum milites amissi sunt.

urbes Macedoniae omnes quas rex tenuerat Romanis se dediderunt. ipse rex cum desereretur ab amicis, venit in Pauli potestatem. sed honorem ei Aemilius Paulus consul non quasi victo habuit; nam et volentem ad pedes sibi cadere non permisit et iuxta se in sella conlocavit. Macedonibus et Illyriis hae leges a Romanis datae: ut liberi essent et dimidium eorum tributorum praestarent quae regibus praestitissent, ut appareret populum Romanum pro aequitate magis quam avaritia dimicare. itaque in conventu infinitorum populorum Paulus hoc pronuntiavit et legationes multarum gentium quae ad eum venerant magnificentissime convivio pavit dicens eiusdem hominis esse debere et bello vincere et in convivii apparatu elegantem VIII
esse. Mox septuaginta civitates Epiri quae rebellabant cepit, praedam militibus distribuit. Romam ingenti pompa rediit in navi Persei, quae inusitatae magnitudinis fuisse traditur, adeo ut sedecim ordines dicatur habuisse remorum. triumphavit autem magnificentissime in curru aureo cum duobus filiis utroque latere adstantibus. ducti sunt ante currum duo regis filii et ipse Perseus XLV annos natus. post eum etiam Anicius de Illyriis triumphavit. Gentius cum fratre et filiis ante currum ductus est. ad hoc spectaculum reges multarum gentium Romam venerunt, inter alios etiam Attalus atque Eumenes Asiae reges et Prusias Bithyniae. magno honore excepti sunt et permittente senatu dona quae attulerunt in Capitolio posuerunt. Prusias etiam suum Nicomeden senatui commendavit.

Insequenti anno L. Memmius in Lusitania bene pugnavit. Mar- IX
cellus postea consul res ibidem prosperas gessit.

Tertium deinde bellum contra Carthaginem suscipitur sescen- X
tesimo et altero ab urbe condita anno, L. Manlio Censorino et M. Manilio consulibus, anno quinquagesimo primo post quam secundum Punicum transactum erat. ii profecti Carthaginem oppugnaverunt. contra eos Hasdrubal dux Carthaginiensium dimicabat. Famea dux alius equitatui Carthaginiensium praeerat. Scipio tum Scipionis Africani nepos tribunus ibi militabat. huius apud omnes ingens metus et reverentia erat; nam et paratissimus ad dimicandum et consultissimus habebatur. itaque per eum multa a consulibus prospere gesta sunt, neque quicquam magis vel Hasdrubal vel Famea vitabant quam contra eam Romanorum partem committere, ubi Scipio dimicaret.

XI
Per idem tempus Masinissa rex Numidarum per annos sexaginta fere amicus populi Romani anno vitae nonagesimo septimo

mortuus quadraginta et quattuor filiis relictis Scipionem divisorem regni inter filios suos esse iussit.

XII Cum igitur clarum Scipionis nomen esset, iuvenis adhuc consul est factus et contra Carthaginem missus, is eam cepit ac diruit. spolia ibi inventa quae variarum civitatum excidiis Carthago collegerat et ornamenta urbium civitatibus Siciliae Italiae Africae reddidit quae sua recognoscebant. ita Carthago septingentesimo anno quam condita erat deleta est. Scipio nomen quod avus eius acceperat meruit, scilicet ut propter virtutem etiam ipse Africanus iunior

XIII vocaretur.

Interim in Macedonia quidam Pseudophilippus arma movit et Romanum praetorem P. Iuventium contra se missum ad internicionem vicit. post eum Q. Caecilius Metellus dux a Romanis contra Pseudophilippum missus est et XXV milibus eius occisis Macedoniam recepit, ipsum etiam Pseudophilippum in potestatem suam redegit.

XIV Corinthiis quoque bellum indictum est, nobilissimae Graeciae civitati, propter iniuriam legatorum Romanorum. hanc Mummius consul cepit et diruit. tres igitur Romae simul celeberrimi triumphi fuerunt: Africani ex Africa ante cuius currum ductus est Hasdrubal, Metelli ex Macedonia cuius currum praecessit Andriscus idem qui et Pseudophilippus, Mummi ex Corintho ante quem signa aenea et pictae tabulae et alia urbis clarissimae ornamenta praelata sunt.

XV Iterum in Macedonia Pseudoperses, qui se Persei filium esse dicebat, collectis servitiis rebellavit, et cum sedecim milia armatorum haberet, a Tremellio quaestore superatus est.

XVI Eodem tempore Metellus in Celtiberia apud Hispanos res egregias gessit. successit ei Q. Pompeius. nec multo post Q. quoque Caepio ad idem bellum missus est, quod quidam Viriatus contra Romanos in Lusitania gerebat. quo metu Viriatus a suis interfectus est, cum quattuordecim annis Hispanias adversus Romanos movisset. pastor primo fuit, mox latronum dux, postremo tantos ad bellum populos concitavit, ut adsertor contra Romanos Hispaniae putaretur. et cum interfectores eius praemium a Caepione consule peterent, responsum est numquam Romanis placuisse imperatorem a suis militibus interfici.

XVII Q. Pompeius deinde consul a Numantinis, quae Hispaniae civitas fuit opulentissima, superatus pacem ignobilem fecit. post eum C. Hostilius Mancinus consul iterum cum Numantinis pacem fecit infamem, quam populus et senatus iussit infringi atque ipsum Mancinum hostibus tradi, ut in illo quem auctorem foederis habebant

iniuriam soluti foederis vindicarent. post tantam igitur ignominiam, qua a Numantinis bis Romani exercitus fuerant subiugati, P. Scipio Africanus secundo consul factus et ad Numantiam missus est. is primum militem vitiosum et ignavum exercendo magis quam puniendo sine aliqua acerbitate correxit, tum multas Hispaniae civitates partim cepit, partim in deditionem accepit, postremo ipsam Numantiam diu obsessam fame confecit et a solo evertit, reliquam provinciam in fidem accepit.

Eodem tempore Attalus rex Asiae frater Eumenis mortuus est XVIII heredemque populum Romanum reliquit. ita imperio Romano per testamentum Asia accessit.

Mox D. Iunius Brutus de Callaecis et Lusitanis magna gloria XIX triumphavit. et P. Scipio Africanus de Numantinis secundum triumphum egit quarto decimo anno post quam priorem de Africa egerat.

Motum interim in Asia bellum ab Aristonico Eumenis filio, XX qui ex concubina susceptus fuerat. hic Eumenes frater Attali fuerat. adversus eum missus P. Licinius Crassus infinita regum habuit auxilia; nam et Bithyniae rex Nicomedes Romanos iuvit et Mithridates Ponticus cum quo bellum postea gravissimum fuit et Ariarathes Cappadox et Pylaemenes Paphlagon. victus est tamen Crassus et in proelio interfectus. caput ipsius Aristonico oblatum est, corpus Smyrnae sepultum. postea Perpenna consul Romanus qui successor Crasso veniebat audita belli fortuna ad Asiam celeravit et acie victum Aristonicum apud Stratonicen civitatem quo confugerat fame ad deditionem conpulit. Aristonicus iussu senatus Romae in carcere strangulatus est. triumphari enim de eo non poterat, quia Perpenna apud Pergamum Romam rediens diem obierat.

L. Caecilio Metello et T. Quintio Flaminio consulibus Carthago XXI in Africa iussu senatus reparata est quae nunc manet, annis duobus et viginti post quam a Scipione fuerat eversa. deducti sunt cives Romani.

Anno sescentesimo vicesimo septimo ab urbe condita C. Cassius XXII Longinus et Sex. Domitius Calvinus consules Gallis transalpinis bellum intulerunt et Arvernorum tunc nobilissimae civitati atque eorum duci Bituito infinitamque multitudinem iuxta Rhodanum fluvium interfecerunt. praeda ex torquibus Gallorum ingens Romam perlata est. Bituitus se Domitio dedidit atque ab eo Romam deductus est, magnaque gloria consules ambo triumphaverunt.

M. Porcio Catone et Q. Marcio Rege consulibus sescentesimo XXIII

tricesimo et tertio anno ab urbe condita Narbone in Gallia colonia deducta est.

Annoque post a L. Caecilio Metello et Q. Mucio Scaevola consulibus de Dalmatia triumphatum est.

XXIV Ab urbe condita anno sescentesimo tricesimo quinto C. Cato consul Scordiscis intulit bellum ignominioseque pugnavit.

XXV C. Caecilio Metello et Cn. Carbone consulibus duo Metelli fratres eodem die alterum ex Thracia alterum ex Sardinia triumphum egerunt, nuntiatumque Romae est Cimbros e Gallia in Italiam transisse.

XXVI P. Scipione Nasica et L. Calpurnio Bestia consulibus Iugurthae Numidarum regi bellum inlatum est, quod Adherbalem et Hiempsalem Micipsae filios fratres suos reges et populi Romani amicos interemisset. missus adversum eum consul Calpurnius Bestia. corruptus regis pecunia pacem cum eo flagitiosissimam fecit, quae a senatu reprobata est. postea contra eundem insequenti anno Sp. Postumius Albinus profectus est. is quoque per fratrem ignominiose contra Numidas pugnavit.

XXVII Tertio missus Q. Caecilius Metellus consul. is exercitum ingenti severitate et moderatione correctum, cum nihil in quemquam cruentum, faceret, ad disciplinam Romanam reduxit. Iugurtham variis proeliis vicit, elephantos eius occidit vel cepit, multas civitates ipsius cepit. et cum iam finem bello positurus esset, successum est ei a C. Mario. is Iugurtham et Bocchum Mauretaniae regem qui auxilium Iugurthae ferre coeperat pariter superavit. aliquanta et ipse oppida Numidiae cepit belloque terminum posuit capto Iugurtha per quaestorem suum Cornelium Sullam ingentem virum tradente Boccho Iugurtham, qui pro eo ante pugnaverat. a M. Iunio Silano collega Q. Metelli Cimbri in Gallia victi sunt et a Minucio Rufo in Macedonia Scordisci et Triballi et a Servilio Caepione in Hispania Lusitani. acti sunt et duo triumphi de Iugurtha, primus per Metellum, secundus per Marium. ante currum tamen Marii Iugurtha cum duobus filiis ductus est catenatus et mox iussu consulis in carcere strangulatus.

## LIBER QVINTVS.

I Dum bellum in Numidia contra Iugurtham geritur, Romani consules M. Manlius et Q. Caepio a Cimbris et Teutonibus et Tugurinis et Ambronibus, quae erant Germanorum et Gallorum gentes,

victi sunt iuxta flumen Rhodanum, et ingenti internicione etiam castra sua et magnam partem exercitus perdiderunt. timor Romae grandis fuit, quantus vix Hannibalis tempore Punici belli, ne iterum Galli Romam redirent. ergo Marius post victoriam Iugurthinam secundo consul est factus, bellumque ei contra Cimbros et Teutones decretum est. tertio quoque ei et quarto delatus est consulatus, quia bellum Cimbricum protrahebatur. sed in quarto consulatu collegam habuit Q. Lutatium Catulum. cum Cimbris itaque confixit et duobus proeliis CC milia hostium cecidit, LXXX milia cepit et ducem eorum Teutobodum, propter quod meritum absens quinto consul est factus.

Interea Cimbri et Teutones, quorum copia adhuc infinita erat, ad Italiam transierunt. iterum a C. Mario et Q. Catulo contra eos dimicatum est, sed a Catuli parte felicius. nam proelio, quod simul ambo gesserunt, CXL milia aut in pugna aut in fuga caesa sunt, LX milia capta. Romani milites ex utroque exercitu trecenti perierunt. tria et triginta Cimbris signa sublata sunt. ex his exercitus Marii duo reportavit, Catuli exercitus XXXI. is belli finis fuit; triumphus utrique decretus est. II

Sex. Iulio Caesare et L. Marcio Philippo consulibus sescentesimo quinquagesimo nono anno ab urbe condita, cum prope alia omnia bella cessarent, in Italia gravissimum bellum Picentes Marsi Pelignique moverunt, qui cum annis numerosis iam populo Romano obedirent, tum libertatem sibi aequam adserere coeperunt. perniciosum admodum hoc bellum fuit. P. Rutilius consul in eo occisus est. Caepio nobilis iuvenis, Porcius Cato alius consul. duces autem adversus Romanos Picentibus et Marsis fuerunt T. Vettius, Hierius Asinius, T. Herennius, A. Cleuntius. a Romanis bene contra eos pugnatum est a C. Mario, qui sexies consul fuerat, et a Cn. Pompeio, maxime tamen a L. Cornelio Sulla, qui inter alia egregia ita Cluentium hostium ducem cum magnis copiis fudit, ut ex suis unum amitteret. quadriennio cum gravi tamen calamitate hoc bellum tractum est. quinto demum anno finem accepit per L. Cornelium Sullam consulem, cum antea in eodem bello ipse multa strenue sed praetor egisset. III

Anno urbis conditae sescentesimo sexagesimo secundo primum Romae bellum civile commotum est, eodem anno etiam Mithridaticum. causam bello civili C. Marius sexies consul dedit. nam cum Sulla consul contra Mithridaten gesturus bellum, qui Asiam et Achaiam occupaverat, mitteretur, isque exercitum in Campania paulisper teneret, ut belli socialis, de quo diximus, quod intra Italiam IV

gestum fuerat, reliquiae tollerentur, Marius adfectavit, ut ipse ad bellum Mithridaticum mitteretur. quare Sulla commotus cum exercitu ad urbem venit. illic contra Marium et Sulpicium dimicavit. primus urbem Romam armatus ingressus est, Sulpicium interfecit, Marium fugavit, atque ita ordinatis consulibus in futurum annum Cn. Octavio et L. Cornelio Cinna ad Asiam profectus.

V Mithridates enim, qui Ponti rex erat atque Armeniam minorem et totum Ponticum mare in circuitu cum Bosphoro tenebat, primum Nicomeden amicum populi Romani Bithynia voluit expellere senatuique mandavit bellum se ei propter iniurias, quas passus fuerat, inlaturum. a senatu responsum, si id faceret, quod bellum a Romanis et ipse pateretur. quare iratus Cappadociam statim occupavit et ex ea Ariobarzanen regem et amicum populi Romani fugavit. mox etiam Bithyniam invasit et Paphlagoniam pulsis ex ea regibus amicis populi Romani Pylaemene et Nicomede. inde Ephesum contendit et per omnem Asiam litteras misit, ut ubicumque inventi essent cives Romani, uno die occiderentur.

VI Interea etiam Athenae civitas Achaiae ab Aristone Atheniensi Mithridati tradita est. miserat enim iam ad Achaiam Mithridates Archelaum ducem suum cum centum et viginti milibus equitum ac peditum, per quem etiam reliqua Graecia occupata est. Sulla Archelaum apud Piraeum non longe ab Athenis obsedit, ipsas Athenas cepit. postea commisso proelio contra Archelaum ita eum vicit, ut ex CXX milibus vix decem Archelao superessent, ex Sullae exercitu XIII tantum homines interficerentur. hac pugna Mithridates cognita septuaginta milia lectissima ex Asia Archelao misit, contra quem iterum Sulla commisit. primo proelio quindecim milia hostium interfecta sunt et filius Archelai Diogenes; secundo omnes Mithridatis copiae extinctae sunt, Archelaus ipse triduo nudus in paludibus latuit. hac re audita Mithridates iussit cum Sulla de pace agi.

VII . Interim eo tempore Sulla etiam Dardanos Scordiscos Dalmatas et Maedos partim vicit, alios in fidem accepit. sed cum legati a rege Mithridate, qui pacem petebant, venissent, non aliter se daturum Sulla esse respondit, nisi rex relictis his quae occupaverat ad regnum suum redisset. postea tamen ad colloquium ambo venerunt. pax inter eos ordinata est, ut Sulla ad bellum civile festinans a tergo periculum non haberet. nam dum Sulla in Achaia atque Asia Mithridaten vincit, Marius, qui fugatus erat, et Cornelius Cinna unus ex consulibus bellum in Italia reparaverunt et ingressi urbem Romam nobilissimos e senatu et consulares viros interfecerunt, multos proscrip-

serunt, ipsius Sullae domo exersa filios et uxorem ad fugam conpulerunt. universus reliquus senatus ex urbe fugiens ad Sullam in Graeciam venit orans, ut patriae subveniret. ille in Italiam traiecit bellum civile gesturus adversus Norbanum et Scipionem consules. primo proelio contra Norbanum dimicavit non longe a Capua. tum sex milia eius cecidit, sex cepit, CXXIII suos amisit. inde etiam ad Scipionem se convertit et ante proelium totum eius exercitum sine sanguine in deditionem accepit.

Sed cum Romae mutati consules essent, Marius Mari filius ac Papirius Carbo consulatum accepissent, Sulla contra Marium iuniorem dimicavit et XV milibus eius occisis CCCC de suis perdidit. mox etiam urbem ingressus est. Marium Mari filium Praeneste persecutus obsedit et ad mortem conpulit. rursus pugnam gravissimam habuit contra Lamponium et Carrinatem duces partis Marianae ad portam Collinam. LXX milia hostium in eo proelio contra Sullam fuisse dicuntur, XII milia se Sullae dediderunt, ceteri in acie in castris in fuga insatiabili ira victorum consumpti sunt. Cn. quoque Carbo consul alter ab Arimino ad Siciliam fugit et ibi per Cn. Pompeium interfectus est, quem adulescentem Sulla atque annos unum et viginti natum cognita eius industria exercitibus praefecerat, ut secundus a Sulla haberetur. VIII

Occiso ergo Carbone Siciliam Pompeius recepit. transgressus inde ad Africam Domitium Marianae partis ducem et Hierdam regem Mauretaniae, qui Domitio auxilium ferebat, occidit. post haec Sulla de Mithridate ingenti gloria triumphavit. Cn. etiam Pompeius, quod nulli Romanorum tributum erat, quartum et vicesimum annum agens de Africa triumphavit. hunc finem habuerunt duo bella funestissima, Italicum quod et sociale dictum est et civile, quae ambo tracta sunt per annos decem. consumpserunt autem ultra CL milia hominum, viros consulares XXIIII, praetorios VII, aedilicios LX, senatores fere CC. IX

## LIBER SEXTVS.

M. Aemilio Lepido, Q. Catulo consulibus, cum Sulla rem publicam conposuisset, bella nova exarserunt, unum in Hispania, aliud in Pamphylia et Cilicia, tertium in Macedonia, quartum in Dalmatia. nam Sertorius qui partium Marianarum fuerat timens fortunam ceterorum qui interempti erant ad bellum commovit Hispanias. missi sunt contra eum duces Q. Caecilius Metellus, filius eius qui Iugur- I

tham regem vicit, et L. Domitius praetor. a Sertori duce Hirtuleio Domitius occisus est. Metellus vario successu contra Sertorium dimicavit. postea cum inpar pugnae solus putaretur, Cn. Pompeius ad Hispanias missus est. ita duobus ducibus adversis Sertorius fortuna varia saepe pugnavit. octavo demum anno per suos occisus est, et finis ei bello datus per Cn. Pompeium adulescentem et Q. Metellum Pium atque omnes prope Hispaniae in dicionem populi Romani redactae.

II Ad Macedoniam missus est Ap. Claudius post consulatum. levia proelia habuit contra varias gentes quae Rhodopam provinciam incolebant, atque ibi morbo mortuus est. missus ei successor C. Scribonius Curio post consulatum. is Dardanos vicit et usque ad Danuvium penetravit triumphumque meruit et intra triennium bello finem dedit.

III Ad Ciliciam et Pamphyliam missus est P. Servilius ex consule, vir strenuus. Ciliciam subegit, Lyciae urbes clarissimas oppugnavit et cepit, in his Phaselida Olympum Corycum Ciliciae. Isauros quoque adgressus ad dicionem redegit atque intra triennium bello finem dedit. primus omnium Romanorum in Tauro iter fecit. revertens triumphum accepit et nomen Isaurici meruit.

IV Ad Illyricum missus est C. Cosconius pro consule. multam partem Dalmatiae subegit, Salonas cepit et conposito bello Romam post biennium rediit.

V Isdem temporibus consul M. Aemilius Lepidus Catuli collega civile bellum voluit commovere, intra unam tamen aestatem motus eius oppressus est. ita uno tempore multi simul triumphi fuerunt, Metelli ex Hispania, Pompei secundus ex Hispania, Curionis ex Macedonia, Servili ex Isauria.

VI Anno urbis conditae sescentesimo septuagesimo sexto L. Licinio Lucullo et M. Aurelio Cotta consulibus mortuus est Nicomedes rex Bithyniae et per testamentum populum Romanum fecit heredem. Mithridates pace rupta Bithyniam et Asiam rursus voluit invadere. adversus eum ambo consules missi variam habuere fortunam. Cotta apud Chalcedona victus ab eo acie, etiam intra oppidum coactus est et obsessus. sed cum se inde Mithridates Cyzicum transtulisset, ut Cyzico capta totam Asiam invaderet, Lucullus ei alter consul occurrit. ac dum Mithridates in obsidione Cyzici commoratur, ipse eum a tergo obsedit fameque consumpsit et multis proeliis vicit, postremo Byzantium quae nunc Constantinopolis est fugavit. navali quoque proelio duces eius Lucullus oppressit. ita una hieme et aestate a Lucullo ad centum fere milia regis exstincta sunt.

Anno urbis Romae sescentesimo septuagesimo octavo Macedoniam provinciam M. Licinius Lucullus accepit consobrinus Luculli, qui contra Mithridaten bellum gerebat. et in Italia novum bellum subito commotum est. septuaginta enim quattuor gladiatores ducibus Spartaco Crixo et Oenomao effracto Capuae ludo fugerunt, et per Italiam vagantes paene non levius bellum in ea, quam Hannibal moverat, paraverunt. nam multis ducibus et duobus simul Romanorum consulibus victis sexaginta fere milium armatorum exercitum congregaverunt, victique sunt in Apulia a M. Licinio Crasso proconsule, et post multas calamitates Italiae tertio anno bello huic est finis inpositus. VII

Sescentesimo octogesimo primo anno urbis conditae P. Cornelio Lentulo et Cn. Aufidio Oreste consulibus duo tantum gravia bella in imperio Romano erant, Mithridaticum et Macedonicum. haec duo Luculli agebant, L. Lucullus et M. Lucullus. L. ergo Lucullus post pugnam Cyzicenam, qua vicerat Mithridatem, et navalem, qua duces eius oppresserat, persecutus est eum et recepta Paphlagonia atque Bithynia etiam regnum eius invasit, Sinopen et Amison civitates Ponti nobilissimas cepit. secundo proelio apud Cabira civitatem, quo ingentes copias ex omni regno adduxerat Mithridates, cum XXX milia lectissima regis a quinque milibus Romanorum vastata essent, Mithridates fugatus est, castra eius direpta. Armenia quoque minor quam tenuerat eidem sublata est. susceptus tamen est Mithridates post fugam a Tigrane Armeniae rege, qui tum ingenti gloria imperabat, Persas saepe vicerat, Mesopotamiam occupaverat et Syriam et Phoenices partem. VIII

Ergo Lucullus repetens hostem fugatum etiam regnum Tigranis, qui Armeniis imperabat, ingressus est. Tigranocertam civitatem Arzianenae nobilissimam regni Armeniaci cepit, ipsum regem cum septem milibus quingentis clibanariis et centum milibus sagittariorum et armatorum venientem ducem et octo milia militum habens ita vicit, ut magnam partem Armeniorum deleverit. inde Nisibin profectus eam quoque civitatem cum regis fratre cepit. sed hi quos in Ponto Lucullus reliquerat cum exercitus parte, ut regiones victas et iam Romanorum tuerentur, neglegenter se et avare agentes occasionem iterum Mithridati in Pontum inrumpendi dederunt, atque ita bellum renovatum est. Lucullo paranti capta Nisibi contra Persas expeditionem successor est missus. IX

Alter autem Lucullus qui Macedoniam administrabat Bessis primus Romanorum intulit bellum atque eos ingenti proelio in X

Haemo monte superavit. oppidum Uscudamam quod Bessi habitabant eodem die quo adgressus est vicit, Cabylen cepit, usque Danuvium penetravit. inde multas supra Pontum positas civitates adgressus est. illic Apolloniam evertit, Callatim Parthenopolim Tomos Histrum Burziaonem cepit belloque confecto Romam rediit. ambo triumphaverunt, tamen Lucullus qui contra Mithridaten pugnaverat maiore gloria, cum tantorum regnorum victor redisset.

XI Confecto bello Macedonico, manente Mithridatico, quod recedente Lucullo rex collectis auxiliis reparaverat, bellum Creticum ortum est. ad id missus Q. Caecilius Metellus ingentibus proeliis intra triennium omnem provinciam cepit, appellatusque est Creticus atque ex insula triumphavit. quo tempore Libya quoque Romano imperio per testamentum Apionis qui rex eius fuerat accessit, in qua inclutae urbes erant Berenice Ptolemais Cyrene.

XII Dum haec geruntur, piratae omnia maria infestabant ita, ut Romanis toto orbe victoribus sola navigatio tuta non esset. quare id bellum Cn. Pompeio decretum est. quod intra paucos menses ingenti et felicitate et celeritate confecit. mox ei delatum etiam bellum contra reges Mithridaten et Tigranen. quo suscepto Mithridaten in Armenia minore nocturno proelio vicit, castra diripuit, quadraginta milia eius occidit, viginti tantum de exercitu suo perdidit et duos centuriones. Mithridates cum uxore fugit et duobus comitibus. neque multo post cum in suos saeviret, Pharnacis filii sui apud milites seditione ad mortem coactus venenum hausit. hunc finem habuit Mithridates: periit apud Bosphorum. vir ingentis industriae consiliique. regnavit annis sexaginta, vixit septuaginta duobus, contra Romanos bellum habuit annis quadraginta.

XIII Tigrani deinde Pompeius bellum intulit. ille se ei dedidit et in castra Pompei sexto decimo miliario ab Artaxata venit ac diadema suum, cum procubuisset ad genua Pompei, in manibus ipsius conlocavit. quod ei Pompeius reposuit honorificeque eum habitum regni tamen parte multavit et grandi pecunia. adempta est ei Syria Phoenice Sophanene, sex milia praeterea talentorum argenti quae populo Romano daret, quia bellum sine causa Romanis commovisset.

XIV Pompeius mox etiam Albanis bellum intulit et eorum regem Oroden ter vicit, postremo per epistulas ac munera rogatus veniam ei ac pacem dedit. Hiberiae quoque regem Artacen vicit acie et in deditionem accepit. Armeniam minorem Deiotaro Galatiae regi donavit, quia socius belli Mithridatici fuerat. Attalo et Pylaemeni Paphlagoniam reddidit. Aristarchum Colchis regem inposuit. mox Ituraeos

et Arabas vicit. et cum venisset in Syriam, Seleuciam vicinam Antiochiae civitatem libertate donavit, quod regem Tigranen non recepisset. Antiochensibus obsides reddidit. aliquantum agrorum Daphnensibus dedit, quo lucus ibi spatiosior fieret, delectatus loci amoenitate et aquarum abundantia. inde ad Iudaeam transgressus Hierosolyma caput gentis tertio mense cepit, XII milibus Iudaeorum occisis, ceteris in fidem acceptis. his gestis in Asiam se recepit et finem antiquissimo bello dedit.

M. Tullio Cicerone oratore et C. Antonio consulibus anno urbis conditae sescentesimo octogesimo nono L. Sergius Catilina nobilissimi generis vir, sed ingenii pravissimi ad delendam patriam coniuravit cum quibusdam claris quidem sed audacibus viris. a Cicerone urbe expulsus est. socii eius deprehensi in carcere strangulati sunt. ab Antonio altero consule Catilina ipse victus proelio et interfectus. XV

Sescentesimo nonagesimo anno urbis conditae D. Iunio Silano et L. Murena consulibus Metellus de Creta triumphavit, Pompeius de bello piratico et Mithridatico. nulla umquam pompa triumphi similis fuit. ducti sunt ante eius currum filii Mithridatis, filius Tigranis et Aristobulus rex Iudaeorum, praelata est ingens pecunia, auri atque argenti infinitum. hoc tempore nullum per orbem terrarum grave bellum erat. XVI

Anno urbis conditae sescentesimo nonagesimo tertio C. Iulius Caesar qui postea imperavit cum L. Bibulo consul est factus. decreta est ei Gallia et Illyricum cum legionibus decem. is primos vicit Helvetios qui nunc Sequani appellantur, deinde vincendo per bella gravissima usque ad Oceanum Britannicum processit. domuit autem annis novem fere omnem Galliam, quae inter Alpes flumen Rhodanum Rhenum et Oceanum est et circuitu patet ad bis et tricies centena milia passuum. Britannis mox bellum intulit, quibus ante eum ne nomen quidem Romanorum cognitum erat. eos quoque victos obsidibus acceptis stipendiarios fecit. Galliae autem tributi nomine annuum imperavit sestertium quadringenties, Germanosque trans Rhenum adgressus inmanissimis proeliis vicit. inter tot successus ter male pugnavit, apud Arvernos semel praesens et absens in Germania bis. nam legati eius duo Titurius et Aurunculeius per insidias caesi sunt. XVII

Circa eadem tempora anno urbis conditae sescentesimo nonagesimo septimo M. Licinius Crassus collega Cn. Pompei Magni in consulatu secundo contra Parthos missus est, et cum circa Carras contra omen et auspicia dimicasset, a Surena Orodis regis duce victus XVIII

ad postremum interfectus est cum filio clarissimo et praestantissimo iuvene. reliquiae exercitus per C. Cassium quaestorem servatae sunt, qui singulari animo perditas res tanta virtute restituit, ut Persas rediens trans Euphraten crebris proellis vinceret.

XIX Hinc iam bellum civile successit exsecrandum et lacrimabile, quo praeter calamitates quae in proeliis acciderunt etiam populi Romani fortuna mutata est. Caesar enim rediens ex Gallia victor coepit poscere alterum consulatum atque ita, ut sine dubietate aliqua ei deferretur. contradictum est a Marcello consule, a Bibulo, a Pompeio, a Catone, iussusque dimissis exercitibus ad urbem redire. proter quam iniuriam ab Arimino, ubi milites congregatos habebat, adversum patriam cum exercitu venit. consules cum Pompeio senatusque omnis atque universa nobilitas ex urbe fugit et in Graeciam transiit. apud Epirum Macedoniam Achaiam Pompeio duce senatus contra Caesarem bellum paravit.

XX Caesar vacuam urbem ingressus dictatorem se fecit. inde Hispanias petiit. ibi Pompei exercitus validissimos et fortissimos cum tribus ducibus L. Afranio, M. Petreio, M. Varrone, superavit. inde reversus in Graeciam transiit, adversum Pompeium dimicavit. primo proelio victus est et fugatus, evasit tamen, quia nocte interveniente Pompeius sequi noluit, dixitque Caesar nec Pompeium scire vincere et illo tantum die se potuisse superari. deinde in Thessalia apud Palaeopharsalum productis utrimque ingentibus copiis dimicaverunt. Pompei acies habuit XL milia peditum, equites in sinistro cornu sescentos in dextro quingentos, praeterea totius Orientis auxilia, totam nobilitatem, innumeros senatores praetorios consulares et qui magnorum iam bellorum victores fuissent. Caesar in acie sua habuit peditum non integra XXX milia, equites mille.

XXI Numquam adhuc Romanae copiae in unum neque maiores neque melioribus ducibus convenerant, totum terrarum orbem facile subacturae, si contra barbaros ducerentur. pugnatum tamen est ingenti contentione, victusque ad postremum Pompeius et castra eius direpta sunt. ipse fugatus Alexandriam petiit, ut a rege Aegypti, cui tutor a senatu datus fuerat propter iuvenilem eius aetatem, acciperet auxilia. qui fortunam magis quam amicitiam secutus occidit Pompeium, caput eius et anulum Caesari misit. quo conspecto Caesar lacrimas fudisse dicitur tanti viri intuens caput et generi quondam sui.

XXII Mox etiam Caesar Alexandriam venit. ipsi quoque Ptolemaeus parare voluit insidias, qua causa bellum regi inlatum est. victus in

Nilo periit inventumque est eius corpus cum lorica aurea. Caesar Alexandria potitus regnum Cleopatrae dedit Ptolemaei sorori, cum qua consuetudinem stupri habuerat. rediens inde Caesar Pharnacen Mithridatis Magni filium, qui Pompeio in auxilium apud Thessaliam fuerat, rebellantem in Ponto et multas populi Romani provincias occupantem, vicit acie, postea ad mortem coegit.

Inde Romam regressus tertio se consulem fecit cum M. Aemilio XXIII
Lepido, qui ei magister equitum dictatori ante annum fuerat. inde in Africam profectus est, ubi infinita nobilitas cum Iuba Mauretaniae rege bellum reparaverat. duces autem Romani erant P. Cornelius Scipio ex genere antiquissimo Scipionis Africani (hic etiam socer Pompei fuerat), M. Petreius, Q. Varus, M. Porcius Cato, L. Cornelius Faustus Sullae dictatoris filius. contra hos commisso proelio post multas dimicationes victor fuit Caesar. Cato Scipio Petreius Iuba ipsi se occiderunt. Faustus Sullae quondam dictatoris filius Pompei gener a Caesare interfectus est.

Post annum Caesar Romam regressus quarto se consulem fecit et XXIV
statim ad Hispanias est profectus, ubi Pompei filii Cn. Pompeius et Sex. Pompeius ingens bellum praeparaverant. multa proelia fuerunt, ultimum apud Mundam civitatem, in quo adeo Caesar paene victus est, ut fugientibus suis se voluerit occidere, ne post tantam rei militaris gloriam in potestatem adulescentium natus annos sex et quinquaginta veniret. denique reparatis suis vicit. et Pompei filius maior occisus est, minor fugit.

Inde Caesar bellis civilibus toto orbe conpositis Romam rediit. XXV
agere insolentius coepit et contra consuetudinem Romanae libertatis. cum ergo et honores ex sua voluntate praestaret, qui a populo ante deferebantur, nec senatui ad se venienti adsurgeret aliaque regia et paene tyrannica faceret, coniuratum est in eum a sexaginta vel amplius senatoribus equitibusque Romanis. praecipui fuerunt inter coniuratos duo Bruti ex eo genere Bruti, qui primus Romae consul fuerat et reges expulerat, C. Cassius et Servilius Casca. ergo Caesar cum senatus die inter ceteros venisset ad curiam, tribus et viginti vulneribus confossus est.

## LIBER SEPTIMVS.

Anno urbis septingentesimo fere ac nono interfecto Caesare ci- I
vilia bella reparata sunt. percussoribus enim Caesaris senatus favebat. Antonius consul partium Caesaris civili bello opprimere eos

conabatur. ergo turbata re publica multa Antonius scelera committens a senatu hostis iudicatus est. missi ad eum persequendum duo consules Pansa et Hirtius et Octavius adulescens annos X et VIII natus, Caesaris nepos, quem ille testamento heredem reliquerat et nomen suum ferre iusserat. hic est, qui postea Augustus est dictus et rerum potitus. quare profecti contra Antonium tres duces vicerunt eum. evenit tamen, ut victores consules ambo morerentur. quare tres exercitus uni Caesari Augusto paruerunt.

II Fugatus Antonius amisso exercitu confugit ad Lepidum, qui Caesaris magister equitum fuerat et tum militum copias grandes habebat. a quo susceptus est. mox Lepido operam dante Caesar pacem cum Antonio fecit et quasi vindicaturus patris sui mortem, a quo per testamentum fuerat adoptatus, Romam cum exercitu profectus extorsit, ut sibi vicesimo anno consulatus daretur. senatum proscripsit, cum Antonio ac Lepido rem publicam armis tenere coepit. per hos etiam Cicero orator occisus est multique alii nobiles.

III Interea Brutus et Cassius interfectores Caesaris ingens bellum moverunt. erant per Macedoniam et Orientem multi exercitus quos occupaverunt. profecti igitur contra eos Caesar Octavianus Augustus et M. Antonius (remanserat enim ad defendendam Italiam Lepidus) apud Philippos Macedoniae urbem contra eos pugnaverunt. primo proelio victi sunt Antonius et Caesar, periit tamen dux nobilitatis Cassius, secundo Brutum et infinitam nobilitatem, quae cum illis bellum gesserat, victam interfecerunt. ac sic inter eos divisa est res publica, ut Augustus Hispanias Gallias Italiam teneret, Antonius Asiam Pontum Orientem. sed in Italia L. Antonius consul bellum civile commovit frater eius, qui cum Caesare contra Brutum et Cassium dimicaverat. is apud Perusiam Tusciae civitatem victus et captus est neque occisus.

IV Interim a Sex. Pompeio Cn. Pompei filio ingens bellum in Sicilia commotum est, his qui superfuerant ex partibus Bruti Cassiique ad eum confluentibus. bellatum per Caesarem Augustum Octavianum et M. Antonium adversus Sex. Pompeium est. pax postremo convenit.

V Eo tempore M. Agrippa in Aquitania rem prospere gessit. et L. Ventidius Bassus inrumpentes in Syriam Persas tribus proeliis vicit. Pacorum regis Orodis filium interfecit eo ipso die, quo olim Orodes Persarum rex per ducem Surenam Crassum occiderat. hic primus de Parthis iustissimum triumphum Romae egit.

VI Interim Pompeius pacem rupit et navali proelio victus fugiens

ad Asiam interfectus est. Antonius qui Orientem et Asiam tenebat repudiata sorore Caesaris Augusti Octaviani Cleopatram reginam Aegypti duxit uxorem. contra Persas etiam ipse pugnavit. primis eos proeliis vicit, regrediens tamen fame et pestilentia laboravit et cum instarent Parthi fugienti, ipse pro victo recessit.

Hic quoque ingens bellum civile commovit cogente uxore Cleo- VII
patra regina Aegypti, dum cupiditate muliebri optat etiam in urbe regnare. victus est ab Augusto navali pugna clara et inlustri apud Actium, qui locus in Epiro est, ex qua fugit in Aegyptum et desperatis rebus, cum omnes ad Augustum transirent, ipse se interemit. Cleopatra sibi aspidem admisit et veneno eius extincta est. Aegyptus per Octavianum Augustum imperio Romano adiecta est praepositusque ei Cn. Cornelius Gallus. hunc primum Aegyptus Romanum iudicem habuit.

Ita bellis toto orbe confectis Octavianus Augustus Romam re- VIII
diit duodecimo anno quam consul fuerat. ex eo rem publicam per quadraginta et quattuor annos solus obtinuit, ante enim duodecim annos cum Antonio et Lepido tenuerat. ita ab initio principatus eius usque ad finem quinquaginta et sex anni fuerunt. obiit autem septuagesimo sexto anno morte communi in oppido Campaniae Atella. Romae in campo Martio sepultus, vir qui non inmerito ex maxima parte deo similis est putatus: neque enim facile ullus eo aut in bellis felicior fuit aut in pace moderatior. quadraginta et quattuor annis quibus solus gessit imperium civilissime vixit, in cunctos liberalissimus, in amicos fidissimus, quos tantis evexit honoribus, ut paene aequaret fastigio suo.

Nullo tempore ante eum magis Romana res floruit. nam ex- IX
ceptis civilibus bellis, in quibus invictus fuit, Romano adiecit imperio Aegyptum Cantabriam Dalmatiam saepe ante victam sed penitus tum subactam, Pannoniam Aquitaniam Illyricum Raetiam Vindelicos et Salassos in Alpibus omnes Ponti maritimas civitates, in his nobilissimas Bosphorum et Panticapaeum. vicit autem proeliis Dacos. Germanorum ingentes copias cecidit, ipsos quoque trans Albim fluvium summovit, qui in barbarico longe ultra Rhenum est. hoc tamen bellum per Drusum privignum suum administravit, sicut per Tiberium privignum alterum Pannonicum, quo bello XL captivorum milia ex Germania transtulit et supra ripam Rheni in Gallia conlocavit. Armeniam a Parthis recepit. obsides, quod nulli antea, Persae ei dederunt. reddiderunt etiam signa Romana quae Crasso victo ademerant.

X Scythae et Indi, quibus antea Romanorum nomen incognitum fuerat, munera et legatos ad eum miserunt. Galatia quoque sub hoc provincia facta est, cum antea regnum fuisset, primusque eam M. Lollius pro praetore administravit. tanto autem amore etiam apud barbaros fuit, ut reges populi Romani amici in honorem eius conderent civitates, quas Caesareas nominarent, sicut in Mauretania a rege Iuba et in Palaestina, quae nunc urbs est clarissima. multi autem reges ex regnis suis venerunt, ut ei obsequerentur, et habitu Romano togati scilicet ad vehiculum vel equum ipsius cucurrerunt. moriens divus appellatus. rem publicam beatissimam Tiberio successori reliquit ,qui privignus ei, mox gener, postremo adoptione filius fuerat.

XI Tiberius ingenti socordia imperium gessit, gravi crudelitate, scelesta avaritia, turpi libidine. nam nusquam ipse pugnavit, bella per legatos gessit suos. quosdam reges per blanditias ad se evocatos numquam remisit, in quibus Archelaum Cappadocem, cuius etiam regnum in provinciae formam redegit et maximam civitatem appellari nomine suo iussit, quae nunc Caesarea dicitur, cum Mazaca antea vocaretur. hic tertio et vicesimo imperii anno, aetatis septuagesimo octavo, ingenti omnium gaudio mortuus est in Campania.

XII Successit ei C. Caesar cognomento Caligula, Drusi privigni Augusti et ipsius Tiberi nepos, sceleratissimus ac funestissimus et qui etiam Tiberi dedecora purgaverit. bellum contra Germanos suscepit et ingressus Suebiam nihil strenue fecit. stupra sororibus intulit, ex una etiam natam filiam cognovit. cum adversum cuntos ingenti avaritia libidine crudelitate saeviret, interfectus in palatio est anno aetatis vicesimo nono, imperii tertio, mense decimo, die octavo.

XIII Post hunc Claudius fuit, patruus Caligulae, Drusi qui apud Mogontiacum monumentum habet filius, cuius et Caligula nepos erat. hic medie imperavit, multa gerens tranquille atque moderate, quaedam crudeliter et insulse. bellum Britannis intulit, quam nullus Romanorum post C. Caesarem attigerat, eaque devicta per Cn. Sentium et A. Plautium inlustres ac nobiles viros triumphum celebrem egit. quasdam insulas etiam ultra Britannias in Oceano positas imperio Romano addidit, quae appellantur Orchades, filio autem suo Britannici nomen inposuit. tam civilis autem circa quosdam amicos extitit, ut etiam Plautium nobilem virum, qui expeditione Britannica multa egregia fecerat, triumphantem ipse prosequeretur et conscendenti Capitolium laevus incederet, is vixit annos IIII et LX, imperavit XIIII. post mortem consecratus est divusque appellatus.

Successit huic Nero, Caligulae avunculo suo simillimus, qui Romanum imperium et deformavit et minuit, inusitatae luxuriae sumptuumque, ut qui exemplo C. Caligulae in calidis et frigidis lavaret unguentis, retibus aureis piscaretur, quae blattinis funibus extrahebat. infinitam senatus partem interfecit, bonis omnibus hostis fuit. ad postremum se tanto dedecore prostituit, ut et saltaret et cantaret in scaena citharoedico habitu vel tragico, parricidia multa commisit fratre uxore matre interfectis. urbem Romam incendit, ut spectaculi eius imaginem cerneret, quali olim Troia capta arserat. in re militari nihil omnino ausus Britanniam paene amisit. nam duo sub eo nobilissima oppida capta illic atque eversa sunt. Armeniam Parthi sustulerunt legionesque Romanas sub iugum miserunt. duae tamen sub eo provinciae factae sunt, Pontus Polemoniacus concedente rege Polemone et Alpes Cottiae Cottio rege defuncto. XIV

Per haec Romano orbi execrabilis ab omnibus simul destitutus est et a senatu hostis iudicatus; cum quaereretur ad poenam, quae poena erat talis, ut nudus per publicum ductus furca capiti eius inserta virgis usque ad mortem caederetur atque ita praecipitaretur a saxo, e palatio fugit et in suburbano liberti sui, quod est inter Salariam et Nomentanam viam ad quartum urbis miliarium, se interfecit. aedificavit Romae thermas, quae ante Nenorianae dictae nunc Alexandrianae appellantur. obiit tricesimo et altero aetatis anno, imperii quarto decimo, atque in eo omnis Augusti familia consumpta est. XV

Huic Serv. Galba successit antiquissimae nobilitatis senator, cum septuagesimum et tertium annum ageret aetatis, ab Hispanis et Gallis imperator electus, mox ab universo exercitu libenter acceptus. nam privata eius vita insignis fuerat militaribus et civilibus rebus. saepe consul, saepe pro consule, frequenter dux in gravissimis bellis. huius breve imperium fuit et quod bona haberet exordia, nisi ad severitatem propensior videretur. insidiis tamen Othonis occisus est imperii mense septimo. iugulatus in foro Romae sepultusque in hortis suis, qui sunt Aurelia via non longe ab urbe Roma. XVI

Otho occiso Galba invasit imperium, materno genere nobilior quam paterno, neutro tamen obscuro. in privata vita mollis et Neronis familiaris, in imperio documentum sui non potuit ostendere. nam cum isdem temporibus, quibus Otho Galbam occiderat, etiam Vitellius factus esset a Germanicianis exercitibus imperator, bello contra eum suscepto cum apud Betriacum in Italia levi proelio victus esset, ingentes tamen copias ad bellum haberet, sponte semet XVII

occidit et petentibus militibus, ne tam cito de belli desperaret eventu, cum tanti se non esse dixisset, ut propter eum bellum civile moveretur, voluntaria morte obiit tricesimo et octavo aetatis anno, nonagesimo et quinto imperii die.

XVIII Dein Vitellius imperio potitus est, familia honorata magis quam nobili. nam pater eius non admodum clare natus tres tamen ordinarios gesserat consulatus. hic cum multo dedecore imperavit et gravi saevitia notabilis, praecipue ingluvie et voracitate, quippe cum de die saepe quarto vel quinto feratur epulatus. notissima certe cena memoriae mandata est, quam ei Vitellius frater exhibuit, in qua super ceteros sumptus duo milia piscium, septem avium adposita traduntur. hic cum Neroni similis esse vellet atque id adeo prae se ferret, ut etiam exequias Neronis quae humiliter sepultae fuerant honoraret, a Vespasiani ducibus occisus est interfecto prius in urbe Sabino Vespasiani imperatoris fratre, quem cum Capitolio incendit. interfectus autem est magno dedecore: tractus per urbem Romam publice nudus, erecto coma capite et subiecto ad mentum gladio, stercore in vultum et pectus ab omnibus obviis adpetitus, postremo iugulatus et in Tiberim deiectus etiam communi caruit sepultura. periit autem aetatis anno septimo et quinquagesimo, imperii mense octavo et die uno.

XIX Vespasianus huic successit, factus apud Palaestinam imperator, princeps obscure quidem natus, sed optimis conparandus, privata vita inlustris, ut qui a Claudio in Germaniam et deinde in Britanniam missus tricies et bis cum hoste conflixerit, duas validissimas gentes, viginti oppida, insulam Vectam Britanniae proximam imperio Romano adiecerit. Romae se in imperio moderatissime gesit. pecuniae tantum avidior fuit ita, ut eam nulli iniuste auferret. quam cum omni diligentiae provisione colligeret, tamen studiosissime largiebatur, praecipue indigentibus. nec facile ante eum cuiusquam principis vel maior est liberalitas comperta vel iustior. placidissimae lenitatis, ut qui maiestatis quoque contra se reos non facile punierit ultra exilii poenam. sub hoc Iudaea Romano accessit imperio et Hierusolyma, quae fuit urbs nobilissima Palaestinae. Achaiam Lyciam Rhodum Byzantium Samum, quae liberae ante id tempus fuerant, item Thraciam Ciliciam Commagenen, quae sub regibus amicis egerant, in provinciarum formam redegit.

XX Offensarum inimicitiarum inmemor fuit, convicia a causidicis et philosophis in se dicta leviter tulit, diligens tamen coercitor disciplinae militaris. hic cum filio Tito de Hierusolymis triumphavit. per

haec cum senatui et populo, postremo cunctis amabilis ac iucundus esset, profluvio ventris extinctus est in villa propria circa Sabinos annum agens sexagesimum nonum, imperii nonum et diem septimum atque inter divos relatus est. genituram filiorum ita cognitam habuit, ut cum multae contra eum coniurationes fierent, quas patefactas ingenti dissimulatione contempsit, in senatu dixerit, aut filios sibi successuros aut neminem.

Huic Titus filius successit, qui et ipse Vespasianus est dictus, XXI
vir omnium virtutum, genere mirabilis adeo, ut amor et deliciae humani generis diceretur, facundissimus, bellicosissimus, moderatissimus. causas Latine egit, poemata et tragoedias Graece conposuit. in oppugnatione Hierusolymorum sub patre militans duodecim propugnatores duodecim sagittarum confixit ictibus. Romae tantae civilitatis in imperio fuit, ut nullum omnino puniret, convictos adversum sese coniurationis et dimiserit et in eadem familiaritate qua antea habuerit. facilitatis et liberalitatis tantae fuit, ut cum nulli quicquam negaret et ab amicis reprehenderetur, responderit nullum tristem debere ab imperatore discedere, praeterea cum quadam die in cena recordatus fuisset nihil se illo die cuiquam praestitisse, dixerit: amici, hodie diem perdidi. hic Romae amphitheatrum aedificavit
et quinque milia ferarum in dedicatione eius occidit. per haec inu- XXII
sitato favore dilectus morbo periit in ea, qua pater, villa post biennium, menses octo, dies viginti, quam imperator erat factus, aetatis anno altero et quadragesimo. tantus luctus eo mortuo publicus fuit, ut omnes tamquam in propria doluerint orbitate. senatus obitu ipsius circa vesperam nuntiato nocte inrupit in curiam et tantas ei mortuo laudes gratiasque congessit, quantas nec vivo umquam egerat nec praesenti. inter divos relatus est.

Domitianus mox accepit imperium, frater ipsius iunior, Neroni XXIII
aut Caligulae aut Tiberio similior quam patri vel fratri suo. primis tamen annis moderatus in imperio fuit, mox ad ingentia vitia progressus libidinis iracundiae crudelitatis avaritiae tantum in se odii concitavit, ut merita et patris et fratris aboleret. interfecit nobilissimos e senatu. dominum se et deum primus appellari iussit. nullam sibi nisi auream et argenteam statuam in Capitolio passus est poni. consobrinos suos interfecit. superbia quoque in eo execrabilis fuit. expeditiones quattuor habuit, unam adversum Sarmatas, alteram adversum Cattos, duas adversum Dacos. de Dacis Cattisque duplicem triumphum egit, de Sarmatis solam lauream usurpavit. multas tamen calamitates isdem bellis passus est; nam in Sarmatia legio eius cum

duce interfecta est et a Dacis Oppius Sabinus consularis et Cornelius Fuscus praefectus praetorio cum magnis exercitibus occisi sunt. Romae quoque multa opera fecit, in his Capitolium et Forum transitorium, Divorum Porticus, Iseum ac Serapeum et Stadium. verum cum ob scelera universis exosus esse coepisset, interfectus est suorum coniuratione in palatio anno aetatis quadragesimo quinto, imperii quinto decimo. funus eius ingenti dedecore per vispelliones exportatum et ignobiliter est sepultum.

## LIBER OCTAVVS.

I Anno octingentesimo et quinquagesimo ab urbe condita Vetere et Valente consulibus res publica ad prosperrimum statum rediit bonis principibus ingenti felicitate commissa; Domitiano enim exitiabili tyranno Nerva successit, vir in privata vita moderatus et strenuus, nobilitatis mediae. qui senex admodum operam dante Petronio Secundo praefecto praetorio, item Parthenio interfectore Domitiani imperator est factus. aequissimum se et civilissimum praebuit. rei publicae divina provisione consuluit Traianum adoptando. mortuus est Romae post annum et quattuor menses imperii sui ac dies octo, aetatis septuagesimo et altero anno, atque inter divos relatus est.

II Successit ei Ulpius Crinitus Traianus, natus Italicae in Hispania, familia antiqua magis quam clara. nam pater eius primum consul fuit. imperator autem apud Agrippinam in Gallis factus est. rem publicam ita administravit, ut omnibus principibus merito praeferatur, *vir* inusitatae civilitatis et fortitudinis. Romani imperii, quod post Augustum defensum magis fuerat quam nobiliter ampliatum, fines longe lateque diffudit. urbes trans Rhenum in Germania reparavit. Daciam Decebalo victo subegit provincia trans Danubium facta in his agris, quos nunc Taifali Victoali et Tervingi habent. ea
III provincia decies centena milia passuum in circuitu tenuit. Armeniam quam occupaverant Parthi recepit Parthomasiri occiso qui eam tenebat. Albanis regem dedit. Hiberorum regem et Sauromatarum et Bosporanorum et Arabum et Osdroenorum et Colchorum in fidem accepit. Carduenos Marcomedos occupavit et Anthemusiam, magnam Persidis regionem, Seleuciam Ctesiphontem Babylonem Messenios vicit ac tenuit. usque ad Indiae fines et mare rubrum accessit atque ibi tres provincias fecit, Armeniam Assyriam Mesopotamiam, cum his gentibus quae Madenam attingunt. Arabiam postea

in provinciae formam redegit. in mari rubro classem instituit, ut per eam Indiae fines vastaret.

Gloriam tamen militarem civilitate et moderatione superavit, IV
Romae et per provincias aequalem se omnibus exhibens, amicos salutandi causa frequentans vel aegrotantes vel cum festos dies habuissent, convivia cum isdem indiscreta vicissim habens, saepe in vehiculis eorum sedens, nullum senatorum laedens, nihil iniustum ad augendum fiscum agens, liberalis in cunctos, publice privatimque ditans omnes et honoribus augens quos vel mediocri familiaritate cognovisset, *per* orbem terrarum aedificans multa, inmunitates civitatibus tribuens, nihil non tranquillum et placidum agens, adeo ut omni eius aetate unus senator damnatus sit atque is tamen per senatum ignorante Traiano. ob haec per orbem terrarum deo proximus nihil non venerationis meruit et vivus et mortuus.

Inter alia dicta hoc ipsius fertur egregium. amicis enim culpan- V
tibus, quod nimium circa omnes communis esset, respondit talem se imperatorem esse privatis, quales esse sibi imperatores privatus optasset. post ingentem igitur gloriam belli domique quaesitam e Perside rediens apud Seleuciam Isauriae profluvio ventris extinctus est. obiit autem aetatis anno sexagesimo tertio, mense nono, die quarto, imperii nono decimo, mense sexto, die quinto decimo. inter divos relatus est. solus omnium intra urbem sepultus est; ossa conlata in urnam auream in foro quod aedificavit sub columna posita sunt, cuius altitudo CXLIIII pedes habet. huius tantum memoriae delatum est, ut usque ad nostram aetatem non aliter in senatu principibus adclametur, nisi «felicior Augusto, melior Traiano». adeo in eo gloria bonitatis obtinuit, ut vel adsentantibus vel vere laudantibus occasionem magnificentissimi praestet exempli.

Defuncto Traiano Aelius Hadrianus creatus est princeps, sine VI
aliqua quidem voluntate Traiani, sed operam dante Plotina Traiani uxore; nam eum Traianus quamquam consobrinae suae filium vivus noluerat adoptare. natus et ipse Italicae in Hispania. qui Traiani gloriae invidens statim provincias tres reliquit, quas Traianus addiderat, et de Assyria Mesopotamia Armenia revocavit exercitus ac finem imperii esse voluit Euphraten. idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur, propterea quia Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas; Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta.

Pacem tamen omni imperii sui tempore habuit, semel tantum VII

per praesidem dimicavit. orbem Romanum circumiit. multa aedificavit. facundissimus Latino sermone, Graeco eruditissimus fuit. non magnam clementiae gloriam habuit, diligentissimus tamen circa aerarium et militum disciplinam. obiit in Campania maior sexagenario imperii anno vicesimo primo, mense decimo, die vicesimo nono. senatus ei tribuere noluit divinos honores, tamen cum successor ipsius T. Aurelius Antoninus Fulvius hoc vehementer exigeret et universi senatores palam resisterent, tandem obtinuit.

VIII Ergo Hadriano successit T. Antoninus Fulvius Boionius, idem etiam Pius nominatus, genere claro sed non admodum vetere, vir insignis et qui merito Numae Pompilio conferatur, ita ut Romulo Traianus aequetur. vixit ingenti honestate privatus, maiore in imperio, nulli acerbus, cunctis benignus, in re militari moderata gloria defendere magis provincias quam amplificare studens, viros aequissimos ad administrandam rem publicam quaerens, bonis honorem habens, inprobos sine aliqua acerbitate detestans, regibus amicis venerabilis non minus quam terribilis, adeo ut barbarorum plurimae nationes depositis armis ad eum controversias suas litesque deferrent sententiaeque parerent. hic ante imperium ditissimus opes quidem omnes suas stipendiis militum et circa amicos liberalitatibus minuit, verum aerarium opulentum reliquit. Pius propter clementiam dictus est. obiit apud Lorium villam suam miliario ab urbe duodecimo, vitae anno septuagesimo tertio, imperii vicesimo tertio, atque inter divos relatus est et merito consecratus.

IX Post hunc imperavit M. Antonius Verus, haud dubie nobilissimus, quippe cum eius origo paterna a Numa Pompilio, materna a Solentino rege penderet, et cum eo L. Annius Antoninus Verus. tuncque primum Romana res publica duobus aequo iure imperium administrantibus paruit, cum usque ad eum singulos semper habuisset Augustos.

X Hi et genere inter se iuncti fuerunt et adfinitate. nam Verus Annius Antoninus M. Antonini filiam in matrimonium habuit, M. autem Antoninus gener Antonini Pii fuit per uxorem Galeriam Faustinam iuniorem, consobrinam suam. ii bellum contra Parthos gesserunt, qui post victoriam Traiani tum primum rebellaverant. Verus Antoninus ad id profectus est. qui Antiochiae et circa Armeniam agens multa per duces et ingentia patravit; Seleuciam Assyriae urbem nobilissimam cum quadringentis milibus hominum cepit; Parthicum triumphum revexit. cum fratre eodemque socero triumphavit. obiit tamen in Venetia, cum a Concordia civitate Alti-

num proficisceretur et cum fratre in vehiculo sederet, subito sanguine ictus casu morbi, quem Graeci apoplexin vocant. vir ingenii parum civilis, reverentia tamen fratris nihil umquam atrox ausus. cum obisset undecimo imperii anno, inter deos relatus est.

Post eum Antoninus solus rem publicam tenuit, vir quem mirari facilius quis quam laudare possit. a principio vitae transquillissimus, adeo ut ex infantia quoque vultum nec ex gaudio nec ex maerore mutaverit. philosophiae deditus Stoicae, ipse etiam non solum vitae moribus, sed etiam eruditione philosophus. tantae admirationis adhuc iuvenis, ut eum successorem paraverit Hadrianus relinquere, adoptato tamen Antonino Pio generum ei idcirco esse voluerit, ut hoc ordine ad imperium perveniret. XI

Institutus est ad philosophiam per Apollonium Chalcedonium, ad scientiam litterarum Graecarum per Chaeronensem Plutarchi nepotem, Latinas autem eum litteras Fronto orator nobilissimus docuit. hic cum omnibus Romae aequo iure egit ad nullam insolentiam elatus imperii fastigio, liberalitatis promptissimae. provincias ingenti benignitate et moderatione tractavit. contra Germanos eo principe res feliciter gestae sunt. bellum ipse unum gessit Marcomannicum, sed quantum nulla memoria fuit, adeo ut Punicis conferatur. nam eo gravius est factum, quod universi exercitus Romani perierant; sub hoc enim tantus casus pestilentiae fuit, ut post victoriam Persicam Romae ac per Italiam provinciasque maxima hominum pars, militum omnes fere copiae languore defecerint. XII

Ingenti ergo labore et modernatione, cum apud Carnuntum iugi triennio perseverasset, bellum Marcomannicum confecit, quod cum his Quadi Vandali Sarmatae Suebi atque omnis barbaria commoverat, multa homninum milia interfecit, ac Pannoniis servitio liberatis Romae rursus cum Commodo Antonino filio suo, quem iam Caesarem fecerat, trimphavit. ad huius belli sumptum cum aerario exhausto largitiones nullas haberet neque indicere provincialibus aut senatui aliquid vellet, instrumentum regii cultus facta in foro divi Traiani sectione distraxit, vasa aurea, pocula crystallina et murrina, uxoriam ac suam sericam et auream vestem, multa ornamenta gemmarum. ac per duos continuos menses ea venditio habita est multumque auri redactum. post victoriam tamen emptoribus pretia restituit, qui reddere conparata voluerunt; molestus nulli fuit, qui maluit semel empta retinere. XIII

Hic permisit viris clarioribus, ut convivia eodem cultu quo ipse et ministris similibus exhiberent. in editione munerum post victo- XIV

riam adeo magnificus fuit, ut centum simul leones exhibuisse tradatur. cum igitur fortunatam rem publicam et virtute et mansuetudine reddidisset, obiit XVIII. imperii anno, vitae LXI., et omnibus certatim adnitentibus inter divos relatus est.

XV Huius successor L. Antoninus Commodus nihil paternum habuit, nisi quod contra Germanos feliciter et ipse pugnavit. Septembrem mensem ad nomen suum transferre conatus est, ut Commodus diceretur. sed luxuria et obscenitate depravatus gladiatoriis armis saepissime in ludo, deinceps etiam in amphitheatro cum huiusmodi hominibus saepe dimicavit. obiit morte subita atque adeo, ut strangulatus vel veneno interfectus putetur, cum annis XII post patrem et VIII mensibus imperasset, tanta execratione omnium, ut hostis generis humani etiam mortuus iudicaretur.

XVI Huic successit Pertinax grandaevus et qui septuagenariam attigisset aetatem, praefecturam urbi tum agens, ex senatus consulto imperare iussus. octogesimo die imperii praetorianorum militum seditione et Iuliani scelere occisus est.

XVII Post eum Salvius Iulianus rem publicam invasit, vir nobilis et iure peritissimus, nepos Salvi Iuliani, qui sub divo Hadriano perpetuum conposuit edictum. victus est a Severo aqud Mulvium pontem, interfectus in palatio. vixit mensibus septem, postquam coeperat imperare.

XVIII Hinc imperii Romani administrationem Septimius Severus accepit, oriundus ex Africa, provincia Tripolitana, oppido Lepti. solus omni memoria et ante et postea ex Africa imperator fuit. hic primum fisci advocatus, mox militaris tribunus, per multa deinde et varia officia atque honores usque ad administrationem totius rei publicae venit. Pertinacem se appellari voluit in honorem eius Pertinacis, qui a Iuliano fuerat occisus. parcus admodum fuit, natura saevus. bella multa et feliciter gessit. Pescennium Nigrum, qui in Aegypto et Syria rebellaverat, apud Cyzicum interfecit. Parthos vicit et Arabas interiores et Azabenos; Arabas eo usque superavit, ut etiam provinciam ibi faceret: idcirco Parthicus Arabicus Azabenicus dictus est. multa toto orbe Romano reparavit. sub eo etiam Clodius Albinus, qui in occidendo Pertinace socius fuerat Iuliano, Caesarem se in Gallia fecit victusque apud Lugdunum est interfectus.

XIX Severus tamen praeter bellicam gloriam etiam civilibus studiis clarus fuit et litteris doctus, philosophiae scientiam ad plenum adeptus. novissimum bellum in Britannia habuit, utque receptas provincias omni securitate muniret, vallum per CXXXII passuum milia a

mari ad mare deduxit. decessit Eboraci admodum senex imperii anno sexto decimo, mense tertio. divus appellatus est. [nam] filios duos successores reliquit, Bassianum et Getam, sed Bassiano Antonini nomen a senatu voluit inponi; itaque dictus est M. Aurelius Antoninus Bassianus patrique successit, nam Geta hostis publicus iudicatus confestim periit.

M. igitur Aurelius Antoninus Bassianus idemque Caracalla XX
morum fere paternorum fuit, paulo asperior et minax. opus Romae egregium fecit lavacri, quae Antoninianae appellantur, nihil praeterea memorabile. inpatientis libidinis, qui novercam suam Iuliam uxorem duxerit. defunctus est in Osdroena apud Edessam moliens adversum Parthos expeditionem anno imperii sexto, mense secundo, vix egressus quadragesimum tertium annum. funere publico elatus est.

Deinde Opilius Macrinus, qui praefectus praetorio erat, cum XXI
filio Diadumeno facti imperatores nihil memorabile ex temporis brevitate gesserunt. nam imperium eorum duum mensium et unius anni fuit. seditione militari ambo pariter occisi sunt.

Creatus est post hos M. Aurelius Antoninus, hic Antonini Ca- XXII
racallae filius putabatur, sacerdos autem Heliogabali templi erat. is cum Romam ingenti et militum et senatus expectatione venisset, probris se omnibus contaminavit. inpudicissime et obscenissime vixit, bienniоque post et octo mensibus tumultu interfectus est militari et cum eo mater Symiasera.

Successit huic Aurelius Alexander, ab exercitu Caesar, a senatu XXIII
Augustus nominatus, iuvenis admodum, susceptoque adversus Persas bello Xerxen eorum regem gloriosissime vicit. militarem disciplinam severissime rexit; quasdam tumultuantes legiones integras exauctoravit. adsessorem habuit vel scrinii magistrum Ulpianum iuris conditorem. Romae quoque favorabilis fuit. periit in Gallia militari tumultu tertio decimo imperii anno et die nono. in Mamaeam matrem suam unice pius.

## LIBER NONVS.

Post hunc Maximinus ex corpore militari primus ad imperium I
accessit sola militum voluntate, cum nulla senatus intercessisset auctoritas neque ipse senator esset. is bello adversus Germanos feliciter gesto cum a militibus imperator esset appellatus, a Pupieno Aqui-

leiae occisus est deserentibus eum militibus suis cum filio adhuc puero, cum quo imperaverat triennio et paucis diebus.

II Postea tres simul Augusti fuerunt, Pupienus, Balbinus Gordianus, duo superiores obscurissimo genere, Gordianus nobilis, quippe cuius pater senior Gordianus consensu militum, cum proconsulatum Africae gereret, Maximino imperante princeps fuisset electus. itaque cum Romam venissent, Balbinus et Pupienus in palatio interfecti sunt, soli Gordiano imperium reservatum. Gordianus admodum puer cum Tranquillinam Romae duxisset uxorem, Ianum geminum aperuit et ad Orientem profectus Parthis bellum intulit, qui iam moliebantur erumpere. quod quidem feliciter gessit proeliisque ingentibus Parthos adflixit. rediens haud longe a Romanis finibus interfectus est fraude Philippi, qui post eum imperavit. miles ei tumulum vicesimo miliario a Circesio, quod castrum nunc Romanorum est Euphrati inminens, aedificavit, exequias Romam revexit, ipsum divum appellavit.

III Philippi duo filius ac pater Gordiano occiso imperium invaserunt atque exercitu incolumi reducto ad Italiam ex Syria profecti sunt. his imperantibus millesimus annus Romae urbis ingenti ludorum apparatu spectaculorumque celebratus est. ambo deinde ab exercitu interfecti sunt, senior Philippus Veronae, Romae iunior, annis quinque imperaverunt. inter divos tamen relati sunt.

IV Post hos Decius e Pannonia inferiore Budaliae natus imperium sumpsit. bellum civile, quod in Gallia motum fuerat, oppressit. filium suum Caesarem fecit. Romae lavacrum aedificavit. cum biennio imperassent ipse et filius, uterque in barbarico interfecti sunt. senior meruit inter divos referri.

V Mox imperatores creati sunt Gallus Hostilianus et Galli filius Volusianus. sub iis Aemilianus in Moesia res novas molitus est; ad quem opprimendum cum ambo profecti essent, Interamnae interfecti sunt non conpleto biennio. nihil omnino clarum gesserunt. sola pestilentia et morbis atque aegritudinibus notus eorum principatus fuit.

VI Aemilianus obscurissime natus obscurius imperavit ac tertio mense extinctus est.

VII Hinc Licinius Valerianus in Raetia et Norico agens ab exercitu imperator et mox Augustus est factus. Gallienus quoque Romae a senatu Caesar est appellatus. horum imperium Romano nomini perniciosum et paene exitiabile fuit vel infelicitate principum vel ignavia. Germani Ravennam usque venerunt. Valerianus in Mesopotamia

bellum gerens a Sapore Persarum rege superatus est, mox etiam captus apud Parthos ignobili servitute consenuit.

Gallienus cum adulescens factus esset Augustus, imperium primum feliciter mox commode ad ultimum perniciose gessit. nam iuvenis in Gallia et Illyrico multa strenue fecit occiso apud Mursam Ingenuo, qui purpuram sumpserat, et Trebelliano. diu placidus et quietus mox in omnem lasciviam dissolutus tenendae rei publicae habenas probrosa ignavia et desperatione laxavit: Alamanni vestatis Galliis in Italiam penetraverunt, Dacia quae a Traiano ultra Danuvium fuerat adiecta tum amissa est. Graecia Macedonia Pontus Asia vastata est per Gothos, Pannonia a Sarmatis Quadisque populata est. Germani usque ad Hispanias penetraverunt et civitatem nobilem Tarraconem expugnaverunt. Parthi Mesopotamia occupata Syriam sibi coeperant vindicare. VIII

Tum desperatis rebus et deleto paene imperio Romano Postumus in Gallia obscurissime natus purpuram sumpsit et per annos decem ita imperavit, ut consumptas paene provincias ingenti virtute et moderatione reparaverit. qui seditione militum interfectus est, quod Mogontiacum, quae adversus eum rebellaverat Laeliano res novas moliente, diripiendam militibus tradere noluisset. post eum Marius vilissimus opifex purpuram accepit et secundo die interfectus est. Victorinus postea Galliarum accepit imperium, vir strenuissimus, sed, cum nimiae libidinis esset et matrimonia aliena corrumperet, Agrippinae occisus est actuario quodam dolum machinante imperii sui anno secundo . IX

Huic successit Tetricus senator, qui Aquitaniam honore praesidis administrans absens a militibus imperator electus est et aqud Burdigalam purpuram sumpsit. seditiones multas militum pertulit. sed dum haec in Gallia geruntur, in Oriente per Odenathum Persae victi sunt. defensa Syria recepta Mesopotamia usque ad Ctesiphontem Odenathus penetravit. X

Ita Gallieno rem publicam deserente Romanum imperium in Occidente per Postumum, per Odenathum in Oriente servatum est. Gallienus interea Mediolani cum Valeriano fratre accisus est imperii anno nono, Claudiusque ei successit a militibus electus a senatu appellatus Augustus. hic Gothos Illyricum Macedoniamque vastantes ingenti proelio vicit. parcus vir ac modestus et iusti tenax ac rei publicae gerendae idoneus, qui tamen intra imperii biennium morbo interiit. divus appellatus est. senatus eum ingenti honore decora- XI

vit, scilicet ut in curia clipeus ipsi aureus item in Capitolio statua aurea poneretur.

XII Quintillus post eum Claudii frater consensu militum imperator electus est, unicae moderationis vir et civilitatis, aequandus fratri vel praeferendus; consensu senatus appellatus Augustus. septimo decimo imperii die occisus est.

XIII Post eum Aurelianus suscepit imperium, Dacia Ripensi oriundus, vir in bello potens, animi tamen inmodici et ad crudelitatem propensior. is quoque Gothos strenuissime vicit. Romanam dicionem ad fines pristinos varia bellorum felicitate revocavit. superavit in Gallia Tetricum apud Catalaunos ipso Tetrico prodente exercitum suum, cuius adsiduas seditiones ferre non poterat. quin etiam per litteras occultas Aurelianum ita fuerat deprecatus, ut inter alia versu Vergiliano uteretur: *eripe me his invicte malis.* Zenobiam quoque, quae occiso Odenatho marito Orientem tenebat, haud longe ab Antiochia sine gravi proelio cepit, ingressusque Romam nobilem triumphum quasi receptor Orientis Occidentisque egit praecedentibus currum Tetrico et Zenobia. qui quidem Tetricus corrector Lucaniae postea fuit ac privatus diutissime vixit, Zenobia autem posteros qui adhuc manent Romae reliquit.

XIV Hoc imperante etiam in urbe monetarii rebellaverunt vitiatis pecuniis et Felicissimo rationali interfecto, quos Aurelianus victos ultima crudelitate conpescuit. plurimos nobiles capite damnavit. saevus et sanguinarius ac necessarius magis in quibusdam quam in ullo amabilis imperator. trux omni tempore, etiam filii sororis interfector, disciplinae tamen militaris et morum dissolutorum magna ex parte corrector.

XV Urbem Romam muris firmioribus cinxit. templum Soli aedificavit, in quo infinitum auri gemmarumque constituit. provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danuvium fecerat, intermisit vastato omni Illyrico et Moesia desperans eam posse retineri, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Maesias dividit et est dextra Danuvio in mare fluenti, cum antea fuerit in laeva. occiditur servi sui fraude, qui ad quosdam militares viros amicos ipsius nomina pertulit adnotata falso manum eius imitatus, tamquam Aurelianus ipsos pararet occidere; itaque ut praeveniretur, ab isdem interfectus est in itineris medio, quod inter Constantinopolim et Heracleam est stratae veteris; locus Caenophrurium appellatur. mors tamen eius inulta non fuit. meruit quoque inter divos referri.

Tacitus post hunc suscepit imperium, vir egregie moratus et rei publicae gerendae idoneus. nihil tamen clarum potuit ostendere intra sextum mensem imperii morte praeventus. Florianus, qui Tacito successerat, duobus mensibus et diebus XX in imperio fuit neque quicquam dignum memoria egit. XVI

Post hunc Probus, vir inlustris gloria militari, ad administrationem rei publicae accessit. Gallias a barbaris occupatas ingenti proeliorum felicitate restituit, quosdam imperium usurpare conatos, scilicet Saturninum in Oriente, Proculum et Bonosum Agrippinae, certaminibus oppressit. vineas Gallos et Pannonios habere permisit, opere militari Almam montem apud Sirmium et Aureum apud Moesiam superiorem vineis conseruit et provincialibus colendos dedit. hic cum bella innumera gessisset, pace parata dixit brevi milites necessarios non futuros. vir acer strenuus iustus et qui Aurelianum aequaret gloria militari, morum autem civilitate superaret, interfectus tamen Sirmi tumultu militari in turri ferrata. XVII

Post hunc Carus est factus Augustus, Narbone natus in Gallia. is confestim Carinum et Numerianum filios Caesares fecit. sed dum bellum adversus Sarmatas gerit, nuntiato Persarum tumultu ad Orientem profectus res contra Persas nobiles gessit; ipsos proelio fudit, Cochen et Ctesiphontem urbes notissimas cepit. et cum castra supra Tigridem haberet, vi divini fulminis periit. Numerianus quoque filius eius, quem secum Caesarem ad Persas duxerat, adulescens egregiae indolis, cum oculorum dolore correptus in lecticula veheretur, inpulsore Apro qui socer eius erat per insidias occisus est. et cum dolo occultaretur ipsius mors, quousque Aper invadere posset imperium, foetore cadaveris prodita est; milites enim qui eum sequebantur putore commoti diductis lecticulae palliis post aliquot dies mortem eius notam habere potuerunt. XVIII

Interea Carinus, quem Caesarem ad Parthos proficiscens Carus in Illyrico Gallia Italia reliquerat, omnibus se sceleribus inquinavit: plurimos innoxios fictis criminibus occidit, matrimonia nobilia corrupit, condiscipulis quoque qui eum in auditorio vel levi fatigatione taxaverant perniciosus fuit; ob quae omnibus hominibus invisus non multo post poenas dedit. nam de Perside victor exercitus rediens cum Carum Augustum fulmine, Numerianum Caesarem insidiis perdidisset, Diocletianum imperatorem creavit Dalmatia oriundum, virum obscurissime natum, adeo ut a plerisque scribae filius, a nonnullis Anullini senatoris libertinus fuisse credatur. XIX

XX Is prima militum contione iuravit Numerianum nullo suo dolo interfectum, et cum iuxta eum Aper qui Numeriano insidias fecerat constitisset, in conspectu exercitus manu Diocletiani percussus est. Postea Carinum omnium odio et detestatione viventem apud Margum ingenti proelio vicit, proditum ab exercitu suo, quem fortiorem habebat, certe desertum, inter Viminacium atque Aureum montem. ita rerum Romanarum potitus cum tumultum rusticani in Gallia concitassent et factioni suae Bacaudarum nomen inponerent, duces autem haberent Amandum et Aelianum, ad subigendos eos Maximianum Herculium Caesarem misit, qui levibus proeliis agrestes domuit et pacem Galliae reformavit.

XXI Per haec tempora etiam Carausius, qui vilissime natus strenuae militiae ordine famam egregiam fuerat consecutus, cum apud Bononiam per tractum Belgicae et Armorici pacandum mare accepisset, quod Franci et Saxones infestabant, multis barbaris saepe captis nec praeda integra aut provincialibus reddita aut imperatoribus missa cum suspicio esse coepisset consulto ab eo admitti barbaros, ut transeuntes cum praeda exciperet atque hac se occasione ditaret, a Maximiano iussus occidi purpuram sumpsit et Britannias occupavit.

XXII Ita cum per omnem orbem terrarum res turbatae essent, Carausius in Britanniis rebellaret, Achilleus in Aegypto, Africam Quinquegentiani infestarent, Narseus Orienti bellum inferret, Diocletianus Maximianum Herculium ex Caesare fecit Augustum, Constantium et Maximianum Caesares, quorum Constantius per filiam nepos Claudi traditur, Maximianus Galerius in Dacia haud longe a Serdica natus. atque ut eos etiam adfinitate coniungeret, Constantius privignam Herculi Theodoram accepit, ex qua postea sex liberos Constantini fratres habuit, Galerius filiam Diocletiani Valeriam, ambo uxores quas habuerant repudiare conpulsi. cum Carausio tamen, cum bella frustra temptata essent contra virum rei militaris peritissimum, ad postremum pax convenit. eum post septennium Allectus socius eius occidit, atque ipse post eum Britannias triennio tenuit. qui ductu Asclepiodoti praefecti praetorio oppressus est. ita Britanniae decimo anno receptae.

XXIII Per idem tempus a Constantio Caesare in Gallia bene pugnatum est. circa Lingonas die una adversam et secundam fortunam expertus est. nam cum repente barbaris ingruentibus intra civitatem esset coactus tam praecipiti necessitate, ut clausis portis in murum funibus tolleretur, vix quinque horis mediis adventante exercitu sexa-

ginta fere milia Alamannorum cecidit. Maximianus quoque Augustus bellum in Africa profligavit domitis Quinquegentianis et ad pacem redactis. Diocletianus obsessum Alexandriae Achilleum octavo fere mense superavit eumque interfecit. victoria acerbe usus est; totam Aegyptum gravibus proscriptionibus caedibusque foedavit. ea tamen occasione ordinavit provide multa et disposuit, quae ad nostram aetatem manent.

Galerius Maximianus primum adversum Narseum proelium insecundum habuit inter Callinicum Carrasque congressus, cum inconsulte magis quam ignave dimicasset; admodum enim parva manu cum copiosissimo hoste commisit. pulsus igitur et ad Diocletianum profectus cum ei in itinere occurrisset, tanta insolentia a Diocletiano fertur exceptus, ut per aliquot passuum milia purpuratus tradatur ad vehiculum cucurrisse; mox tamen per Illyricum Moesiamque contractis copiis rursus cum Narseo Hormisdae et Saporis avo in Armenia maiore pugnavit successu ingenti nec minore consilio, simul fortitudine, quippe qui etiam speculatoris munus cum altero aut tertio equite susceperit. pulso Narseo castra eius diripuit; uxores sorores liberos cepit, infinitam extrinsecus Persarum nobilitatem, gazam Persicam copiosissimam. ipsum in ultimi regni solitudines egit. quare ad Diocletianum in Mesopotamia cum praesidiis tum morantem ovans regressus ingenti honore susceptus est. varia deinceps et simul et viritim bella gesserunt Carpis et Basternis subactis, Sarmatis victis, quarum nationum ingentes captivorum copias in Romanis finibus locaverunt. XXIV XXV

Diocletianus moratus callide fuit, sagax praeterea et admodum subtilis ingenio et qui severitatem suam aliena invidia vellet explere. diligentissimus tamen et sollertissimus princeps et qui imperio Romano primus regiae consuetudinis formam magis quam Romanae libertatis invexerat adorarique se iussit, cum ante eum cuncti salutarentur. ornamenta gemmarum vestibus calciamentisque indidit. nam prius imperii insigne in chlamyde purpurea tantum erat, reliqua communia. XXVI

Herculius autem propalam ferus et incivilis ingenii asperitatem suam etiam vultus horrore significans. hic naturae suae indulgens Diocletiano in omnibus saevioribus consiliis obsecutus. cum tamen ingravescente aevo parum se idoneum Diocletianus moderando imperio esse sentiret, auctor Herculio fuit, ut in vitam privatam concederent et stationem tuendae rei publicae viridioribus iunioribusque mandarent; cui aegre collega obtemperavit. tamen uterque uno XXV

die privato habitu imperii insigne mutavit, Nicomediae Diocletianus, Herculius Mediolani, post triumphum inclitum, quem Romae ex numeriosis gentibus egerant, pompa ferculorum inlustri, qua Narsei coniuges sororesque et liberi ante currum ducti sunt. concesserunt tum Salonas unus, alter in Lucaniam.

XXVIII Diocletianus privatus in villa, quae haud procul a Salonis est, praeclaro otio senuit, inusitata virtute usus, ut solus omnium post conditum Romanum imperium ex tanto fastigio sponte ad privatae vitae statum civilitatemque remearet; contigit igitur ei quod nulli post natos homines, ut cum privatus obisset, inter divos tamen referretur.

## LIBER DECIMVS.

I Iis igitur abeuntibus administratione rei publicae Constantius et Galerius Augusti creati sunt divisusque inter eos ita Romanus orbis, ut Gallias Italiam Africam Constantius, Illyricum Asiam Orientem Galerius obtineret, sumptis duobus Caesaribus. Constantius tamen contentus dignitate Augusti Italiae atque Africae administrandae sollicitudinem recusavit, vir egregius et praestantissimae civilitatis, divitiis provincialium ac privatorum studens, fisci commoda non admodum adfectans dicensque melius publicas opes a privatis haberi quam intra unum claustrum reservari, adeo autem cultus modici, ut festis diebus, si amicis numerosioribus esset epulandum, privatorum ei argento ostiatim petito triclinia sternerentur. hic non modo amabilis sed etiam venerabilis Gallis fuit, praecipue quod Diocletiani suspectam prudentiam et Maximiani sanguinariam temeritatem imperio eius evaserant. obiit in Britannia Eboraci principatus anno tertio decimo atque inter divos relatus est.

II Galerius, vir et probe moratus et egregius re militari, cum Italiam quoque sinente Constantio administrationi suae accessisse sentiret, Caesares duo creavit Maximianum, quem Orienti praefecit, et Severum, cui Italiam dedit. ipse in Illyrico commoratus est. verum Constantio mortuo Constantinus ex obscuriore matrimonio eius filius in Britannia creatus est imperator et in locum patris exoptatissimus moderator accessit. Romae interea praetoriani excito tumultu Maxentium Herculi filium, qui haud procul ab urbe in villa publica morabatur, Augustum nuncupaverunt. quo nuntio Maximianus Herculius ad spem arrectus resumendi fastigii, quod invitus amiserat, Romam advolavit e Lucania, quam sedem privatus elegerat in agris

amoenissimis consenescens, Diocletianumque etiam per litteras adhortatus est, ut depositam resumeret potestatem, quas ille inritas habuit. sed adversum motum praetorianorum atque Maxentii Severus Caesar Romam missus a Galerio cum exercitu venit obsidensque urbem militum suorum scelere desertus est. auctae Maxenti opes confirmatumque imperium. Severus fugiens Ravennae interfectus est.

Herculius tamen Maximianus post haec in contione exercitus III filium Maxentium nudare conatus seditionem et convicia militum tulit. inde ad Gallias profectus est dolo conposito, tamquam a filio esset expulsus, ut Constantino genero iungeretur, moliens tamen Constantinum reperta occasione interficere, qui in Galliis et militum et provincialium ingenti iam favore regnabat caesis Francis atque Alamannis captis eorum regibus, quos etiam bestiis, cum magnificum spectaculum muneris parasset, obiecit. detectis igitur insidiis per Faustam filiam, quae dolum viro enuntiaverat, profugit Herculius Massiliaeque oppressus (ex ea enim navigare ad filium praeparabat) poenas dedit iustissimo exitu, vir ad omnem acerbitatem saevitiamque proclivis, infidus incommodus civilitatis penitus expers.

Per hoc tempus a Galerio Licinius imperator est factus Dacia IV oriundus, notus ei antiqua consuetudine et in bello, quod adversus Narseum gesserat, strenuus laboribus et officiis acceptus. mors Galeri confestim secuta. ita res publica tum a novis quattuor imperatoribus tenebatur, Constantino et Maxentio filiis Augustorum, Licinio et Maximino novis hominibus. quinto tamen Constantinus imperii sui anno bellum adversum Maxentium civile commovit, copias eius multis proeliis fudit, ipsum postremo Romae adversum nobiles omnibus exitiis saevientem apud pontem Mulvium vicit Italiaque est potitus. non multo deinceps in Oriente quoque adversum Licinium Maximinus res novas molitus vicinum exitium fortuita apud Tarsum morte praevenit.

Constantinus tamen, vir ingens et omnia efficere nitens quae V animo praeparasset, simul principatum totius orbis adfectans, Licinio bellum intulit, quamquam necessitudo et adfinitas cum eo esset; nam soror Constantia nupta Licinio erat. et primo eum in Pannonia secunda ingenti apparatu bellum apud Cibalas instruentem repentinus oppressit omnique Dardania Moesia Macedonia potitus numerosas provincias occupavit.

Varia deinceps inter eos bella et pax reconciliata ruptaque est. VI postremo Licinius navali et terrestri proelio victus apud Nicomediam se dedidit et contra religionem sacramenti Thessalonicae pri-

vatus occisus est. eo tempore res Romana sub uno Augusto et tribus Caesaribus quod numquam alias fuit, cum liberi Constantini Galliae Orienti Italiaeque praeessent. verum insolentia rerum secundarum aliquantum Constantinus ex illa favorabili animi docilitate mutavit. primum necessitudines persecutus egregium virum filium et sororis filium commodae indolis iuvenem interfecit, mox uxorem, post numerosos amicos.

VII Vir primo imperii tempore optimis principibus, ultimo mediis conparandus. innumerae in eo animi corporisque virtutes claruerunt. militaris gloriae adpetentissimus, fortuna in bellis prospera fuit, verum ita ut non superaret industriam. nam etiam Gothos post civile bellum varie profligavit pace iis postremum data, ingentemque apud barbaras gentes memoriae gratiam conlocavit. civilibus artibus et studiis liberalibus deditus, adfectator iusti amoris, quem omni sibi et liberalitate et docilitate quaesivit, sicut in nonnullos amicos dubius, ita in reliquos egregius, nihil occasionum praetermittens, quo opulentiores eos clarioresque praestaret.

VIII Multas leges rogavit, quasdam ex bono et aequo, plerasque superfluas, nonnullas severas, primusque urbem nominis sui ad tantum fastigium evehere molitus est, ut Romae aemulam faceret, bellum adversus Parhos moliens, qui iam Mesopotamiam fatigabant, uno et tricesimo anno imperii, aetatis sexto et sexagesimo, Nicomediae in villa publica obiit, denuntiata mors eius est etiam per crinitam stellam, quae inusitatae magnitudinis aliquamdiu fulsit, Graeci cometen vocant. atque inter divos meruit referri.

IX Is successores filios tres reliquit atque unum fratris filium. verum Dalmatius Caesar prosperrima indole neque patruo absimilis haud multo post oppressus est factione militari et Constantio patrueli suo sinente potius quam iubente. Constantinum porro bellum fratri inferentem et apud Aquileiam inconsultius proelium adgressum Constantis duces interemerunt. ita res publica ad duos Augustos redacta. Constantis imperium strenuum aliquamdiu et iustum fuit. mox cum et veletudine inprospera et amicis pravioribus uteretur, ad gravia vitia conversus, cum intolerabilis provincialibus militi iniucundus esset, factione Magnenti occisus est. obiit haud longe ab Hispaniis in castro, cui Helenae nomen est, anno imperii septimo decimo, aetatis tricesimo, rebus tamen plurimis strenue in militia gestis exercituique per omne vitae tempus sine gravi crudelitate terribilis.

X Diversa Constantii fortuna fuit. a Persis enim multa et gravia perpessus saepe captis oppidis obsessis urbibus caesis exercitibus,

nullumque ei contra Saporem prosperum proelium fuit, nisi quod apud Singara haud dubiam victoriam ferocia militum amisit, qui pugnam seditiose et stolide contra rationem belli die iam praecipiti popóscerunt. post Constantis necem Magnentio Italiam Africam Gallias obtinente etiam Illyricum res novas habuit Vetranione ad imperium consensu militum electo. quem grandaevum iam et cunctis amabilem diuturnitate et felicitate militiae ad tuendum Illyricum principem creaverunt, virum probum et morum veterum ac iucundae civilitatis, sed omnium litterarum expertem adeo, ut ne elementa quidem prima earum nisi grandaevus et iam imperator acceperit.

Sed a Constantio, qui ad ultionem fraternae necis bellum civile XI commoverat, abrogatum est imperium; novo inusitatoque more consensu militum depondere insigne conpulsus. Romae quoque tumultus fuit Nepotiano Constantini sororis filio per gladiatoriam manum imperium vindicante, qui saevis exordiis dignum exitum nanctus est: vicesimo enim atque octavo die a Magnentianis ducibus obpressus poenas dedit. caput eius pilo per urbem circumlatum, gravissimaeque proscriptiones et nobilium caedes fuerunt.

Non multo post Magnentius apud Mursam profligatus acie est XII ac paene captus. ingentes Romani imperii vires ea dimicatione consumptae sunt, ad quaelibet bella externa idoneae, quae multum triumphorum possent securitatisque conferre. Orienti mox a Constantio Caesar est datus patrui filius Gallus. Magnentiusque diversis proeliis victus vim vitae suae apud Lugdunum attulit imperii anno tertio, mense septimo, frater quoque eius Senonis, quem ad tuendas Gallias Caesarem miserat.

Per haec tempora etiam a Constantio multis incivilibus gestis XIII Gallus Caesar occisus est, vir natura ferus et ad tyrannidem pronior, si suo iure imperare licuisset. Silvanus quoque in Gallia res novas molitus ante diem tricesimum extinctus est, solusque in imperio Romano eo tempore Constantius princeps et Augustus fuit.

Mox Iulianum Caesarem ad Gallias misit, patruelem suum, XIV Galli fratrem, tradita ei in matrimonium sorore, cum multa oppida barbari expugnassent, alia obsiderent, ubique foeda vastitas esset Romanumque imperium non dubia iam calamitate nutaret. a quo modicis copiis apud Argentoratum Galliae urbem ingentes Allamannorum copiae extinctae sunt, rex nobilissimus captus, Galliae restitutae. multa postea per eundem Iulianum egregia adversum barbaros gesta sunt summotique ultra Rhenum Germani et finibus suis Romanum imperium restitutum.

XV Neque multo post cum Germaniciani exercitus a Galliarum praesidio tollerentur, consensu militum Iulianus factus Augustus est interiectoque anno ad Illyricum obtinendum profectus Constantio Parthicis proellis occupato. *qui iis* rebus cognitis ad bellum civile conversus in itinere obiit inter Ciliciam Cappadociamque anno imperii octavo et tricesimo, aetatis quinto et quadragesimo meruitque inter divos referri, vir egregiae tranquillitatis, placidus, nimium amicis et familiaribus credens, mox etiam uxoribus deditior, qui tamen primis imperii annis ingenti se modestia egerit, familiarium etiam locupletator neque inhonores sinens quorum laboriosa expertus fuisset officia, ad severitatem tum propensior, si suspicio imperii moveretur, mitis alias, et cuius in civilibus magis quam in externis bellis sit laudanda fortuna.

XVI Hinc Iulianus rerum potitus est ingentique apparatu Parthis intulit bellum, cui expeditioni ego quoque interfui. aliquot oppida et castella Persarum in deditionem accepit vel vi expugnavit, Assyriamque populatus castra apud Ctesiphontem stativa aliquamdiu habuit. remeansque victor dum se inconsultius proeliis inserit, hostili manu interfectus est VI. Kal. Iul. imperii anno septimo, aetatis altero et tricesimo. atque inter divos relatus est, vir egregius et rem publicam insigniter moderaturus, si per fata licuisset. liberalibus disciplinis adprime eruditus, Graecis doctior atque adeo, ut Latina eruditio nequaquam cum Graeca scientia conveniret, facundia ingenti et prompta, memoriae tenacissimae, in quibusdam philosopho propior. in amicos liberalis sed minus diligens quam tantum principem decuit; fuerunt enim nonnulli qui vulnera gloriae eius inferrent. in provinciales iustissimus et tributorum quatenus fieri posset repressor. civilis in cunctos, mediocrem habens aerari curam, gloriae avidus ac per eam animi plerumque inmodici, religionis Christianae insectator, perinde tamen, ut cruore abstineret, Marco Antonino non absimilis, quem etiam aemulari studebat.

XVII Post hunc Iovianus qui tunc domesticus militabat ad obtinendum imperium consensu exercitus lectus est, commendatione patris militibus quam sua notior. qui iam turbatis rebus exercitu quoque inopia laborante uno a Persis atque altero proelio victus pacem cum Sapore necessariam quidem sed ignobilem fecit multatus finibus ac nonnulla imperii Romani parte tradita. quod ante eum annis mille centum et duobus de viginti fere, ex quo Romanum imperium conditum erat, numquam accidit. quin etiam legiones nostrae ita et apud Caudium per Pontium Telesinum et in Hispania apud Numan-

tiam et in Numidia sub iugum missae sunt, ut nihil tamen finium traderetur. ea pacis condicio non penitus reprehendenda foret, si foederis necessitatem tum cum integrum fuit mutare voluisset, sicut a Romanis omnibus his bellis quae commemoravi factum est. nam et Samnitibus et Numantinis et Numidis confestim bella inlata sunt neque pax rata fuit. sed dum aemulum imperii veretur, intra Orientem residens gloriae parum consuluit. isque iter ingressus atque Illyricum petens in Galatiae finibus repentina morte obiit, vir alias neque iners neque inprudens.

Multi exanimatum opinantur nimia cruditate, inter cenandum XVIII enim epulis indulserat, alii odore cubiculi quod ex recenti tectorio calcis grave quiescentibus erat, quidam nimietate prunarum quas gravi frigore adoleri multas iusserat. decessit imperii mense septimo, tertito decimo Kal. Mart., aetatis, ut qui plurimum vel minimum tradunt, tertio et tricesimo anno, ac benignitate principum qui ei successerunt inter divos relatus est. nam et civilitati propior et natura admodum liberalis fuit.

Hic status erat Romanae rei Ioviano eodem et Varroniano consulibus anno urbis conditae millesimo centesimo et octavo decimo. quia autem ad inclitos principes venerandosque perventum est, interim operi modum dabimus. nam reliqua stilo maiore dicenda sunt. quae nunc non tam praetermittimus quam ad maiorem scribendi diligentiam reservamus.

PREA PUTERNICULUI ŞI DEAPURURI AUGUSTULUI ÎMPĂRAT VALENS.

Din porunca prea graţioasă a Maiestăţii Voastre am strâns într'o scurtă şi sumară expunere, făcută în ordine cronologică, evenimentele mai de seamă ale istoriei romane, din timp de pace şi din timp de războiu, dela fundarea Romei până în zilele noastre. Am adăogat totdeodată şi faptele mai însemnate din viaţa împăraţilor, pentruca mintea divină a Serenităţii Voastre să poată să se bucure văzând că în conducerea imperiului a urmat pilda celor mai iluştri bărbaţi, înainte de a fi cunoscut aceasta din cetire.

# E U T R O P I U S

## ISTORIA ROMANĂ PRESCURTATĂ.

### CARTEA I-a

*Cuprinsul:* — 1. Fundarea Romei. — 2—8. Cei şapte regi, caracterizarea lor; instituţiunile şi faptele lor. — 9. Consulatul. Cei dintâi consuli. — 10. Războiul lui Tarquinius Superbus împotriva Romanilor. — 11. Porsena, regele Etruscilor. Războiul cu Sabinii. — 12. Instituirea dictaturii. — 13. Răscoala poporului; originea puterii tribuniciare. — 14. Victoria asupra Volscilor. — 15. Coriolanus, în fruntea Volscilor, atacă Roma. Retragerea lui Coriolanus după intervenţia mamei sale şi a soţiei sale. — 16. Familia Fabiilor în luptă împotriva Vejenţilor. Recensământul cetăţenilor. — 17. Dictatorul Quintius Cincinnatus. Felul de vieaţă al acestuia. 18. — Creiarea decemviratului. — 19. Războiul împotriva Fidenaţilor, Vejenţilor şi Volscilor. — 20. Războiul împotriva Gallilor. Victoria lui Camillus.

1. Împărăţia romană, la început, poate cea mai mică din toate împărăţiile, iar în urmă, prin cuceririle sale, cea mai mare, pe cât îşi poate închipui mintea omenească, dintre toate împărăţiile câte au existat vre-o dată în lume, îşi trage obârşia dela *Romulus*, fiul

unei fecioare Vestale şi, cum se crede, al lui Marte. El s'a născut gemen cu fratele său Remus. Până la 18 ani a hoinărit printre ciobani; la această vârstă însă a fundat pe muntele Palatin o mică cetate. Era la 11 ale calendelor lui Maiu, în al treilea an al Olimpiadei a şeasea şi, după tradiţiunea, mai mult sau mai puţin acurată, în anul 394 dela dărâmarea Troiei (a. 754. în. de Chr.).

2. După ce a făcut această cetate, pe care a numit-o după numele său, a săvârşit cam următoarele fapte: a primit ca cetăţeni o mulţime de străini din ţinuturile de prin prejur; a ales o sută de bărbaţi mai în vârstă, după sfatul cărora avea să se călăuzească în toate treburile şi pe cari din pricina bătrâneţii lor, i-a numit senatori [1]). Apoi, fiindcă nici el nici poporul său n'aveau neveste, a poftit la o privelişte de jocuri neamurile învecinate cu oraşul Roma şi le-a răpit femeile. Din pricina acestei hoţii, s'au pornit războaie din toate părţile. A înfrânt însă şi pe Caeninensi şi pe Antemnaţi şi pe Crustumini şi pe Sabini şi pe Fidenaţi şi pe Vejenţi, ale căror state se găseau împrejurul Romei. Mai târziu, ridicându-se odată o furtună pe neaşteptate, s'a făcut nevăzut, în al 37-lea an al domniei sale. S'a crezut că s'a înălţat la cer şi a fost trecut în numărul zeilor. După el, conduseră treburile din Roma senatorii fiecare câte cinci zile, şi dăinuirea acestei stări de lucruri a fost de un an.

3. După aceea a fost ales ca rege *Numa Pompilius*. Acesta, cu toate că n'a purtat nici un războiu, n'a adus statului roman mai puţin folos decât Romulus. El nu numai că a adus legi şi a îmbunătăţit moravurile Romanilor cari, din pricina atâtor războaie, păreau o ceată de tâlhari şi de jumătate sălbatici, dar a mai făcut şi o împărţire a anului, care mai înainte de aceasta, din lipsa unor socoteli hotărîte, era împărţit numai în zece luni; apoi a statornicit la Roma un mare număr de ceremonii religioase şi un mare număr de temple. A murit de o moarte firească, în anul al 32-lea al domniei sale.

4. După el a urmat *Tullus Hostilius*. Acesta a început din nou războaiele; a biruit pe Albani cari locuiau la 12 mile departe de Roma, a înfrânt pe Vejenţi şi pe Fidenaţi cari erau departe de Roma, cei dintâi la şease mile, cei de-al doilea la optsprezece mile. A mărit Roma, adăogând la ea colina Coelius. După o domnie de

---

1) *Senex*, bătrân, senator.

treizeci şi doi de ani, fiind lovit de un trăsnet, a ars împreună cu palatul său.

5. In urma sa luă domnia nepotul său *Ancus Marcius*, fiul unei fiice a lui Numa. Acesta a avut de purtat războaie cu Latinii; a mărit cetatea adăogându-i colinele Aventină şi Ianiculul şi a fondat la gura Tibrului, pe ţărmul mării, la şaisprezece mile depărtare de Roma, o nouă cetate [1]). In anul al 25-lea al domniei sale a murit de boală.

6. Apoi a venit la tronul regesc *Priscus Tarquinius*. Acesta a îndoit numărul senatorilor, a zidit circul din Roma şi a întocmit jocurile romane, cari dăinuesc până în ziua de astăzi [2]. Tot el a supus şi pe Sabini şi le-a luat mai multe ţinuturi pe cari le-a adaus la ţara Romanilor şi a fost cel dintâi care a intrat în Roma în triumf. A pus să se facă ziduri şi cloace şi a început zidirea Capitoliului. In anul al 38-lea al domniei sale a fost ucis de fiii lui Ancus, ai regelui pe care el însuşi îl urmase în domnie.

7. După aceasta pune mâna pe putere *Servius Tullius*, fiul unei femei, ce e drept, ca obârşie, de neam, dar prinsă în războiu şi servitoare. Şi acesta a birut pe Sabini şi a adaus la oraşul Roma încă trei coline şi anume Quirinalul, Viminalul şi Esquilinul şi a tras un şanţ de jur împrejurul zidurilor cetăţii. El a fost cel dintâiu care a pus să se facă numărătoarea poporului, numărătoare despre care până atunci în lume nimeni nu auzise. Fiind băgaţi toţi cetăţenii în listele de recensământ, s'a găsit că supt el Roma avea 83.000 de cetăţeni, împreună cu cei dela ţară. In anul al 45-lea al domniei sale, a fost răpus de mâna ucigaşă a lui Tarquinius, ginerele său, fiul acelui rege, căruia el însuşi îi urmase în domnie şi a chiar fiicei sale, soţia lui Tarquinius.

8. *Lucius Tarquinius Superbus* al şaptelea şi cel din urmă rege, a biruit pe Volsci, un neam de oameni cari nu trăiau departe de Roma, pe drumul spre Campania. A supus cetăţile Gabii şi Suessa Pometia, a făcut pace cu Tuscii şi a înălţat templul lui Jupiter de pe Capitoliu. In urmă, pe când se găsea ocupat cu împresurarea Ardeei, o cetate aşezată la optsprezece mile departe de Roma, şi-a pierdut coroana de rege. Căci fiul său, care purta de aşişderea numele de Tarquinius, siluind pe *Lucreţia*, soţia lui Collatinus, o doamnă cu vază şi de o cinste fără pată, aceasta, după ce s'a plâns

---

1) *Ostia. Apud ostium Tiberis.* la gura Tibrului.

2) *Ludi Romani* erau sărbători romane.

de necinstirea sa bărbatului, tatălui, şi prietenilor săi, şi-a pus capăt zilelor în faţa tuturor. Din această pricină Brutus, deşi rubedenie şi el cu Tarquinius, a răsculat poporul şi a răsturnat pe rege. Curând după aceea şi armata a părăsit pe Tarquinius, în timpul împresurării Ardeei, iar când regele a venit înaintea Romei, porţile i se închiseră şi după o domnie de douăzeci şi cinci de ani a trebuit să fugă împreună cu soţia şi fii săi. Astfel a dăinuit puterea regească la Roma două sute patru zeci şi trei de ani, sub şapte regi, timp în care când ţara a fost mai mare, de abia s'a întins până la a cincisprezecea milă.

9. De aci înainte, în loc de un singur rege începură să se aleagă *doi consuli*. Dacă unul ar fi voit să facă rău, celălalt, având o putere deopotrivă de mare, putea să-l împiedice. Totdeodată s'a găsit cu cale ca ei să nu aibă domnia mai mult de un an, ca nu cumva după o domnie prea lungă să ajungă prea înfumuraţi. Ştiind că după un an puterea lor încetează, aveau să fie oameni de treabă. Deci, în întâiul an, după izgonirea regilor au fost aleşi consuli *Lucius Iunius Brutus*, care luase parte mai mare la răsturnarea lui Tarquinius şi *Tarquinius Collatinus*, bărbatul Lucreţiei. Lui Tarquinius Collatinus însă i se luă repede dregătoria, căci s'a găsit de cuviinţă să nu mai rămână nimeni în Roma care ar purta numele de Tarquinius. De aceea, luându-şi cu sine averea, plecă din Roma şi în locul lui a fost ales consul *Valerius Publicola*.

10. Deşi gonit, regele Tarquinius porni totuşi războiu împotriva Romei, şi unindu-se cu mai multe popoare a dat lupte, pentruca să-şi capete din nou domnia. In cea dintâi luptă consulul Brutus şi Aruns, fiul lui Tarquinius, căzură ucizându-se unul pe altul. Cu toate acestea, Romani ieşiră biruitori. Pe Brutus îl jeliră matroanele romane un an întreg, ca pe un apărător al cinstei lor, ca pe un tătă al lor, al tuturora. Valerius Publicola îşi ia în urmă de tovarăş pe Spurius Lucretius Tricipitinus, tatăl Lucreţiei. Acesta murind de o boală, consulul îşi alege pentru a doua oară, de tovarăş în consulat pe Horatius Pulvillus. Astfel, în anul întâi, au fost cinci consuli, dintre cari Tarquinius Collatinus a trebuit să plece din Roma din vina numelui său, Brutus a căzut în războiu şi Spurius Lucretius a murit în urma unei boli.

11. Şi în anul al doilea, Tarquinius, pentruca să câştige din nou domnia, a pornit cu războiu împotriva Romanilor, cu ajutorul lui Porsena, regele Tuscilor, şi era cât p'aci să cucerească Roma. A fost însă şi acum biruit. In anul al treilea după alungarea regilor,

Tarquinius, fiindcă nu mai avea nădejde că o să ajungă la domnie şi fiindcă Porsena, făcând pace cu Romanii, nu-i mai putea veni în ajutor, se duse la Tusculum, o cetate nu departe de Roma. Aci trăi el, ca om de rând, încă patrusprezece ani, până la bătrâneţe, împreună cu soţia sa. — In al patrulea an după alungarea regilor, Sabinii cari porniseră cu războiu împotriva Romanilor au fost biruiţi şi asupra lor s'a sărbătorit un triumf. In anul al cincilea, marele Valerius, colegul lui Brutus, şi care fusese de patru ori consul, s'a stins de o moarte bună, însă într'o aşa de mare sărăcie că a trebuit să se strângă, printr'o colectă publică, cheltuiala de înmormântare. Matroanele, întocmai ca şi pe Brutus, l'au jelit un an întreg.

12. In anul al noulea după alungarea regilor, ginerele lui Tarquinius, adunându-şi o armată strajnică, cu care să pedepsească nedreptatea făcută socrului său, s'a înfiinţat la Roma o nouă dregătorie, numită *dictatură*, mai mare decât consulatul. In acelaşi an (a. R. 254) s'a ales şi un *magister equitum*, care era supt ordinile dictatorului. Şi nimic nu se poate asemăna mai mult cu puterea imperială, pe care o deţine astăzi serenitatea voastră, ca vechea dictatură; şi aceasta cu atât mai mult cu cât chiar Augustus Octavianus, despre care vom vorbi mai târziu, şi înainte de el Caius Caesar, au domnit supt numele de dictatori [1]). Cel dintâi dictator roman însă a fost Larcius, cel dintâiu magister equitum, Spurius Cassius.

13. In anul al şaisprezecelea dela întemeierea republicei, poporul roman, din pricină că ar fi fost năpăstuit de senat şi de consuli, s'a răsculat. Cu prilejul acesta au luat naştere *tribunii poporului*, ca judecători şi apărători ai săi deosebiţi, prin mijlocirea cărora poporul să poată să fie pus la adăpost împotriva senatului şi a consulilor.

14. In anul următor Volscii puseră din nou mâna pe arme, dar fiind sdrobiţi în luptă, perdură şi cetatea Corioli, cea mai de seamă cetate a lor.

15. In anul al 18-lea după alungarea regilor, generalul roman Q. Marcius care cuprinsese Corioli, oraşul Volscilor, din pricina unei supărări trecu la Volsci şi primind ajutoare împotriva Romanilor i-a biruit pe aceştia de mai multe ori. S'a apropiat chiar de Roma

1) De părerea lui Eutropius este numai Florus (IV. 12). Suetonius (*Aug.* 52), Cicero *(Philip.* I, 1) şi Appianus ne spun că Augustus n'a voit să primească numele de *dictator*.

până la mila a cincea şi, respingând soliile cari veniseră să ceară pace, era cât pe aci să împresoare chiar patria sa, dacă nu l'ar fi hotărît ca să plece cu armata, lacrimile mamei sale Veturia şi ale soţiei sale Volumnia. El a fost deci, după Tarquinius, al doilea care prinse armele împotriva patriei sale.

16. Sub consulatul lui Caius Fabius şi Titus Virginius (a. R. 275) trei sute de fruntaşi, din familia Fabiilor, îşi luară singuri asupră-le războiul împotriva Vejenţilor, făgăduind senatului şi poporului că vor duce la capăt, numai ei, întreg războiul. Porniră deci toţi aceşti oameni de neam — fiecare dintre ei ar fi fost vrednic să comande, o armată întreagă — şi au căzut cu toţii în luptă. Din această familie, atât de mare, numai unul a mai rămas în vieaţă, neputând fi dus la luptă din pricina vârstei sale fragede. — După aceasta s'a făcut la Roma un recensământ şi s'a găsit o populaţiune de 119.000 cetăţeni.

17. In anul următor (a. R. 296), fiind împresurată oştirea romană pe muntele Algidus, cam la 12 mile departe de Roma, s'a ales dictator *Lucius Quintius Cincinnatus*. Acesta îşi lucra tocmai cu mâinile moşia sa de patru iugere [1]). A fost găsit la munca câmpului, la coarnele plugului. Işi şterse sudoarea, şi îmbrăcă toga pretextă, bătu pe duşmani şi-şi liberă armata.

18. In anul 302 dela fundarea Romei, a încetat puterea consulară şi, în loc de doi consuli, s'au ales zece bărbaţi, numiţi *decemviri*, cari să aibă puterea cea mai înaltă în stat. In anul dintâiu cârmuirea lor a fost bună; în anul al doilea însă, unul dintre ei, *Appius Claudius*, voind să necinstească pe fiica unui oarecare Virginius, care ca ofiţer se lupta contra Latinilor pe muntele Algidus, tatăl o omorî, ca să nu sufere batjocura decemvirului şi, întorcându-se din nou la ostaşii săi, îi împinse la răsvrătire. Puterea a fost luată din mâna decemvirilor şi ei înşişi fură osândiţi la moarte.

19. In anul 315 dela fundarea Romei să ridicară cu războiu împotriva Romanilor Fidenaţii, ajutaţi de Vejenţi şi de regele acestora Tolumnius. Amândouă aceste cetăţi sunt foarte aproape de Roma, Fidenae numai la şase mile depărtare, Veji la optsprezece. Cu ei se uniră cu Volscii [2]). Au fost însă biruiţi de dictatorul Mamercus Aemilius şi de şeful călărimii Lucius Quintius Cincinnatus şi-şi pierdură chiar şi pe regele lor. Fidenae e luată şi dărâmată.

1) Un juger = 2510 m. p.
2) Toţi ceilalţi istorici numesc pe Falisci în loc de Volsci.

20. Douăzeci de ani în urmă, Vejentanii se ridicară din nou cu războiu. In contra lor a fost trimis dictatorul *Furius Camillus*. Acesta îi înfrânge mai întâiu într'o bătălie şi curând acesta, împresurând într'un asediu îndelungat cetatea lor, cea mai veche şi cea mai bogată cetate din Italia, o cucereşte. In urmă pune mâna pe Falisci, o cetate nu mai puţin vestită. Impotriva lui Camillus însă se ridicară învinuiri, fiind sub bănuiala că n'ar fi împărţit cinstit prada. Din pricina aceasta a fost osândit şi gonit din Roma. — Curând în urmă Galii Senoni ajung până la Roma. (a. R. 364) şi, bătând armatele romane la fluviul *Allia*, le urmăresc şi pun mâna pe Roma. Romanii nu putură apăra altceva decât Capitoliul. Acesta fiind împresurat vreme înlelungată şi Romanii suferind de foamete, Camillus, care trăia surghiunit într'o cetate vecină, căzu peste duşmani şi îi sdrobi într'o groaznică bătălie. Totuşi nu ridicară împresurarea Capitolului decât după ce li se dădu o sumă de bani. Camillus însă se puse pe urma lor şi-i bătu aşa de cumplit că le luă nu numai aurul ce li se dăduse, dar şi toate insigniile militare pe care le cuceriseră. Astfel intră în triumf în Roma, pentru a treia oară, şi fu numit al doilea Romulus, ca şi când ar fi fost el fondatorul Romei.

## CARTEA II-a

*Cuprinsul.* — 1. Instituirea tribunilor militari cu putere consulară în locul celor doi consuli. Victoria lui Camillus asupra Volscilor, Aequilor şi Sutrinilor. — 2. Victoria lui Quintius Cincinnatus asupra Praenestinilor. — 3. Inlocuirea tribunilor militari cu putere consulară prin cei doi consuli. — 4. Moartea şi elogiul lui Camillus, — 5. Fuga Gallilor din Italia. — 6. Noul recensământ, Marcus Valerius Corvus ucide un Gal într'o luptă în doi. — 7. Războiul în contra Latinilor. 8—9. Diferitele înfrângeri ale Samniţilor şi încetarea lungului războiu. — 10. Victoria asupra Gallilor şi aliaţilor lor Tuscii şi Samniţii.— 15. Ptolemaeus, regele Egyptului, trimite la Roma o solie. — 16. Infrângerea Picentinilor. — 17. Infrângerea Sallentinilor. — 18—28. Recensământul populaţiunii. Primul răsboiu punic.

1. In anul 465 dela fundarea Romei, un an însă după cucerirea ei de Galli, s'au schimbat magistraturile şi în loc de doi consuli s'au ales *tribuni militari cu putere consulară*. Din acest moment începe să crească puterea romană. In adevăr, în acest an Camillus a supus cetatea Volscilor care purtase războiu timp de 70 ani. Subjugă de asişderea şi capitala Equilor, şi pe cea a Sutrinilor, după ce le nimici mai întâiu armata şi dobândeşte trei triumfuri deodată.

2. De asemenea Titus Quintius Cincinnatus respinge pe Prae-

nestini cari veniseră cu războiu până la porțile orașului Roma și-i înfrânge lângă fluviul Allia. Intrupează la statul roman opt cetăți cari fuseseră supuse acelora; chiar Praeneste, după ce a fost lovită, se supuse Romanilor. Toate acestea le înfăptui el în timp de 20 de zile, după care i s'a hotărît un triumf.

3. Dregătoria tribunilor militari însă n'a ținut multă vreme. Câtva timp în urmă, ea a fost înlăturată și se scurseră patru ani fără să mai fi fost magistraturi înalte. Totuși tribunii militari cu putere consulară își luară din nou titlul și așezământul dăinui încă trei ani, după cari se aleseră din nou consuli.

4. Supt consulatul lui Lucius Genucius și Quintus Servilius moare Camillus. I s'au dat onoruri ca unui al doilea Romulus.

5. Titus Quintius e trimis ca dictator împotriva Gallilor, cari pătrunseseră în Italia și-și așezară tabăra dincolo de fluviul Anio, la patru mile depărtare de Roma. Aci tânărul *Titus Manlius*, unul din cei mai de seamă dintre senatori, se ia la luptă cu un Gal, care îl îmbiase la un duel și-l omoară. Luându-i salba[1]) de aur ce-o purta la gât și atârnându-și-o de gâtul său, căpătă, pentru totdeauna, atât pentru sine cât și pentru urmașii săi, porecla de *Torquatus*. Gallii sunt puși pe fugă și curând după aceasta sunt înfrânți chiar de dictatorul C. Sulpicius. Nu mult în urmă Caius Marcius birue pe Tusci și ia opt mii de robi pe care îi duce în triumful său.

6. S'a făcut apoi un nou recensământ; și fiindcă Latinii, suddiții Romanilor, nu voiră să fie luați în oștire, s'a făcut recrutarea numai printre Romani. S'au alcătuit zece legiuni cari făceau mai mult de 60.000 de soldați; atâta de mare era puterea militară a Romanilor, cu toate că statul lor era încă destul de mic. Plecând aceste trupe împotriva Gallilor, supt comanda lui Lucius Furius, unul dintre Galli îmbie la un duel pe unul din Romani, pe cel care ar fi mai viteaz. Atunci se înfățișă tribunul militar *Marcus Valerius* și, pășind înainte înarmat, un corb i se așeză pe brațul drept. Lupta începe numai decât și același *corb* lovește cu aripile și un unghiile pe gal peste ochi ,așa că acesta numai putu să vază nimic.

Galul este astfel omorît de Valerius care câștigă nu numai biruința, dar și un nume, căci de aci înainte s'a numit *Corvinus*[2]). Pentru această faptă ne mai pomenită a ajuns consul la vârsta de 23 ani.

1) *Torques*, de unde numirea de *Torquatus*.
2) *Corvus* de unde numirea de *Corvinus*.

7. Latinii cari nu primiseră să fie recrutaţi în oştire, începură acum să ceară dela Romani ca unul dintre cei doi consuli să fie ales dintre ei şi numai unul dintre Romani. Refuzându-li-se aceasta, pornesc războiu împotriva Romanilor, sunt însă bătuţi cumplit. Subjugarea lor s'a sărbătorit printr'un triumf. Pentru meritul ce şi-l câştigară prin această biruinţă, consulilor li s'au aşezat statuele pe Rostre în for. [Tot în acest an Alexandru din Macedonia fundă Alexandria]. (a. R. 417).

8. De aci înainte puterea Romanilor începe să înflorească. Căci pornesc acum războiu la o depărtare de 130 mile de Roma, cu Samniţii, a cărora ţară se găsea între Picenum, Campania şi Apulia. *Lucius Papirius Cursor* porni la acest războiu, îmbrăcat cu titlul de dictator. Intorcându-se odată la Roma, cu toate că dase ordin şefului cavaleriei, lui *Q. Fabius Maximus*, pe care îl lăsase cu armata, să nu dea lupta în lipsa sa, totuşi acesta, fiindcă i se ivi un bun prilej dase lupta, o luptă plină de izbândă, şi a sdrobit cu totul pe Samniţi. Din această pricină, fiindcă s'a luptat, în contra ordinului, a fost osândit la moarte de dictator. Dragostea nemărginită însă a ostaşilor şi a poporului l-a scăpat dela moarte; ba încă, atâta răsvrătire s'a iscat împotriva lui Papirius că mai mai era să fie el însuşi ucis.

9. Câtva timp în urmă, supt consulatul lui Titus Veturius şi Spurius Postumius, (a. R. 433) Samniţii trecură pe Romani prin cea mai mare ruşine, în defileul *Furcilor Caudine* unde i-au biruit şi i-au trecut pe sub jug. Totuşi senatul şi poporul rupse tratatul de pace pe care nevoia i-a făcut să-l încheie cu ei. In urmă consulul Lucius Papirius înfrânge pe Samniţi (a. R. 434); şapte mii dintre aceştia sunt trecuţi pe supt jug şi Papirius dobândeşte un triumf. In vremea aceasta censorul Appius Claudius puse să se clădească apeductul numit Claudian şi să se paveze Calea Appia. Samniţii, începând din nou războiul, biruiră pe Q. Fabius Maximus şi uciseră 2000 de oameni. In urmă dându-i-se ca locotenent-general Fabius Maximus, tatăl său, înfrânge pe Samniţi şi le ia mai multe cetăţi. In sfârşit amândoi consulii, Publius Cornelius Rufinus şi Manius Curius Dentatus, fură trimişi împotriva Samniţilor şi-i sdrobiră pe aceştia în urma unor crâncene bătălii. Astfel se sfârşeşte războiul cu Samniţii, care ţinuse 49 ani. Dintre câţi inimici s'au bătut cu Romanii în Italia nici unul n'a pus mai mult la încercare vitejia romană.

10. După câţiva ani Gallii se unesc din nou cu Tuscii şi cu Samniţii împotriva Romanilor. Pe când însă se îndreptau spre Roma, sunt sdrobiţi de consulul Cnaeus Cornelius Dolabella.

11. Cam în acelaşi timp, s'a deslănţuit războiu şi împotriva Tarentinilor, cari trăiau la marginea Italiei, şi cari aduseseră o mare batjocură unei solii romane. Tarentinii cer ajutor împotriva Romanilor dela *Pyrrhus*, regele Epirului, care îşi trăgea obârşia dela Achille. Acesta vine numai decât în Italia şi acum pentru întâiaşi dată Romanii au să se lupte cu un duşman venit de peste mare. In contra lui a fost trimis Publius Valerius Laevinus care, prinzând iscoadele lui Pyrrhus, porunci să fie duşi prin toată tabăra şi să li se arată toată armata şi apoi să le dea drumul, pentru ca să poată povesti lui Pyrrhus tot ceeace au văzut la Romani. Lupta se dete numai decât şi Pyrrhus deşi o luase la fugă, totuşi a rămas învingător din pricina ajutorului dat de elefanţii săi cari, nemai fiind văzuţi până atunci de Romani, băgară groază în aceştia. Noaptea puse capăt bătăliei; Laevinus fugi totuşi în timpul nopţii. Pyrrhus făcu 1800 de robi, faţă de cari de altfel s'a purtat cu multă bunăvoinţă. Pe cei morţi puse să-i îngroape. Văzând Pyrrhus că toţi aceştia erau răniţi în faţă şi că nici moartea nu le-a luat înfăţişarea lor grozavă, se zice că şi-ar fi ridicat mâinile spre cer şi-ar fi zis: *că el ar fi fost în stare să se facă stăpân pe lumea întreagă, dacă ar fi avut astfel de ostaşi.*

12. După aceea Pyrrhus unit cu Samniţii, cu Lucanii şi cu populaţiunile din Bruttium, porneşte spre Roma, prăpădind tot cu sabie şi foc. A pustiit Campania şi a ajuns la Praeneste, optsprezece mile departe de Roma. Curând în urmă, de groaza armatei care se apropia supt conducerea consulului, s'a adăpostit în Campania. Pentru răscumpărarea prizonierilor s'au trimis lui Pyrrhus o solie care a fost primită de acesta cu multă cinste. Pe prizonieri i-a trimis la Roma fără nici o plată. Faţă de unul din solii Romanilor, faţă de *Fabricius*, a rămas într'o mare uimire. Cunoscându-l pe acesta sărac şi voind să-l ispitească să treacă de partea sa, cu toate că i-a făgăduit a patra parte din regatul său, a fost respins. Deaceea Pyrrhus, fiindcă a fost cuprins de o neobicinuită admiraţie pentru Romani, a trimis un sol, unul dintre cei mai de seamă bărbaţi, pe Cineas, ca să ceară pace în condiţiuni destul de favorabile şi anume ca Pyrrhus să rămâe cu partea din Italia pe care o cucerise cu armele.

13. Romanii n'au primit această condiţiune şi senatul trimise ştafetă lui Pyrrhus că nu va putea avea pace cu Romanii, câtă vreme nu va părăsi Italia. In acelaşi timp, Romanii hotărîră ca toţi robii, care fuseseră trimişi de Pyrrhus înapoi la Roma, să fie de-

clarați ca *dezonorați*[1]), fiindcă s'au lăsat să fie prinşi, deşi aveau armele în mâini, şi să nu-şi mai poată redobândi drepturile cetăţeneşti înainte de a fi jupuit fiecare pe câte doi duşmani uciși. Cu astfel de impresii întorcându-se delegatul lui Pyrrhus, când acesta l-a întrebat cum a găsit Roma, Cineas răspunse, că a văzut acolo *o patrie de regi; că acolo mai toți cetățenii sunt astfel de oameni, după cum Pyrrhus singur e socotit in Epir şi în restul Greciei.* In contra lui Pyrrhus fură trimişi consulii *Publius Sulpicius* şi *Decius Mus.* In ciocnirea ce avu loc, Pyrrhus fu rănit, elefanții omorîți, 20.000 de duşmani măcelăriți, iar dintre Romani numai 5000. Pyrrhus trebui să caute loc de scăpare la Tarent.

14. Un an în urmă este trimis împotriva lui Pyrrhus acelaşi Fabricius pe care, pe când se găsea între soli, nu putuse să-l atragă de partea sa, deşi îi făgăduise a patra parte din regat. Pe când acesta şi regele Pyrrhus îşi aveau taberile în vecinătate, veni într'o noapte la Fabricius medicul lui Pyrrhus şi-i făgădui că va otrăvi pe Pyrrhus, dacă îi va da o resplată. Fabricius puse să-l lege şi astfel să fie dus înapoi la stăpânul său, arătând ce făgăduială a făcut împotriva sa. Atunci regele, plin de admirație pentru Fabricius, se zice că ar fi spus: *Da, acesta este Fubricius, care mai anevoie poate fi abătut dela calea cinstei decât soarele din drumul său.* Pyrrhus plecă atunci spre Sicilia. Fabricius însă, după ce bătu pe Samniți şi pe Lucani, dobândi un mare triumf. In urmă fură trimişi din nou in contra lui Pyrrhus consulii *Curius Dentatus* şi *Cornelius Lentulus.* Curius dete peste el, îi măcelări armata, îl sili să fugă spre Tarent şi puse mâna pe tabăra lui. In ziua aceea duşmanul pierdu 23.000 de oameni. Curius căpătă un triumf în anul consulatului său şi aduse la Roma, el cel dintâiu, patru elefanți. Curând după aceasta Pyrrhus părăseşte şi Tarentul şi la Argos, o cetate din Grecia, este asasinat.

15. Supt consulatul lui Caius Fabius Licinius şi Caius Claudius Canina, în anul 461 dela fundarea Romei, trimise Ptolenaeus din Alexandria delegați la Roma ca să ceară alianța Romanilor şi o dobândiră.

16. Supt consulatul lui Quintus Ogulnius şi Caius Fabius Pictor, locuitorii din Picenum porniră cu războiu, dar fură bătuți de consulii anului următor Publius Sempronius şi Appius Claudius. Aceştia îşi serbară şi un triumf. Tot atunci Romanii fundară şi cetățile Ariminus în Gallia şi Beneventum în Samnium.

1) *Infamis,* pecetluit cu ştampila necinstei şi a ruşinei.

17. Supt consulatul lui *Marcus Atilius Regulus* şi *Lucius Julius Libo*, s'a deslănţuit războiul împotriva Sallentinilor din Apulia. Brundisinii au fost cuceriţi cu cetate cu tot şi un nou triumf s'a sărbătorit la Roma.

18. In anul 477, deşi numele de roman ajunsese un nume vestit, totuşi Roma nu purtase războaie afară din Italia. Spre a se putea vedea cât de mare era puterea armată a Romanilor s'a făcut numărătoarea şi s'a găsit o populaţiune de 292,334 de cetăţeni, cu toate necontenitele războaie ce s'au purtat neîncetat dela fundarea Romei. — Atunci pentru întâiaşi dată s'a întreprins *un război şi în potriva Africanilor*, sub consulatul din Appius Claudius şi al lui Quintus Fulvius. Lupta s'a dat în Sicilia şi Appius Claudius a dobândit un triumf asupra lor şi asupra lui Hiero, regele Siciliei.

19. In anul următor, supt consulatul lui Valerius Marcus şi al lui Manius Otacilius, Romanii în Sicilia au făcut isprăvi mari, căci Tauromenitanii Catinensi şi pe lângă aceştia, peste cinzeci de cetăţi le făcură jurământ de credinţă. In anul al treilea se sfârşi şi răsboiul din Sicilia împotriva lui Hiero. Acesta, împreună cu întreaga nobilime a Syracuzanilor, primi pacea, plătind Romanilor 200 talanţi de argint. Africanii fură înfrânţi în Sicilia şi la Roma se sărbători al doilea triumf asupra lor.

20. In anul al cincilea al răsboiului punic ce se purta împotriva Africanilor, Romanii, subt consulatul lui Caius Decius şi Cnaeus Cornelius Asina, se luptară pentru întâiaşi dată pe mare, făcându-şi nişte corăbii cu cioc, numite Liburne. Consulul Cornelius a fost biruit prin viclenie; *Duilius* însă, dând lupta, învinse pe amiralul Carthaginenilor, îi luă 31 de corăbii şi-i scufundă 14; prinse 7000 de duşmani şi ucise 3000. Nici o altă biruinţă n'a fost mai plăcută pentru Romani decât biruinţa aceasta, fiindcă, ei care până acum erau de nebiruit pe uscat, acum aveau o mare putere pe apă.

Supt consulatul lui Caius Aquilius şi *Lucius Scipio*, acesta din urmă pustii Corsica şi Sardinia, aduse de aci multe mii de prizonieri şi dobândi un triumf.

21. Supt consulii Lucius Manlius Vulso şi *Marcus Atilius Regulus*, războiul a fost transportat în Africa (a. R. 496). Lupta împotriva lui Hamilcar, comandantul Carthaginenilor, s'a dat pe mare şi a fost biruit: perzând 64 de corăbii, s'a retras. Romanii perdură 22. Aceştia trec în Africa şi primesc supunerea Clypeei, cea mai însemnată cetate din acea regiune. Consulii înaintară până la *Carthaginea* şi după ce jefuiră mai multe oraşe, Manlius se întoarse la Roma

biruitor, aducând cu sine 27.000 de robi. Atilius Regulus rămase în Africa, spre a merge înainte cu războiul. El, cu toate că avea să lupte împotriva a trei generali carthagineni, îi bătu pe toţi trei, omorând 18.000 de duşmani, prinzând alţi 5000, împreună cu 18 elefanţi. Şaptezeci şi patru cetăţi i se supun. Carthaginenii văzându-se înfrânţi cer Romanilor pace şi fiindcă Regulus nu voia să le o dea decât în condiţiuni foarte grele Africanii cerură atunci ajutorul Lacedaemonienilor. Generalul Xanthippus, fiind trimis de Lacedaemonieni, înfrânge pe comandantul roman Regulus într'o luptă care a fost un adevărat dezastru. Din întreaga armată romană n'au mai putut scăpa decât 2000 de inşi. Cinci sute au fost făcuţi prizonieri, împreună cu Regulus cu tot. 30.000 rămaseră morţi pe câmpul de luptă. Regulus însuşi fu aruncat în lanţuri.

22. Supt consulatul lui *Marcus Aemilius Paulus* şi al lui *Servius Nobilior* (a. R. 497) porniră amândoi consuli romani spre Africa cu o flotă de 300 corăbii. Mai întâi ei biruesc pe Africani într'o luptă pe apă. Consulul Aemilius scufundă 104 corăbii duşmane, prinse 30 cu echipaj cu tot, iar 15.000 de inimici fură parte omorîţi parte făcuţi prizonieri. Pe soldaţii săi Aemilius îi îmbogăţi cu o pradă neobişnuită. Africa [1]) chiar ar fi fost atunci supusă dacă o foamete cumplită n'ar fi silit armata romană să se retragă. Pe când consulii se întorceau cu flota lor biruitoare au suferit un naufragiu lângă Sicilia. Furtuna a fost aşa de mare că din 450 de corăbii deabia au putut să scape 80. De un aşa de mare dezastru maritim nici nu s'a mai pomenit. Cu toate acestea, Romanii au găsit numai decât 200 de corăbii, şi pierderea n'a putut să le sdrobească tot curajul.

23. Cnaeus Servilius Caepio şi Caius Sempronius Blaesus fiind numiţi consuli pornesc spre Africa cu 260 de corăbii şi cuprind câteva cetăţi. Pe când însă se întorceau încărcaţi de prăzi suferiră un naufragiu. Aceste nenorociri necontenite nevenindu-le la socoteală Romanilor, senatul luă hotărîrea să ocolească luptele pe apă şi să păstreze numai 60 de corăbii, pentru paza Italiei.

24. Supt consulatul lui *Lucius Caecilius Metellus* şi al lui Caius Furius Placidus, birui Metellus în Sicilia pe comandantul Africanilor, care venise cu 130 de elefanţi şi cu multe trupe; omorî 20.000 de duşmani, luă 26 elefanţi şi cu ajutorul Numizilor, pe care îi avea ca trupe de ajutoriu, strânse pe toţi câţi rătăceau în dreapta şi

---

1) Supt *Africa* se înţelege numai regiunea carthagineană.

în stânga și-i aduse la Roma cu mare alaiu. Cei 130 de elefanți umplură toate străzile.

După atâtea nenorociri Cartaginienii rugară pe generalul Regulus, pe care îl țineau la închisoare, să se ducă la Roma să mijlocească dela Romani o pace și un schimb de prizonieri.

25. Sosind acesta la Roma și fiind adus în senat, nu mai voi să lucreze ca și când ar fi fost un Roman și spuse că din ziua în care a căzut în mâna Africanilor a încetat de a mai fi un Roman [1]). De aceea, nu numai că nu primi îmbrățișerile soției sale, dar sfătui chiar pe Romani să nu facă pace cu Carthaginenii: că aceia sunt slăbiți din cauza atâtor nenorociri și sunt într'o stare desnădăjduită, că nu e în folosul Romanilor ca pentru sine singur, care e încărcat de ani, și pentru câțiva Romani, să dea înapoi atâtea mii de prizonieri. Sfatul său a fost primit, căci Africanilor cari veniseră să ceară pace nu li s'a dat ascultare. Regulus însuși se înapoiă la Carthagena și cu toate că Romanii îi propuseră să rămână în Roma, el nu primi să rămâie într'un oraș, unde nu mai putea avea demnitatea de cetățean onorabil, după ce odată a fost în sclavie la Africani. Se întoarse deci în Africa, unde fu ucis în cele mai mari chinuri.

26. Supt consulatul lui Publius Claudius Pulcher, și a lui Caius Junius, Claudius a avut îndrăzneala să dea lupte în contra prevestirilor auspiciilor și a fost biruit de Carthagineni; din 220 de corăbii, câte avea, n'a putut scăpa decât cu 30; nouăzeci fură prinse cu echipaj cu tot, celelalte fură scufundate. Și colegul său își pierdu flota, într'un naufragiu; echipagiul și-l scăpă totuși, fiindcă se găsea aproape de țărm.

27. Supt consulatul lui Caius Lutatius și al lui Aulus Postumius Albinus, în anul al 23-lea al războiului punic, luă comanda împotriva Africanilor Catulus. A plecat spre Sicilia cu 300 de corăbii. Africanii pregătiră împotriva lor 400 de corăbii. Niciodată nu s'a dat o luptă pe apă cu așa de mari trupe militare. Lutatius Catulus, deși bolnav, căci fusese rănit mai înainte într'o luptă, totuși se urcă pe corabie. Lângă Lilybaeum, un oraș din Sicilia, Romanii făcură minuni de vitejie, căci cuceriră 73 corăbii carthaginene, scufundară 125, făcură prizonieri 32.000 de oameni, uciseră 13.000 și o nenumărată sumă de aur și de argint a căzut pradă în mâinile biruitorilor; din flota romană nu fură scufundate decât 12 corăbii. Lupta s'a dat la 10 martie. Curând după aceasta, Carthaginenii cerură pace

1) Toți prizonierii din războiu deveniau sclavii cuceritorilor.

şi pacea li s'a acordat. Prizonierii romani, pe cari Carthaginenii îi ţineau la ei, au fost înapoiaţi. Carthaginenii cerură şi ei voie ca să-şi răscumpere pe prizonierii lor ce-i aveau la Romani. Senatul dete ordin să fie înapoiaţi fără preţ de rescumpărare toţi câţi se găseau în închisorile publice; acei cari s'ar fi găsit la persoane particulare să se întoarcă în Africa numai după ce vor fi fost rescumpăraţi dela stăpânii lor.

28. Quintus Lutatius şi Aulus Manlius fiind numiţi consuli porniră din nou cu războiu în contra Faliscilor, a căror capitală a fost odinioară una dintre cele mai bogate cetăţi din Italia. Acest războiu l-au terminat ambii consuli în şease zile. După ce au ucis 15.000 oameni, au acordat celorlalţi pacea, luându-le însă jumătate din ţara lor.

## CARTEA III-a.

*Cuprinsul.* — 1. Ptolemaeus, regele Egyptului refuză ajutorul Romanilor în contra lui Antiochus, regele Syriei. Hiero, regele Siciliei, vine la Roma să asiste la jocurile publice. — 2. Succesul războiului purtat cu Ligurii. Teama unui nou războiu punic e înlăturată. — Romanii în pace cu toate popoarele. — 4. Războiul Illyric. — 5—6. Dezastrul Gallilor în Italia. — 7—23. Războiul cu Istrienii şi războiul al doilea punic, în diferite regiuni şi cu diferite peripeţii.

1. Astfel s'a sfârşit întâiul războiu punic, care a dăinuit 23 de ani. Romanii cunoscuţi acum prin strălucirea gloriei lor, trimiseră o solie la Ptolemaeus, regele Egyptului, făgăduindu-i trupe împotriva lui Antiochus, regele Syriei care îl atacase. Ptolemaeus mulţumi Romanilor, dar ajutorul nu-l primi, fiindcă războiul se sfârşise. In acelaşi timp vine la Roma prea puternicul rege al Siciliei Hiero, ca să privească spectacolele publice şi face poporului un dar de 200.000 de baniţi de grâu.

2. Supt consulatul lui Lucius Cornelius Lentulus şi al lui Fulvius Flaccus, chiar în anul când Hiero a venit la Roma, s'a purtat un războiu împotriva Ligurilor, în Italia, şi asupra lor s'a sărbătorit un triumf. In vremea aceasta, Carthaginenii încearcă din nou să pornească cu războiu, împingând la răsvrătire pe Sardinieni cari, pe temeiul condiţiunilor de pace, trebuiau să fie supuşi Romanilor. Cu toate acestea, soseşte la Roma o solie dela Carthagineni şi dobândeşte pacea.

3. Supt consulatul lui Titus Manlius Torquatus şi Caius Atilius Balbus, s'a serbat un triumf asupra Sardinienilor şi o pace generală

puse capăt tutulor războaielor, ceea ce dela fundarea Romei, nu s'a mai întâmplat decât o singură dată, sub domnia lui Numa Pompilius.

4. Lucius Postumius Albinus şi Cnaeus Fulvius Centumalus, după ce au fost aleşi consuli, purtară războiu în contra Illyriilor. Cuprinzând dela aceştia mai multe cetăţi, primiră chiar supunerea unor regi. Cu acest prilej s'a celebrat primul triumf asupra Illyriilor.

5. Supt consulatul lui *Lucius Aemilius* o armată strajnică de Galli trece peste Alpi. De partea Romanilor însă era Italia întreagă şi istoricul Fabius[1]) care a luat parte la acest războiu ne spune că 800.000 de oameni, s'au ridicat împotriva duşmanului. Dar consulul a avut singur o izbândă desăvârşită: a nimicit 40.000 de oameni şi un triumf i s'a hotărît lui Aemilius.

6. Câţiva ani în urmă, s'au dat iarăşi lupte împotriva Gallilor, în Italia, şi războiul l-au sfârşit consulii *Marcus Claudius Marcellus şi Cnaeus Cornelius Scipio.* Cu acest prilej Marcellus cu o mică ceată de călăreţi dete lupta şi omorî chiar cu mâna sa pe regele Gallilor, Viridomarus. După aceea el, împreună cu tovarăşul său, a sdrobit nenumărate cete de Galli, a cuprins Mediolanum[2]) şi a adus la Roma o mare pradă. In triumful său Marcellus ducea pe umeri, în capul unei prăjini, spoliile unui Gal.

7. Supt consulii Marcus Minucius Rufus şi Publius Cornelius s'a făcut o expediţie războinică în contra Istrienilor, fiindcă aceştia jefuiseră navele Romanilor cari erau încărcate cu grâu. Au fost supuşi cu desăvârşire.

In acelaşi an, s'a început *al doilea războiu punic* de generalul Carthaginean Hannibal (a. 218 în. Chr.) Acesta, în vârstă numai de 20 de ani, a început împresurarea Saguntului, o cetate din Spania, care era în legătură de prietenie cu Romanii. Pentru aceasta şi-a strâns o armată de 150.000 de oameni. Romanii îi făcură cunoscut, printr'o solie, să înceteze cu vrăşmăşia. El însă nici n'a vrut să primească solia. Atunci Romanii trimiseră şi la Carthagina să se dea ordin lui Hannibal să nu se războiască cu aliaţii poporului roman. Carthaginenii le-au dat un răspuns obraznic. In vremea aceasta Saguntinii sunt biruiţi prin foame. Cei prinşi sunt omorîţi în cele mai straşnice chinuri.

8. Atunci *Publius Cornelius Scipio* pleacă cu o armată în Spa-

---

1) Cunoscut supt numele de *Fabius Pictor.*

2) *Milanul* de astăzi.

nia, Tiberius Sempronius în Sicilia. Astfel războiul împotriva Carthaginenilor se deslănțuieşte. Hannibal lasă în Spania pe fratele său Hasdrubal, trece peste Pyrenei şi-şi deschide o cale prin Alpi, printr'un loc până atunci neumblat. Se spune că a adus cu sine în Italia 80.000 de infanterişti, 20.000 călăreţi şi 37 elefanţi.

In timpul acesta cete de Liguri şi de Galli se unesc cu Hannibal. *Sempronius Gracchus* auzind despre sosirea lui Hannibal îşi trece armata din Sicilia la Ariminus [1]).

9. Publius Cornelius Scipio porneşte cel dintâi întru întâmpinarea lui Hannibal, şi-l atacă. Trupele sale însă sunt puse pe fugă şi el însuşi rănit se retrage în tabăra sa. Şi Sempronius Gracchus se ciocneşte cu Hannibal lângă fluviul Trebia, dar e de asemenea bătut. Multe popoare din Italia se dau acum de partea lui Hannibal. De aci, Hannibal se îndreaptă spre Tuscia [2]), unde întâlneşte pe consulul Flaminius pe care îl omoară, făcând 25.000 de prizonieri. Ceilalţi o luară la fugă. In urmă în potriva lui Hannibal Romanii trimit pe *Quintus Fabius Maximus*. Acesta prin tărăgănări micşoră atacurile lui Hannibal; apoi, găsind un prilej priincios, îl înfrânge.

10. In anul 538 de fundarea Romei, *Lucius Aemilius Paulus* şi *Publius Terentius Varro* sunt trimişi împotriva lui Hannibal, în locul lui Fabius. Acesta prevestise pe cei doi consuli, că nu vor putea să birue pe Hannibal, un general aşa de priceput şi aşa de năpraznic, decât ocolind lupta cu el. Dar Varro, plin de nerăbdare şi neţinând seamă de sfatul celuilalt consul, dete lupta lângă un sat din Apulia, numit *Cannae* şi amândoi consulii sunt înfrânţi de Hannibal. Africanii pierd în această bătălie 3.000 de oameni şi o mare parte din armata lui Hannibal este scoasă din luptă; cu toate acestea, în nici o altă luptă cu Carthaginenii, Romanii n'au suferit o mai mare pierdere. Căci au pierit atunci consulul Aemilius Paulus, douăzeci de foşti consuli sau foşti pretori; treizeci de senatori au fost, parte prinşi, parte omorîţi; dintre ceilalţi bărbaţi din familiile boereşti căzură 300, dintre soldaţii de rând 40.000, dintre călăreţi 3.500. Cu tot acest prăpăd, nimeni la Roma n'a găsit de cuviinţă să pomenească de pace. Sclavii — lucru ne mai auzit până atunci — au fost liberaţi şi trecuţi în oştire [3]).

11. După lupta aceasta, multe cetăţi din Italia cari ţineau de

1) *Rimini* de astăzi, oraş în Umbria.

2) *Tuscia* sau Etruria.

3) La Roma numai cetăţenilor le era îngăduit să facă serviciul militar.

Romani, trecură de partea lui Hannibal. Acesta îşi arătă dorinţa sa Romanilor să răscumpere pe prizonieri. Senatul îi răspunse că se poate lipsi de astfel de cetăţeni, cari deşi înarmaţi, s'au lăsat să fie prinşi. Pe toţi aceştia Hannibal i-a omorît prin fel de fel de torturi şi trimise la Carthagena trei baniţe de inele de aur pe care le scosese din mâinile călăreţilor, senatorilor şi ostaşilor romani. — In timpul acesta în Spania, Hasdrubal, fratele lui Hannibal, care rămăsese acolo cu o armată numeroasă ca să aducă supt supunerea Africanilor toată ţara, a fost bătut de cei doi Scipioni, generali romani, şi perdu în luptă 35.000 de oameni. Dintre aceştia 10.000 au fost făcuţi prizonieri, iar 25.000 ucişi. Spre a repara aceste pierderi, Carthaginenii îi trimiseră 12.000 soldaţi de infanterie, 4.000 de cavalerie şi 20 elefanţi.

12. In anul al patrulea dela sonirea lui Hannibal în Italia, consulul Claudius Marcellus câştigă o biruinţă împotriva Punilor la Nola, o cetate din Campania. Cu toate acestea. Hannibal pune mâna pe mai multe cetăţi romane din Apulia, Calabria, şi Bruttium. In acelaşi timp Philippus, regele Macedoniei, trimite şi el soli la Hannibal, făgăduindu-i trupe de ajutor împotriva Romanilor, cu condiţia ca şi Hannibal după sdrobirea acestora să-i trimeată ajutor în contra Grecilor. Solia lui Philippus fiind prinsă şi aflându-se de însărcinarea ei, Romanii trimiseră în Macedonia pe Marcus Valerius Laevinus şi în Sardinia pe proconsulul Titus Manlius Torquatus, căci şi această ţară, la uneltirile lui Hannibal, părăsise pe Romani.

13. Astfel războiul se purta, în acelaşi timp, pe patru fronturi în Italia în potriva lui Hannibal, în Spania împotriva fratelui acestuia, Hasdrubal, în Macedonia împotriva lui Philippus, în Sardinia împotriva Sardinienilor şi în contra celui de al doilea Hasdrubal din Carthaginea. Acesta din urmă fu prins de viu de proconsulul Titus Manlius, care fusese trimis în Sardinia. Din oamenii lui Hasdrubal fură ucişi 12.000; au fost făcuţi prizonieri 1.500 şi Sardinia intră din nou în puterea Romanilor. Manlius se întoarce învingător la Roma, împreună cu Hasdrubal şi cu prizonierii. Intre timp e învins şi Philippus în Macedonia de Laevinus şi în Spania Hasdrubal şi Mago, al treilea frate al lui Hannibal, e bătut de Scipioni.

14. Zece ani dela venirea sa în Italia, supt consulatul lui Publius Sulpicius şi al lui Cnaeus Fulvius, Hannibal se apropiă de Roma la depărtare de patru mile, iar cavaleria sa chiar până la porţile cetăţii. Totuşi de frica consulilor cari se apropiau cu armatele lor se retrage numai decât în Campania. In Spania fratele lui Hasdru-

bal omoară pe ambii Scipioni cari, timp de mai mulţi ani, fuseseră necontenit biruitori. Armata lor rămase, cu toate acestea, teafără, căci generalii căzură mai mult prin viclenie decât prin vitejia duşmanului. Tot în acest timp, consulul Marcellus cuprinde din nou o mare parte din Sicilia pe care puseseră mâna Carthaginenii şi făcând o straşnică pradă de războiu la Syracusa, cea mai faimoasă cetate din această regiune, o strămută la Roma. In Macedonia, Laevinus încheiă un tratat de alianţă cu Philippus şi cu mai multe popoare din Grecia şi cu Attalus, un rege din Asia. Trecând apoi în Sicilia pune mâna, lângă Agrigentum şi împreună cu acest oraş, pe un oare care Hanno, general Carthaginean, pe care îl trimite la Roma împreună cu cei mai de seamă prizonieri şi primeşte închinarea a 40 cetăţi, după ce cucereşte încă 26. Astfel punând stăpânire pe întreagă Sicilia şi supuind Macedonia, s'a întors la Roma încărcat de slavă. — In Italia Hannibal atacând pe neaşteptate pe consulul Cnaeus Fulvius îl omorî împreună cu opt mii de oameni.

15. Intr'aceea Romanii trimit în Spania, unde de la moartea celor doi Scipioni, armata romană era fără comandant, pe Publius Cornelius Scipio, fiul lui Publius Scipio care, şi el, purtase războiu în aceeaşi ţară. Era în vârstă de 24 de ani, un bărbat poate cel mai de seamă, atât din vremea sa cât şi din veacurile următoare. Acesta cuprinse Cartagenena din Spania, unde Africanii îşi aveau tot aurul, tot argintul şi toate muniţiunile de războiu şi unde păstrau pe cei mai de frunte obstatici pe care îi luaseră din Spania. Prinse aci pe Mago, fratele lui Hannibal, pe care îl trimite la Roma împreună cu ceilalţi prizonieri. Vestea acestei isbânzi pricinui la Roma o neînchipuită bucurie. Scipio dă înapoi părinţilor lor pe obstaticii spanioli, fapt care face să treacă de partea sa mai toată Spania. Nu mult după aceea înfrânge şi pe Hasdrubal, fratele lui Hannibal, îl pune pe fugă şi-i ia o foarte mare pradă de războiu.

16. In timpul acesta consulul Quintus Fabius Maximus ocupă Tarentum, în care Hannibal îngrămădise multe merinde de războiu. Aci omoară chiar pe Carthalo, unul din generalii lui Hannibal, vinde 25.000 de prizonieri, împarte prada soldaţilor săi şi varsă în tezaurul public venitul vânzării prizonierilor. Cu acest prilej, un mare număr de state cari atârnaseră de Romani şi se deteră în urmă pe partea lui Hannibal, se supun din nou lui Fabius Maximus. In anul următor, Scipio are isbânzi frumoase în Spania, unde, ajutat de fratele său Lucius Scipio, cucereşte din nou 70 de cetăţi. In Italia

însă au fost mai puţin norocoşi, căci consulul Claudius Marcellus este omorît de Hannibal.

17. In al treilea an dela sosirea sa în Spania, Scipio avu din nou succese strălucite. După ce înfrânse într'o cruntă bătălie pe regele acestei ţări, îl cinsti cu pritenia sa şi dintre toţi Romanii el a fost cel dintâiu învingător care n'a cerut de loc obstatici unui duşman biruit.

18. Hannibal pierzând orice nădejde de a mai putea păstra mai departe Spania împotriva lui Scipio, chiamă în Italia pe fratele său Hasdrubal împreună cu toate trupele. Dar acesta, venind pe acelaşi drum, pe care îl făcuse şi Hannibal, cade în cursa ce-i întinde [lângă fluviul Metaurus] la Sena, cetate în Picenum, consulii Appius Claudius Nero şi Marcus Livius Salinator. A căzut totuşi luptând vitejeşte, iar nenumăratele sale trupe au fost sau măcelărite sau prinse şi o mare sumedenie de aur şi de argint este cărată la Roma. Acest dezastru făcu pe Hannibal să-şi piardă nădejdea în reuşita războiului. Romanii, din potrivă, căpătară mare curaj şi chemară şi ei înapoi pe Publius Cornelius Scipio. Acesta intră în Roma încărcat de slavă.

19. Supt consulatul lui Quintus Caecilius şi al lui Lucius Valerius toate cetăţile din Bruttium, cari atârnau de Hannibal, trec pe partea Romanilor.

20. In anul al patrusprezecilea dela sosirea lui Hannibal în Italia, Scipio, făptuitorul atâtor isprăvi strălucite în Spania, este ales consul şi e trimis în Africa. Acest mare bărbat se credea că are în sine o oarecare putere dumnezeiască şi lumea bănuia că el are întrevederi chiar cu zeii. La sosirea sa în Africa, se ciocneşte într'o luptă cu Hanno, comandantul Africanilor, şi-i nimici armata. Intr'o a doua luptă îi cucereşte tabăra, îi omoară 11.000 de oameni şi face prizonieri 4500. Prinde şi pe Syphax, regele Numizilor, care se unise cu Carthagineni şi-i cuprinde tabăra, apoi trimite la Roma pe acest rege împreună cu cei mai de seamă Numizi şi cu prăzi nenumărate. La vestea acestei izbânzi, mai toată Italia părăseşte pe Hannibal. Acesta, primind şi el ordin dela Carthagineni, se întoarce în Africa, unde Scipio făcea mai jafuri.

21. Astfel, după un războiu de 17 ani, Italia scapă de Hannibal [care o părăsi, zice-se plângând] Carthaginenii trimit o solie la Scipio ca să-i ceară pace. Scipio însă o trimete la Roma să intre în vorbă cu senatul. El din parte-i le-a învoit un armistiţiu de 45 zile, pentru ca să poată să meargă la Roma şi să se întoarcă şi primi dela

ei 30.000 de pfunţi de argint. Senatul însă dete lui Scipio însărcinarea de a încheia pace cu Carthaginenii. Scipio li-o hătărî în următoarele condiţiuni: Carthaginenii să nu păstreze mai mult de treizeci de corăbii, să dea 500.000 de pfunzi de argint şi să înapoieze pe prizonieri şi pe dezertori.

22. Intr'aceea Hannibal întorcându-se în Africa, pacea începe să fie turburată şi Carthaginenii fac mai multe fapte duşmănoase. Cu toate acestea, Scipio dă drumul solilor lor, făcuţi prizonieri de armata sa pe când aceştia se întorceau din Roma. Chiar Hannibal, biruit de Scipio în mai multe lupte, sfârşeşte prin a cere pace. Scipio le dărueşte pacea în aceleaşi condiţiuni ca şi mai înainte, adăugând însă, din cauza nouei viclenii încă 100.000 pfunţi de argint pe lângă cei 500.000. Carthaginenii respinseră aceste condiţiuni şi deteră ordin lui Hannibal să înceapă lupta. Războiul este declarat Carthaginei de Scipio şi Masinissa, un alt rege al Numidei, care făcuse alianţă cu generalul roman. Hannibal trimisese trei spioni în tabăra romană. Aceşti spioni însă fiind prinşi, Scipio dă ordin să-i ducă în tabăra sa şi să li se arate toată armata. In urmă porunci să-i ospăteze şi să le dea drumul, pentru ca să spună lui Hannibal ceeace au văzut.

23. In vremea aceasta, amândoi generalii se pregătesc de luptă, cea mai vrednică de amintit din câte s'au dat vr'odată, armatele având în fruntea lor pe cei mai mari generali din lume. Scipio ieşi biruit şi puţin lipsi ca să nu puie mâna şi pe Hannibal, care scapă la început cu un mare număr de călăreţi, apoi cu 20 şi, în sfârşit, de abia cu 4. In tabăra lui Hannibal s'au găsit 20.000 pfunţi de argint, 800 pfunţi de aur şi o mare cantitate de obiecte preţioase. După această bătălie, s'a făcut pace cu Carthaginenii. Scipio se întoarse la Roma şi a fost cinstit cu un triumf strălucit şi din acel moment primi şi numele de *Africanus*. Astfel se sfârşi al doilea războiu punic, care a ţinut 19 ani.

## *CARTEA IV-a.*

*Cuprinsul.* — 1, 2. Războiul macedonean în contra regelui Philippus. 3, 4. Războiul syriac în contra regelui Antiochus. — 5. Triumful lui Fulvius asupra Aetoliilor şi moartea lui Hannibal. — 6, 7, 8. Al doilea războiu macedonean în contra lui Perseus; războiul illyric în contra lui Gentius. Triumfurile celebrate la Roma. — 9, Succesele lui Mummius în Spania. — 10, 11, 12. Războiul al treilea punic; dărâmarea Carthaginei. — 11. Al treilea războiu macedonean în contra lui Pseudophilippus. — 14. Războiul achaic sau corinthian, dă-

**râmarea Corinthului. — 15. Războiul macedonic al patrulea în contra lui Pseudoperseus. — 16. Succesele Romanilor în Spania în contra lui Viriathus. — 17. Războiul numantin. — 18. Attalus lasă poporul roman de moștenitor al regatului său. — 19. *Triumful* lui *Junius* Brutus asupra Gallaecilor *și* Lusitanilor și al lui Scipio Africanus asupra Numantinilor. — 20. Dezastrul lui Crassus în Asia în războiul în contra lui Aristonicus; Perpenna repară pierderea. — 21. Reconstruirea Carthaginei și prefacerea ei în colonie romană. — 22. Războiul în contra Gallilor transalpini și în contra lui Bituitus, șeful Arvernilor. Dezastrul său. — 23. Trimiterea unei colonii la Narbo. — 24. Războiul nenorocit al lui Cato în Thracia, în contra Skordiscilor. — 25. Triumfurile celebrate asupra Sardiniei și Thraciei. — 26, 27. Războiul iugurthin.**

1. După terminarea războiului punic urmă *războiul în contra lui Philippus, regele Macedoniei.*

2. In anul 551 dela fundarea Romei a fost trimis împotriva regelui Philippus, Titus Quintius Flaminius care îl bate și-l silește să facă pace în următoarele condițiuni: să nu se mai lege de cetățile grecești a căror apărare Romanii o luaseră împotriva lui; să dea înapoi pe prizonieri și pe dezertori; să păstreze numai 50 de corăbii, iar celelalte să le dea Romanilor; să plătească, timp de zece ani, câte 4000 pfunzi de argint și să dea ca obstatic pe fiul său Demetrius. Titus Quintius declară războiu și Spartanilor; pe căpetenia acestora, Nabis, îl învinge și îl silește să i se supuie în condițiunile în care el voi. Mare slavă câștigă, când, înaintea carului său triumfal, duse pe cei mai străluciți obstatici, pe Demetrius, fiul lui Philippus și pe Armenes, fiul lui Nabis.

3. După războiul cu Macedonia urmă *războiul cu Syria, împotriva regelui Antiochus*, supt consulatul lui Publius Cornelius Scipio și al lui Marcus Acilius Glabrio. (a. 190 în. de Chr.). Hannibal de frică să nu fie dat pe mâna Romanilor își părăsește patria sa Carthagena și se unește cu acest Antiochus. Marcus Acilius Glabrio se luptă cu folos în Achaia. Intr'o luptă năvală, în vreme de noapte, puse mâna pe tabăra regelui Antiochus și-l făcu să fugă. Lui Philippus însă, fiindcă dăduse ajutor Romanilor împotriva lui Antiochus, i-a înapoiat pe fiul său.

4. Supt consulatul lui Lucius Cornelius Scipio și al lui Caius Laelius, porni Scipio Africanul împotriva lui Antiochus, ca locotenent al fratelui său, Lucius Cornelius Scipio, pe atunci consul. Hannibal, care era împreună cu Antiochus, este biruit într'o luptă pe apă. Dar chiar Antiochus însuși este învins în urmă de consulul Cornelius Scipio în marea bătălie dela muntele Sipylus de lângă

Magnesia, o cetate din Asia. In această bătălie au luat parte fiind într'ajutorul Romanilor şi Eumenes, fratele lui Attalus, fondatorul Eumeniei din Phrygia. Antiochus pierzând 50.000 soldaţi din armata infanteriei şi 3.000 din cavalerie a cerut pace. Senatul i-a încuviinţat-o în aceleaşi condiţiuni în cari i-o propuseseră şi înainte de a fi fost învins şi anume să iasă din Europa şi din Asia şi să se retragă dincolo de Taurus; să dea Romanilor 10.000 talanţi şi 20 de obstatici şi să le pună în palmă pe Hannibal, pricinuitorul acestui războiu. Lui Eumenes îi dărui senatul toate oraşele din Asia, pe cari le perduse Antiochus în această campanie; de asemenea dădu multe cetăţi Rhodienilor cari ajutaseră pe Romani în contra regelui Antiochus. Scipio se întoarse la Roma încărcat de mărire şi odată cu cinstea triumfului primi numele de *Asiaticus*, fiindcă subjugase Asia, după cum fratele său s'a numit Africanus, fiindcă subjugase Africa.

5. Supt consulatul lui Spurius Postumius Albinus şi al lui Quintus Marcus Philippus, Marcus Fulvins îşi sărbători triumful asupra Aetolienilor. — Hannibal, după supunerea lui Antiochus, se aciolă la Prusias, regele Bithyniei, de frică să nu fie dat pe mâna Romanilor; dar, fiind cerut şi lui Prusias de Titus Quintius Flaminius şi, fiindcă era pe cale de a fi predat, a băut venin şi a fost îngropat la Libyssa, la frontiera Nicomediei.

6. După moartea lui Philippus regele Macedoniei, care pe de o parte s'a luptat în contra Romanilor, pe de altă parte le-a dat în urmă ajutor împortiva lui Antiochus, se ridică în Macedonia fiul acestuia, *Perseus*, cu o armată uriaşe. De partea sa avea pe Cotys, regele Thraciei, şi pe un rege din Illyric, numit Gentius. De partea Romanilor erau Eumenes, în Asia, Ariarathes în Cappadocia, Ptolemaeus în Egypt şi Masinissa în Numidia. Prusias, regele Bithyniei însă, neţinând seamă că soţia sa era o soră a lui Persens, rămase neutru. Romanii trimit în contra lui Perseus cu războiu pe consulul Publius Licinius, care este însă bătut într'o luptă hotărîtoare. Cu toate acestea, Romanii, deşi bătuţi, n'au încuviinţat regelui pacea pe care ei o cereau, decât în următoarele condiţiuni: să se predea atât pe sine cât şi pe ai săi senatului şi poporului roman. Curând după aceea, a fost trimis în contra lui Perseus consulul Lucius Aemilius Paulus şi în Illyric, în contra lui Gentius, praetorul Caius Anicius. Gentius a fost înfrânt uşor, într'o singură luptă, şi curând după aceea se predă. De aşişderea căzură, în acelaşi timp, în mâinile Romanilor, mama sa, soţia sa, doi fii ai săi, împreună cu un frate.

Războiul se sfârşi astfel în timp de 30 de zile şi, mai înainte ca să se fi auzit de începerea expediţiunii, sosi vestea despre răpunerea lui Gentius.

7. Cu Perseus însă lupta o dădu consulul Aemilius Paulus, la 3 Septemvrie, şi-l birui omorându-i 20.000 de oameni din infanterie. Cavaleria, şi regele împreună cu ea, au scăpat neatinşi. *Romanii* n'au perdut decât 100 de soldaţi. Toate cetăţile din Macedonia cari atârnau de rege, se supuseră Romanilor. Regele însuşi, fiind părăsit de ai săi, a căzut în mâinile lui Paulus. Cu toate acestea, Aemilius îi arătă mai multă cinste decât se arătă de obiceiu unui învins. Acesta voind să se arunce la picioarele lui, Paulus nu l-a lăsat, ci l-a aşezat lângă sine pe un scaun. Pe Macedoneni şi pe Illyri Romanii i-au silit la următoarele îndatoriri: să fie liberi şi să le dea jumătate din dările pe care ei le plăteau până atunci regilor lor, ca dovadă că *poporul roman purta războiul mai mult din iubire pentru dreptate decât din interese egoistice*[1]). Paulus rosti aceasta într'o adunare de mai multe popoare şi pe trimişii acestor popoare îi ospătă cu un ospăţ strălucit, spunând că tocmai acela care ştie să învingă în războaie trebuie să ştie şi cum se pregăteşte un ospăţ.

8. Curând după aceasta, cuprinse el 70 de cetăţi, din Epir, cari se resvrătiseră. Prada o împărţi între soldaţi. Se întoarse apoi la Roma în mare alaiu, pe corabia lui Perseus care se spune că ar fi fost de o mărime neobicinuită; se zice că ar fi avut 16 rânduri de lopeţi. I s'a făcut un triumf strălucit, fiind purtat pe un car aurit, împreună cu cei doi fii ai săi la dreapta şi la stânga. Inaintea carului mergeau cei doi fii ai regelui Perseus şi însuşi Perseus, în vârstă de 45 de ani. După el primi şi Anicius un triumf asupra Illyriilor. Inaintea carului mergea Gentius cu fratele său şi cu fiii săi. Ca să vază această privelişte, veniră la Roma regii mai multor popoare, între cari Attalus şi Eumenes, regi din Asia, şi Prusias, regele Bithyniei. Aceştia sunt primiţi cu mare cinste şi cu învoirea senatului depun în Capitoliu darurile pe cari le-au adus. Prusias prezintă senatului şi pe fiul său Nicomedes.

9. In anul următor, Lucius Mummius avu izbânzi de războiu *în Lusitania.* Şi consulul Marcellus a fost norocos, după aceea în încercările sale de aci.

10. După aceea s'a început *al treilea războiu punic* în anul 602

1) *Ut appareret populum Romanum pro aequitate magis quam avaritia dimicare.*

dela fundarea Romei, supt consulatul lui Lucius Manlius Censorinus și al lui Marcus Manilius, cincizeci și unu de ani după războiul al doilea punic. Acești consuli deschiseră vrășmășiile cu împresurarea Carthaginiei. In contra lor aveau pe generalul carthaginean Hasdrubal; un al doilea general, Famea, comanda cavaleria Carthaginenilor. In acest războiu își făcu armata ca tribun militar *Scipio*, un nepot al lui Scipio Africanus. Era temut și cinstit de toată lumea, căci era cunoscut ca un ostaș plin de curaj și cu o mare pricepere. Făcuse de altfel multe servicii consulilor și cei doi generali Carthagineni, atât Hasdrubal cât și Phamea, se fereau să se lupte în acea parte unde era Scipio.

11. In vremea aceasta, moare și Masinissa, regele Numidiei, care timp de aproape 60 de ani fusese în alianță cu Romanii, în vârstă de 97 de ani, lăsând după sine 44 de copii. După dorința sa, Scipio avea să împartă regatul între fiii legitimi ai lui [1]).

12. Scipio, al cărui nume ajunsese acum vestit, deși tânăr, este ales consul și trimis în contra Carthaginei. El o cuprinde și o dărâmă. Aci găsește prada pe care Carthagena o adunase, dărâmând diferite cetăți, și dădu înapoi monumentele de artă ale Siciliei, Italiei și Africei acelor cetăți cari le recunoșteau ca fiind ale lor. *Astfel a fost distrusă Carthaginea după 700 de ani dela întemeierea ei.* Scipio își câștigă numele pe care îl avuse bunicul său, adecă să se numească și el, pentru vitejia sa, *Africanus iunior*.

13. Intr'acea în Macedonia, un oarecare Pseudophilippus [2]) pune mâna pe arme și sdrobește cu totul armata romană a praetorului Publius Juventius care fusese trimis împotriva sa. Romanii, în urma acestuia, trimiseră împotriva falsului Philippus pe Quintus Caecilius Metellus. Acesta după ce îi ucise 25,000 de oameni, ocupă din nou Macedonia și pune mâna și pe Pseudophilippus.

14. S'a pornit apoi războiu și împotriva *Corinthienilor*, unul dintre cele mai vestite popoare din Grecia. Pricina a fost o ocară adusă unei solii romane. Consulul Mummius le cuprinde cetatea și le-o dărâmă. In chipul acesta se serbătoresc la Roma trei triumfuri strălucite: al lui Africanus asupra Africei, înaintea carului căruia era dus Hasdrubal, al lui Metellus asupra Macedoniei, înaintea carului căruia era dus Andriscus sau falsul Philippus și al lui Mummius asupra Corinthului, înaintea carului căruia erau purtate

1) Erau trei fii legitimi Micipsa, Gulussa și Manastabalus.

2) Philippus cel fals. ψευδής, fals, presupus. El se numia Andriscus.

statuele de aramă, tablourile şi alte podoabe ale acestei cetăţi aşa de vestite.

15. In Macedonia începe din nou războiul, strângându-şi o armată de sclavi, un alt şarlatan, care se dedea drept fiu al lui Perseus. Cu toată armata sa de 16,000 de oameni, a fost biruit de quaestorul Tremellius.

16. In acelaşi timp, isbuti să facă isprăvi strălucite Metellus *în Celtiberia în contra Spaniolilor*. Lui îi urmă Quintus Pompeius şi nu mult după aceea a fost trimis şi Quintus Caepio, tot pentru acest războiu pe care îl purta în contra Romanilor în Lusitania un oarecare *Viriathus*. Fiind îngroziţi de venirea lui Caepio, soldaţii îşi omorîră pe generalul lor Viriathus, după ce 14 ani ţinuse Spania în răsvrătire în contra Romanilor. La început, acesta fusese un cioban, apoi cap de bandă, în cele din urmă atâtea popoare ştiu el să aţâţe, că trecea drept apărătorul Spaniei împotriva Romanilor. Când asasinii lui îşi cerură dela consulul Caepio răsplată, primiră răspunsul, că *Romanii nici odată n'au încuviinţat ca un comandant să fie ucis de proprii săi soldaţi.*

17. In urmă, consulul Quintus Pompeius, fiind învins de *Numantini*, al căror stat era cel mai puternic din Spania, încheiă o pace ruşinoasă. După el consulul Caius Hostilius Mancinus făcu din nou cu Numantinii un tratat scandalos, pe care însă senatul şi poporul roman nu-l întări. Ba încă, chiar pe Mancinus îl deteră pe mâna duşmanilor, pentru ca ei să se răzbune de ruperea păcii chiar pe făuritorul tratatului. După ruşinea de a fi fost de două ori biruiţi de Numantini, Romanii aleg pentru a doua oară de consul pe Publius Scipio Africanul şi-l trimit în Numantia. Soldaţii se obicinuiseră cu desfrâul şi cu trândăvia. Scipio începu prin a-i îndrepta, dar fără asprime şi mai mult prin muştrulueli decât prin pedepse. Apoi ocupă mai multe cetăţi din Spania, pe unele cu putere înarmată, pe altele, predându-i-se de bunăvoie. In cele din urmă, după o împresurare îndelungată, cucereşte prin foame chiar Numantia şi o face una cu pământul. Restul provinciei îi se supune.

18. In acelaşi an Attalus, rege din Asia, fratele lui Eumenes, moare lăsând ca moştenitor al regatului său pe poporul roman. Astfel, printr'un testament, Asia [1]) intră în stăpânirea imperiului roman.

---

1) Supt *Asia* se înţelege numai provincia Asia, a cărei capitală era Pergamos.

19. Curând după aceasta, Decimus Junius Brutus îşi sărbători cu mare strălucire triumful său asupra Gallaecilor şi Lusitanilor şi Publius Scipio Africanus al doilea triumf al său, asupra Numantinilor, dupăce, cu patruzeci de ani mai înainte, îşi sărbătorise întâiul triumf asupra Africei.

20. In timpul acesta Aristonicus, un fiu natural al lui Eumenes, care fusese frate al lui Attalus, face să isbucnească un războiu în Asia. Impotriva lui e trimis Publius Licinius Crassus, având nenumărate trupe din partea unor regi: căci săriră într'ajutorul Romanilor şi Nicomedes, regele Bithyniei, şi Mithridates, regele Pontului, cu care s'a purtat în urmă un războiu aşa de crâncen, şi Ariarathes, regele Cappadociei, şi Pylaemenes, regele Paphlagoniei. Cu toate acestea, Crassus a fost biruit şi omorît în luptă. Capul lui a fost dăruit lui Aristonicus, iar trupul îngropat la Smyrna. După ce consulul roman Perpenna, care venea să înlocuiască pe Crassus, a aflat despre dezastrul acestei expediţii, s'a grăbit să între în Asia şi sili prin foame pe Aristonicus să se predea în cetatea Stratonice, unde se adăpostise după perderea luptii. Aristonicus, din ordinul senatului, a fost strâns de gât la Roma în închisoare, căci nu putea servi la triumful lui Perpenna, care murise la Pergamos, pe când se întorcea la Roma.

21. Supt consulatul lui Lucius Caecilius Metellus şi al lui Titus Quintius Flaminius, Carthagena din Africa a fost, din ordinul senatului, din nou reclădită, aşa precum se vede şi astăzi, după ce timp de 22 de ani fusese rasă de pe pământ de Scipio. Au fost strămutaţi aici colonişti romani.

22. In anul 627 dela fundarea Romei, consulii Caius Cassius Longinus şi Sextus Domitius Calvinus pornesc cu războiu împotriva Gallilor de dincolo de Alpi şi împotriva celui mai puternic stat din acea vreme *contra Arvernilor* şi a regelui lor Bituitus şi lângă fluviul Rhodanus măcelăriră o nenumărată mulţime de oameni. Din sălbile Gallilor au adus la Roma o pradă foarte mare. Bituitus se dete în mâna lui Domitius, care îl aduce la Roma şi amândoi consulii dobândiră un triumf strălucit.

23. Supt consulatul lui Marcus Porcius Cato şi al lui Quintus Marcius Rex, în anul 630 dela fundarea Romei, s'a statornicit o colonie în Gallia, la Narbo. In anul următor, consulii Lucius Caecilius Metellus şi Quintus Mucius Scaevola îşi sărbătoriră triumful lor asupra Dalmaţiei.

24. In anul 635 dela fundarea Romei, consulul Caius Cato se războî cu *Scordiscii*, dar a fost bătut în chip ruşinos.

25. Supt consulatul lui Caius Caecilius Metellus şi al lui Cnaeus Carbo, amândoi fraţii Metelli dobândiră un triumf, în aceeaşi zi, unul asupra Sardiniei celălalt asupra Thraciei. Se mai răspândise la Roma svonul că Cimbrii din Gallia ar fi pătruns în Italia.

26. Supt consulatul lui Publius Scipio Nasica şi al lui Lucius Calpurnius Bestia, s'a declarat *războiu lui Jugurtha, regele Numizilor*, fiindcă omorîse pe fraţii săi Adherbal şi Hiempsal, fiii lui Micipsa, regi şi amici ai poporului roman. In potriva lui a fost trimis cu armată consulul Calpurnius Bestia. Acesta fiind mituit cu bani de rege, face o pace ruşinoasă, de care însă senatul n'a ţinut seamă. După aceea, în anul următor, pleacă în contra lui Jugurtha Spurius Postumius Albinus. Printr'o greşală a fratelui său şi această expediţie se sfârşi cu ruşine.

27. Pentru a treia oară primeşte acum comanda Quintus Caecilius Metellus. Acesta, fără să pedepsească pe cineva cu vr'o pedeapsă sălbatică, folosindu-se de o asprime straşnică, dar şi de cumpătare, aduse din nou pe soldaţi la vechia disciplină romană. Infrângând pe Jugurtha în mai multe lupte, omorîndu-i sau prinzându-i elefanţii, isbuti să cucerească mai multe cetăţi. Dar, când era să pue capăt războiului, sosi în locu-i *Marius*. Acesta birue în acelaşi timp şi pe Jugurtha şi pe Bocchus, regele Mauritaniei, care venise în ajutorul Numizilor. Şi Marius cucereşte câteva cetăţi din Numidia şi sfârşeşte războiul, după ce prin quaestorul său *Cornelius Sulla*, un om fără seamăn, pune mâna pe Jugurtha. Acesta a fost vândut de Bocchus, care mai înainte luptase alături de el. Marcus Junius Silanus, colegul lui Quintus Metellus birue pe *Cimbri* în Gallia, Minucius Rufus pe Scordisci şi pe Triballi în Macedonia, şi Servilius Caepio pe Lusitani în Spania. Două triumfuri s'au sărbătorit asupra înfrângerii lui Jugurtha; primul de Metellus, al doilea de Marius. Jugurtha, împreună cu cei doi fii ai săi, au fost purtaţi în lanţuri înaintea carului lui Marius. Curând după aceea, din ordinul consulului, au fost strânşi de gât în închisoare.

## CARTEA V-a.

*Cuprinsul.* — 1, 2. Războiul cu Cimbrii și cu aliații lor din Germania și din Gallia. Supunerea acestora. — 3. Războiul cu socii. — 4. Primul războiu civil; luptele dintre Marius și Sulla. — 5, 9. Războiul cu Mithridates; războiul thracic; continuarea și sfârșitul războiului marian.

1. In vreme ce se dedeau luptele din Numidia împotriva lui Jugurtha, consulii romani Marcus Manlius și Quintus Caepio fură bătuți și de *Cimbri și de Teutoni și de Tigurini și de Ambroni*, popoare din Germania și din Gallia, și fură așa de crunt striviți lângă râul Rhodanus, că își pierdură și lagărul și o mare parte din armată. La Roma spaima a fost grozavă, cum n'a fost nici în timpul lui Hannibal, în timpul războiului punic; se temeau că o să se întoarcă din nou Galli la Roma. De aceea, după biruința iugurthiană, Marius este ales pentru a doua oară consul și însărcinat cu războiul împotriva Cimbrilor și Teutonilor. Și fiindcă războiul cimbric trăgăna, îi s'a încredințat consulatul și pentru a treia oară și pentru a patra oară. In al patrulea consulat a avut de tovarăș pe Quintus Lutatius Catulus. Ciocnirea cu Cimbrii, în cele două lupte ale sale, a fost așa de puternică, că nimici 200.000 de dușmani și făcu prizonieri 80.000, împreună cu comandantul lor Teutobodus. Pentru această faptă strălucită a fost ales pentru a cincea oară consul, deși nu era de față.

2. Intr'aceea Cimbrii și Teutonii, cari aveau încă mijloace nesfârșite, trec în Italia. Caius Marius și Quintus Catulus pornesc din nou în contra lor. Izbânda a fost mai ales de partea lui Catulus. Ambii generali, luptând alăturea, au ucis în luptă sau în fugă 140.000 de oameni și au făcut prizonieri 60.000. Romanii n'au pierdut din amândouă armatele mai mult de 300 soldați. Au cucerit dela dușmani 33 de steaguri: din acestea două le-a cucerit armata lui Marius, treizeci și unu armata lui Catulus. Astfel s'a sfârșit acest războiu; generalilor, la amândoi, li s'au hotărît onorurile triumfului.

3. Supt consulatul lui Sextus Julius Caesar și al lui Lucius Marcius Philippus, în anul 650 dela fundarea Romei, pe când liniștea domnea mai peste tot locul, *Picentinii, Marsii și Pelignii* stârnesc un nou războiu foarte primejdios.

Aceștia deși, de ani nenumărați, primiseră de bună domnia Romanilor, începură acum să râvnească la egalitatea de drepturi, deopotrivă cu Romanii. Războiul acesta avea să aibă urmări foarte

primejdioase. Cu acest prilej a fost ucis consulul Publius Rutilius, apoi Caepio, un tânăr de mare nădejde şi Porcius Cato, al doilea consul. Picentinii şi Marsii aveau împotriva Romanilor de comandanţi pe Titus Vettius, Hierius Asinius, Titus Herennius şi Aulus Cluentius. Romanii câştigară izbânzi însemnate supt Caius Marius, care fusese ales pentru a şasea oară consul şi supt Cnaeus Pompeius şi mai ales supt *Lucius Cornelius Sulla* care, între alte fapte strălucite, a bătut pe comandantul duşmanilor Cluentius atât de crunt, că l-a pus pe fugă cu toată armata sa cea numeroasă, fără să piarză mai mult decât un singur om. Cu toate acestea, războiul se tărăgăneşte cu mari pierderi, patru ani de zile. De abia în anul al cincilea îl sfârşeşte consulul Lucius Cornelius Sulla, care a făcut în acest războiu multe fapte strălucite, deşi era numai praetor.

4. In anul 662 dela fundarea Romei, s'a iscat *primul războiu civil* şi în acelaşi an şi *războiul mithridatic.* Pricina războiului civil o dădu Caius Marius care era pentru a şasea oară consul. In adevăr, având consulul Sulla să poarte războiu cu Mithridates, care ocupase Asia şi Achaia, şi rămânând el încă câtva timp cu armata în Campania spre a înăbuşi resturile războiului cu socii, despre care am amintit mai sus, Marius cerea cu încăpăţinare să fie trimis el cu armata împotriva regelui din Pontus. Sulla supărat din pricina aceasta sosi cu trupele sale înaintea Romei şi se luptă aci cu Marius şi cu Sulpicius. El a fost cel dintâiu care a intrat în Roma cu oştire înarmată. Pe Sulpicius îl omorî, iar pe Marius îl puse pe fugă. Astfel după ce orândui de consuli, pentru anul viitor, pe Cnaeus Octavius şi pe Lucius Cornelius Cinna, plecă în Asia.

5. Căci Mithriadates care era rege în Pontus şi stăpânea Armenia minoră şi Marea-Neagră, de jur împrejur, împreună cu Bosphorus cu tot, voi la început să gonească din Bithynia pe Nicomedes, un aliat al poporului roman şi a adus la cunoştinţa Senatului că el are să atace pe acest rege din pricina unor jicniri ce i s'au adus. Senatul îi dă lui Mithridates răspunsul că, dacă va face aceasta, va avea şi el de furcă cu Romanii. Supărat de acest răspuns, Mithridates ocupă numai decât Cappadocia şi alungă de aci pe regele Ariobarzanes, un amic al poporului roman. Curând după aceea, năvăli în Bithynia şi în Paphlagonia şi goni de aci pe regii Pylaemenes şi Nicomedes, amici ai poporului roman. De aci se îndreaptă spre Ephesus şi trimite scrisori în Asia întreagă, vestind că ori unde s'ar găsi cetăţeni romani să fie omorîţi în aceeaşi zi.

6. Intre timp, chiar Athena, capitala Achaiei, este dată în

mâna lui Mithridates de un oarecare Aristio din Athena, căci Mithridates trimisese aci pe generalul său Archelaus cu 120.000 de oameni, din infanterie şi din cavalerie. Acesta ocupă, după aceea, şi restul Greciei. Sulla împresură pe Archelaus în Piraeu, la o mică depărtare de Athena, şi izbuti să cuprinză chiar această cetate. După aceea, dete lupta cu Archelaus şi îl bătu aşa de cumplit că Archelaus din 120.000 de oameni de abia scăpă cu 10.000, pe când din armata lui Sulla nu muriră decât 14 oameni. Primind Mithridates vestea despre această înfrângere, îi trimite lui Archelaus din Asia 70.000 dintre cei mai aleşi soldaşi ai săi. Sulla se ciocni din nou cu ei. In prima luptă, fuse omorîţi 15.000 de duşmani, între cari şi Diogenes, fiul lui Archelaus. Intr'a doua luptă fu sdrobită întreaga putere armată a lui Mithridates. Archelaus însuşi stătu ascuns, ín pielea goală, timp de trei zile, într'o mlaştină. Când Mithridates află despre aceasta, începu tratativele de pace cu Sulla.

7. Intr'acea Sulla bate sau impune tratate de supunere Dardanilor, Scordiscilor, Dalmatinilor şi locuitorilor din *Moesia*. La sosirea solilor lui Mithridates, veniţi spre a cere pace, Sulla le răspunde că nu primeşte pacea decât în condiţiunea ca regele să părăsească ţările cucerite şi să se întoarcă în regatul său. In urmă, amândoi generalii veniră la o întrevorbire şi pacea s'a iscălit, de oarece Sulla, grăbindu-se să se ducă la războiul civil, voia să-şi aibă spatele liber de orice primejdie. Căci, în vreme ce Sulla avea de lucru cu Mithridates în Achaia şi în Asia, Marius, care fusese silit să fugă, şi Cornelius Cinna, unul dintre cei doi consuli, începură din nou războiul în Italia. Intrând în Roma au măcelărit pe senatorii cei mai de vază şi pe mai mulţi foşti consuli, proscriseră o mulţime de cetăţeni, dărâmară chiar casa lui Sulla şi puseră pe fugă pe soţia şi fiii acestuia. Restul senatului fugi din Roma, veni la Sulla în Grecia şi-l rugă să vie în ajutorul patriei. Acesta trecu în Italia, pentru ca să poarte războiul civil împotriva consulilor Norbanus şi Scipio. Prima bătălie o dete împotriva lui Norbanus, nu departe de Capua. Cu acest prilej, Sulla omorî 7000 de oameni şi făcu 6000 de prizonieri; dintre ai săi perdu 124. De aci porneşte şi în contra lui Scipio, dar, înainte de a ajunge la luptă, toată armata îi se predă fără vărsare de sânge.

8. După ce însă se aleseră la Roma alţi consuli, şi după ce primiră consulatul Marius, fiul lui Marius, şi Papirius Carbo, porni din nou Sulla cu războiu împotriva tânărului Marius. Acestuia îi omorî 20.000 oameni, pierzând şi el din ai săi 400. Curând după

aceea, intră şi în Roma. Pe Marius, fiul lui Marius, îl urmări până la Praeneste, unde îl împresură şi-l sili să-şi pună capăt zilelor. In urmă dete o nouă luptă crâncenă împotriva lui Lamponius şi Carrinas, căpeteniile partidului lui Marius, lângă poarta Collină. In această luptă se zice că au luat parte împotriva lui Sulla 70.000 de oameni. Din aceştia 12.000 se predară lui Sulla, ceilalţi fură măcelăriţi de mânia nesăţioasă a biruitorului, fie în luptă, fie în tabără, fie în fugă. Cnaeus Carbo, celălalt consul, fuge dela Ariminus în Sicilia, unde este omorît de Cnaeus Pompeius, care n'avea pe atunci decât 21 de ani şi căruia Sulla, cunoscându-i curajul, i-a încredinţat comanda peste trupele sale, aşa că după Sulla era socotit el ca al doilea.

9. Pompeius, după ce a ucis pe Carbo, a pus mâna pe Sicilia. De aci trece în Africa unde omoară pe Domitius, o căpetenie a partidului lui Marius şi pe Hierdas, regele Mauritaniei, care ajutase pe Domitius. După aceste fapte, Sulla îşi sărbători un triumf strălucit asupra lui Mithridates. Şi Cnaeus Pompeius triumfă după aceea asupra Africei, fiind în vârstă numai de 25 de ani, cinste pe care nu a mai avut-o nici un alt Roman. Astfel se sfârşiră două din cele mai nenorocite războaie; cel italic care se mai numeşte şi războiul social şi cel civil cari, amândouă, dăinuiră zece ani. Ele au mistuit în focul lor mai mult de 150.000 de oameni, între cari 24 foşti consuli, 7 foşti praetori, 60 foşti edili şi aproape 200 senatori.

## CARTEA VI-a

*Cuprinsul.* — 1. Războiul în contra lui Sertorius, în Spania. Acest general e omorît de trupele sale. — 2. Războiul în contra Macedoniei şi în contra ţărilor învecinate. Triumful lui Scribonius Curio. — 3. Victoriile şi triumful lui Servilius Isauricus asupra Ciliciei şi asupra Lyciei. — 4. Războiul lui Cosconius în Illyricum şi în Dalmaţia. — 5. Consulul Lepidus provoacă turburări. Inăbuşirea lor. Triumfurile câtorva generali. — 6. Nicomedes, regele Bithyniei, lasă moştenitor la moartea sa poporul roman. Noi războaie. Al treilea războiu mithridatic. — 7. Războiul cu sclavii, terminat după trei ani, de Lucinius Crassus. — 8. Continuarea războiului cu Mithridates, — 9. Războiul în contra aliatului său Tigranes, regele Armeniei. — 10. Războiul în contra Thracilor şi în contra popoarelor dela Dunăre. Triumful celor doi Lucullus. — 11. Războiul cretic terminat de Metellus. Apion, regele Lybiei lasă moştenitor pe poporul roman. — 12. Războiul în contra Piraţilor şi în contra lui Mithridates, condus de Pompeius. — 13-14. Pompeius învinge pe Tigranes şi pe alţi regi din Asia. Purtarea sa după războiu. — 15. Conjuraţiunea lui Ca-

**tilina. — 16. Triumfurile lui Metellus şi ale lui Pompeius. — 17. Războiul gallic al lui Julius Caesar. — 18. Crassus e omorît într'o expediţiune în contra Parţilor şi armata sa masacrată. — 19-25. Războiul civil între Caesar şi Pompeius. Evenimentele acestui războiu. Infrângerea şi moartea lui Pompeius. Puterea lui Caesar. Moartea sa. —**

1. După ce Sulla a restatornicit ordinea în stat, izbucniră, supt consulatul lui Marcus Aemilius Lepidus şi al lui Quintus Catulus, noi războaie: unul în Spania, un al doilea în Macedonia, un al treilea în Pamphilia şi Cilicia şi un al patrulea în Dalmaţia. In adevăr, *Sertorius*, un vechiu partizan al lui Marius, temându-se de soarta celorlalte căpetenii, cari fuseseră omorîţi, împinge pe Spanioli la războiu. Impotriva lui fură trimişi generalii Quintus Caecilius Metellus, fiul învingătorului lui Jugurtha şi praetorul Lucius Domitius. Acesta din urmă fu ucis de Hirtuleius, un general al lui Sertorius. Metellus s'a luptat împotriva lui Sertorius cu sorţi feluriţi. In cele din urmă, fiind socotit la Roma nevrednic să poarte acest războiu el singur, a fost trimis în Spania Cnaeus Pompeius. In contra acestor doi adversari, Sertorius avù şi izbânzi, suferi însă şi înfrângeri. In sfârşit, în anul al optulea, Sertorius căzu de mâna alor săi şi Cnaeus Pompeius, punând capăt războiului, a adus în supunerea Romanilor mai toată Spania.

2. Appius Claudius, în anul după consulatul său, fiind trimis în Macedonia, a purtat lupte de hărţuială cu felurítele popoare cari locuiau în provincia Rhodope şi muri aci din pricina unei boli. In locul lui a fost trimis fostul consul Caius Scribonius Curio. *Acesta învinge pe Dardani şi străbate până la Dunăre* şi după trei ani, isprăvind războiul, a dobândit un triumf (a. 71 în. Chr.).

3. E trimis apoi Publius Servilius, fost consul, cu titlul de proconsul, un bărbat plin de vlagă, în Cilicia, şi în Pamphilia. Acesta supune Cilicia, împresoară şi cucereşte cele mai de seamă cetăţi din Licia, între cari Phaselis şi Olympus. Cuprinde şi Corycus din Cilicia. Se năpusteşte de asemenea şi asupra Isaurilor, cari sunt siliţi să i se supuie şi în timp de trei ani pune capăt războiului său. El a fost cel dintâi dintre Romani care a trecut cu o armată peste Taurus. La întoarcerea sa în Roma dobândi un triumf şi cinstea de a se numi *Isauricus*.

4. In Illyria e numit comandant cu titlul de proconsul Caius Cosconius. Acesta supune o mare parte din Dalmaţia, cucereşte Sa-

lona[1]) şi, sfârşind războiul în timp de doi ani, se întoarce la Roma.

5. Tot în vremea aceasta, consulul Marcus Aemilius Lepidus, colegul lui Catulus, a voit să aţâţe un războiu civil. Mişcarea a fost însă înăbuşită într'o singură campanie. In chipul acesta s'au sărbătorit, în acelaşi timp, mai multe triumfuri şi anume al lui Metellus asupra Spaniei, al lui Pompeius, pentru a doua oară, asupra aceleeaşi provincii, al lui Curio asupra Macedoniei şi al lui Servillius asupra Isauriei.

6. In anul 670 dela fundarea Romei, supt consulatul lui Lucius Licinius Lucullus şi al lui Marcus Aurelius Cotta, moare Nicomedes, regele Bithyniei, lăsând de moştenitor testamentar poporul roman. Mithridates strică pacea şi caută să puie din nou mâna pe Bithynia şi pe Asia. Impotriva lui Mithridates senatul trimite pe amândoi consulii cari, însă, nu sunt la fel de norocoşi. Cotta e înfrânt într'o luptă la Chalcedon, e respins în cetate şi impresurat. După ce, însă Mithridates pleacă de aci la Cyzicus, cu gândul să puie mâna pe întreaga Asie, după cucerirea acestei cetăţi, îi iese în cale celălalt consul, Lucullus şi, pe când Mithridates era ocupat cu impresurarea Cyzicului, îl loveşte dela spate, îl slăbeşte prin foame şi-l înfrânge în mai multe lupte. In cele din urmă îl împinge spre Byzantium, care acum se numeşte Constantinopolis. Lucullus înfrânge şi pe mare pe generalii lui Mithridates. Astfel într'o singură iarnă şi o singură vară, Lucullus omoară aproape 100.000 de oameni de ai regelui.

7. In anul 678 dela fundarea Romei, Marcus Licinius Lucullus, un văr al celui ce se lupta împotriva lui Mithridates, primeşte ocârmuirea provinciei Macedonia. In Italia, izbucneşte deodată un războiu. Şaptezeci şi patru de gladiatori, supt conducerea lui *Spartacus*, Crixus şi Oenomaus, sparg uşile sălei lor de arme din Capua şi fug. Se răspândesc în întreagă Italia şi aţâţă un războiu mai primejdios decât cel al lui Hannibal. După ce omoară pe mai mulţi generali romani şi pe amândoi consulii, în aceeaşi luptă, îşi strâng o armată de aproape 60.000 de oameni. Sunt însă sdrobiţi de proconsulul Marcus Licinius Crassus, în Apulia, şi acest războiu, după ce a pricinuit mai multe nenorociri Italiei, se sfârşeşte după al treilea an.

---

1) *Salona* sau *Salonae*, vestit oraş în Illyria, aproape de *Spalato* de astăzi.

8. In anul 681 dela fundarea Romei, pe când erau consuli Publius Cornelius Lentulus şi Cnaeus Aufidius Orestes, în tot imperiul roman nu erau decât două războaie mai primejdioase, cel mithridatic şi cel macedonic. Comanda o aveau ambii Luculli, şi anume Lucius Lucullus şi Marcus Lucullus. Lucius Lucullus, după lupta dela Cyzicus, în care el înfrânsese pe Mithridates şi după lupta navală în care îi sdrobise flota, se pune pe urma lui şi după ce îi ia înapoi Paphlagonia şi Bithynia, îl loveşte în chiar regatul său şi-i cucereşte Sinope şi Amisos, cele mai vestite cetăţi din Pontus. Intr'o a doua luptă, lângă cetatea Cabira, unde Mithridates adunase din întregul său regat trupe nenumărate, 5000 Romani nimicesc 30.000 de oameni aleşi ai regelui, pun pe fugă pe Mithridates şi fac jaf în lagărul lui. Luculus ia şi Armenia minor, a căreia stăpânire o avea Mithridates. Totuşi fugarul Mithridates e primit de Tigranes, regele Armeniei, care, după ce biruise de mai multe ori pe Perşi şi ocupase Mesopotamia, Syria şi o parte din Phoenicia, domnea încărcat de o mare slavă.

9. Lucullus urmărind pe duşmanul său, pe care îl pusese pe fugă, intră şi în ţara lui Tigranes, regele Armeniei. Aci cucereşte *Tigranocerta*, cea mai vestită cetate din ţinutul Arzanenii a regatului armenian, înfrânge pe însuşi regele care era în fruntea a 600.000 de oameni înarmaţi cu platoşe şi 100.000 de arcaşi şi alţi ostaşi, cu toate că el nu avea decât 18.000 de soldaţi. Biruinţa lui Lucullus a fost aşa de strălucită că o mare parte din Armeni au fost prăpădiţi. De aci pleacă la Nisibis, cuprinde şi această cetate şi face prizonier pe fratele regelui care avea comanda aci. Dar fiindcă generalii romani, pe care îi lăsase Lucullus cu o parte din armată ca să apere ţinuturile cucerite, dădură prilej lui Mithridates, din pricina netrebniciei şi lăcomiei lor, să năvălească iarăşi în Pontus, războiul începe din nou. Iar când Lucullus, după cuprinderea cetăţii Nisibis, se pregătea să înceapă o expediţiune împotriva Perşilor, a fost înlocuit.

10. Celălalt Lucullus, însă, care se găsea ca guvernator al Macedoniei, fu cel dintâiu dintre Romani care a avut să poarte războiu cu *Bessi* (a. 71 în. Chr.). Ii învinge într'o mare bătălie pe muntele Haemus [1]); cuprinde Uscudama [2]), oraşul Bessilor, chiar în ziua

1) *Haemus*, Balcanii de astăzi. De obiceiu se face apropiere între *Bessi* şi Basarabii noştri.

2) Probabil Adrianopolis de mai târziu.

ciocnirii, cuprinde şi Cabyle [1]) *şi pătrunde până la Dunăre. Apoi atacă mai multe cetăţi de lângă Pontus. Dărâmă Apollonia [2]), cucereşte Callatis [3]), Parthenopolis, Tomi [4]), Histrus [5]), şi Burziaon* şi sfârşind războiul se întoarce la Roma. Amândoi Luculli îşi serbară triumfuri. Biruitorul lui Mithridates şi al atâtor regate a avut însă un triumf mai strălucit.

11. După războiul macedonic rămase însă războiul cu Mithridates, căci acest rege, folosindu-se de plecarea lui Lucullus, îşi strânge trupe şi pune mâna pe arme: atunci izbucni şi *războiul cu Creta*. Aci fu trimis Quintus Caecilius Metellus care după câteva lupte mari, cuprinde în timp de trei ani întreagă provincia şi, sărbătorindu-şi un triumf, primi numele de *Creticus*. Tot în acest an imperiul roman spori cu Lybia, în urma testamentului fostului ei rege Apion; cetăţi celebre erau aci Berenice, Ptolemais şi Cyrene.

12. Pe când se petreceau toate acestea, *piraţii* aşa de mult încălcau mările, că Romanii, deşi biruitori pe întreg globul pământesc, erau totuşi în primejdie pe apă. De aceea, îi s'a încredinţat conducerea războiului în contra piraţilor lui Cnaeus Pompeius. Acesta în câteva luni, cu mare izbândă şi cu mare repeziciune, isprăvi războiul împotriva lor. Curând după aceasta, îi se încredinţă, tot lui, comanda împotriva lui Mithridates şi a lui Tigranes. Primind această comandă înfrânge pe Mithridates în Armenia Minor, într'o luptă de noapte, îi jefueşte lagărul şi îi omoară 40.000 de oameni, el nepierzând din armata sa decât 20 de soldaţi şi 2 centurioni. Mithridates scapă în fugă cu soţia sa şi cu doi tovarăşi. Nu mult după aceea, ajungând prea tiran faţă de ai săi, Mithridates este silit să-şi puie capăt zilelor, luând otravă în timpul unei răscoale militare, urzită de fiul său Pharnaces. Astfel se sfârşi Mithridates. A pierit însă lângă Bosphor acest bărbat de o aşa de mare hărnicie şi de o aşa de mare experienţă, după o domnie de 60 de ani, şi în vârstă de 72. Impotriva Romanilor a purtat armele timp de 40 de ani.

13. In urmă, Pompeius porneşte cu războiu împotriva lui Tigranes. Acesta îi se supune. Vine la el în tabără, departe de 16 mile de Artaxata, şi căzând în genunchi, îi întinde diadema sa. Pompeius

1) Cabyle, oraş în Thracia, la nord de Anchialus.

2) *Apollonia*, colonie milesiană, în Thracia, la Marea Neagră, azi Sizebolu.

3) *Callatis*, azi Mangalia.

4) *Tomi*, azi Constanţa.

5) *Histrus*, azi Caranasuf, în Dobrogea.

i-o pune din nou pe cap şi-l tratează cu toată cinstea; totuşi îl pedepseşte cu luarea unei părţi din imperiu şi cu o mare sumă de bani. I s'a luat Syria, Phoenicia şi Sophene. Pe lângă aceasta, trebui să mai dea 600 talanţi de argint poporului roman, fiindcă a pornit cu războiu împotriva Romanilor fără nici un motiv.

14. Curând după aceea, Pompeius făcu o campanie împotriva *Albanilor* şi învinse pe regele lor Orodes în trei bătălii. Fiind înduioşat prin scrisorile şi darurile acestui rege, sfârşi prin a-i da iertare şi a-i acorda pace. Birui de aşişderea într'o luptă şi pe regele Iberiei Artaces care îi se supuse. Dete ca dar Armenia Minor regelui Galatiei, Dejotarus, fiindcă îi fusese aliat în războiul mithridatic, lui Attalus şi lui Pylaemenes le dădu înapoi Paphlagonia, iar pe Aristarchus îl făcu rege peste Colchis. Nu mult după aceea, învinse şi pe Ituraei şi pe Arabi. Iar când veni în Syria dărui libertatea cetăţii Seleucia, din vecinătatea Antiochiei, fiindcă nu primise pe Tigranes. Antiochenilor le-a dat înapoi obstaticii. Poporului din Daphne îi dete ceva pământ, pentru ca să aibă unde să-şi planteze o dumbravă mai mare, rămânând încântat de poziţia locului şi de bogăţia izvoarelor. De aci plecă spre Judaea şi în timp de trei luni cuprinde Jerusalymul, capitala ţării, după ce omorî 12.000 de ovrei şi după ce ceilalţi îi se supuseră. După aceste fapte trece din nou în Asia şi pune capăt acestui războiu care ţinuse aşa de mult.

15. Supt consulatul oratorului Marcus Tullius Cicero şi al lui Caius Antonius, în anul fundării Romei 689, Lucius Sergius Catilina, dintr'una din cele mai vestite familii, însă de o fire pornită spre rău, făcu uneltiri împreună cu câţiva cetăţeni, de asemenea străluciţi, dar plini de îndrăsneală, să nimicească patria. A fost însă izgonit din Roma de Cicero şi tovarăşii săi, fiind prinşi, au fost spânzuraţi în închisoare. Dar şi Catilina a fost biruit într'o luptă de celălalt consul şi omorît (a. 63 în. Chr.).

16. In anul 690 dela fundarea Romei, supt consulatul lui Decimus Junius Silanus şi al lui Lucius Murena şi-a sărbătorit Metellus triumful său asupra Cretei şi Pompeius asupra piraţilor şi asupra lui Mithridates. Un tirumf mai strălucit ca al acestuia nu s'a sărbătorit nici odată: înaintea carului lui Pompeius mergeau fiii lui Mithridates, fiul lui Tigranes, şi Aristobulus, regele Judaeilor; iar înaintea biruitorului erau purtate tezaure nenumărate, o sumedenie nemăsurată de aur şi de argint. Pe vremea aceasta în lume nu era nici un războiu mai de seamă.

17. In anul 693 dela fundarea Romei, *Caius Julius Caesar*, cel care mai târziu avea să ajungă stăpânul atotputernic al lumii, este ales consul împreună cu Lucius Bibulus. Ii se încredinţează ocârmuirea Galliei şi a Illyriei şi comanda peste 10 legiuni. Mai întâiu înfrânge pe *Helveţieni*, cari astăzi se numesc Sequani. După aceea, câştigând biruinţă după biruinţă, ajunge după lupte sângeroase până la oceanul britannic şi supune în timp de nouă ani aproape întreaga Gallie care se găseşte aşezată între Alpi, fluviul Rhon, Rhin şi Ocean şi care are un ocol de jur împrejur de 3.200.000 paşi. Curând după aceea vesti războiu şi Britannilor, cari mai înainte nici măcar după nume nu erau cunoscuţi, îi birui, le luă obstatici şi-i făcu tributari. Gallilor le-a poruncit să plătească anual un tribut de 40.000.000 sexterţii. Se năpusteşte şi asupra Germanilor de dincolo de Rhin, pe cari îi birue după nişte lupte foarte sângeroase. In mijlocul atâtor izbânzi n'avu decât trei înfrângeri: odată la Arverni, fiind şi el de faţă, şi de două ori în Germania, în lipsa sa, unde doi din generalii săi, Titurius şi Aurunculeius, fiind surprinşi, au fost omorîţi prin vicleşug.

18. Cam în aceeaşi vreme, în anul 697 dela fundarea Romei, Marcus Licinius Crassus, tovarăşul lui Cnaeus Pompeius cel Mare, în al doilea consulat al său, fu trimis împotriva *Parthilor*. Dând lupta în ţinutul dela Carrae, fără să ţie seamă de prevestiri şi de auspicii, e bătut de Surena, un general al regelui Orodes, şi în cele din urmă omorît împreună cu fiul său, un tânăr distins prin meritele sale războinice. Resturile armatei fură scăpate de quaestorul Caius Cassius, care prin curajul său deosebit a refăcut cu atâta vitejie pierderea suferită că, trecând peste Eufrat, a biruit pe Perşi în mai multe lupte una după alta.

19. După acestea a urmat războiul civil cel mai îngrozitor şi cel mai dureros din câte au fost. In acesta, pe lângă nenorocirile de războiu pe cari le-au păţit Romanii, suferi chiar şi constituţiunea romană o schimbare. Caesar, întorcându-se ca biruitor din Gallia, ceru să fie făcut pentru a doua oară consul, şi de sigur ar fi dobândit aceasta, dacă nu s'ar fi împotrivit consulul Marcellus împreună cu Bibulus, Pompeius şi Cato. Ba încă îi s'a trimis şi ordinul senatului ca nu cumva să se întoarcă la Roma înainte de a-şi fi dat drumul trupelor. Furios din cauza acestei împotriviri, porni cu armata sa dela Ariminum, unde îşi avea soldaţii strânşi, împotriva patriei sale. Consulii, senatul întreg şi toată nobilimea fugiră din Roma, împreună cu Pompeius şi trecură în Grecia. Aci în Epir, în

Macedonia şi în Achaia, senatul începu, supt conducerea lui Pompeius, să-şi pregătească o armată împotriva lui Caesar.

20. Caesar, intrând în Roma părăsită, îşi luă *titlul de dictator;* apoi plecă în Spania. Aci bătu puternicele şi vitezele armate ale lui Pompeius, împreună cu cei trei comandanţi ai lor: Lucius Afranius, Marcus Petreius şi Marcus Varro. Se întoarse de aci şi trecu în Grecia să se lupte împotriva lui Pompeius. In prima luptă a fost înfrânt şi pus pe fugă. Cu toate acestea scăpă, căci Pompeius, din pricina nopţii ce se apropia, n'a voit să-l urmărească. Aceasta a făcut pe Caesar să spună că *Pompeius nu ştie să învingă şi că el numai în acea zi ar fi putut să fie învins.* Se luară în urmă la luptă în Thessalia, la Palaeopharsalus, cu trupe nenumărate din ambele părţi. Armata lui Pompeius avea 40.000 soldaţi din infanterie; 600 din cavalerie în aripa stângă, 500 în aripa dreaptă. Pe lângă aceasta mai avea el trupe de ajutor din întregul Orient şi toată nobilimea, nenumăraţi senatori, foşti praetori, foşti consuli şi foşti generali cari câştigaseră victorii în războaie mari. Armata lui Caesar n'ajunsese la un număr mai mare de 30.000 de soldaţi, din infanterie, şi numai 1000 soldaţi din cavalerie.

21. Romanii nici când altă dată n'au avut strânse la un loc trupe mai numeroase şi nici generali mai buni; cu aceştia uşor ar fi putut să cucerească lumea întreagă, dacă ar fi pornit împotriva barbarilor. Lupta a fost totuşi îndârjită şi în cele din urmă Pompeius a fost biruit, iar tabăra sa jefuită. El însuşi, fiind pus pe fugă, se îndreptă spre Alexandria, pentru ca să primească ajutoare dela regele Egyptului, al căruia epitrop fusese dat de senat, din cauza vârstei fragede a aceluia. Acest prinţ, însă, ţinând seamă mai mult de împrejurări de cât de prietenie, puse să omoare pe Pompeius, iar capul şi inelul acestuia îl trimise lui Caesar. Se zice că pe Caesar, privind capul unui om atât de mare, care îi fuse odinioară şi ginere, l'ar fi podidit lacrimile.

22. Curând după aceea veni şi Caesar în Alexandria. Ptolemaeus voi să-i întinză şi lui o cursă; din această cauză îi s'a declarat războiu. Ptolemaeus fu însă biruit şi a pierit în Nil, unde îi s'a găsit corpul şi platoşa de aur. Punând mâna pe Alexandria, Caesar dete regatul Egyptului *Cleopatrei*, sora lui Ptolemaeus, cu care avusese legături intime. De aci Caesar se întoarse înapoi şi bătu pe Pharnaces, fiul lui Mithridates cel Mare, care ajutase pe Pompeius în Thessalia şi care acum se lupta în Pontus, ocupând

mai multe provincii romane. Caesar înfrângându-l chiar în linia de bătae, îl sili să-şi puie capăt zilelor.

23. Intorcându-se la Roma, s'a făcut pentru a treia oară consul, împreună cu Marcus Aemilius Lepidus, care, cu un an înainte, fusese magister equitum, pe când Caestar era dictator. De aci a plecat în Africa, unde o mulţime nenumărată de nobili, cu ajutorul lui Juba, regele Mauritaniei, se pregăteau din nou de războiu. Generalii romani erau Publius Cornelius Scipio, din strălucitul neam al lui Scipio Africanus, (acesta fusese şi socrul lui Pompeius), Marcus Petreius, Quintus Varus, Marcus Porcius Cato şi Lucius Cornelius Faustus, fiul dictatorului Sulla. Incepând războiul după mai multe lupte, victoria o câştigă Caesar. Cato, Scipio, Petreius şi Juba se sinuciseră. Faustus, fiul dictatorului de odinioară Sulla, ginerele lui Pompeius, este omorît din ordinul lui Caesar.

24. Intorcându-se la Roma, anul următor, Caesar este ales pentru a patra oară consul şi pleacă numai decât în Spania, unde fiii lui Pompeius, Cnaeus Pompeius şi Sextus Pompeius, porniseră un războiu pe o scară întinsă. S'au dat mai multe lupte; ultima a fost lângă oraşul Munda, unde Caesar era cât pe aci să fie bătut. Soldaţii săi luând-o la fugă, el voi să se sinucidă, ca să nu cază în mâinele unor tineri, el în vârstă de 54 de ani, după o glorie militară atât de mare. Refăcând rândurile soldaţilor săi, câştigă în cele din urmă biruinţa. Fiul cel mai mare al lui Pompeius fu ucis, cel mai mic scăpă cu fuga.

25. După ce pune capăt tuturor războaielor civile, de peste tot locul, Caesar se întoarse la Roma. Acum începe să se poarte cu trufie şi *în contra obiceiurilor libertăţii romane*. Fiindcă în urmă căuta să împărţească şi onorurile după bunul său plac, onoruri cari mai înainte se împărţeau de popor şi fiindcă nu se scula înaintea senatului când acesta venea la el şi de oarece şi în altele se purta ca un rege şi ca un stăpân cu puteri neţărmurite, s'au conjurat în contra lui 60 şi mai bine de senatori şi de călăreţi romani. Cei mai de seamă dintre conjuraţi erau cei doi Brutus, din neamul aceluiaşi Brutus, care fusese primul consul la Roma şi alungase pe regi, Caius Cassius şi Servilius Casca. Astfel Caesar într'o zi de senat, venind în curie împreună cu alţi senatori, a fost străpuns de 23 de pumnale (a. 44 în. de Chr.).

## CARTEA VII-a

*Cuprinsul.* — 1. Moartea lui Caesar este începutul unor noi războaie civile; purtarea lui Antonius. — 2. Antonius, pus pe fugă, se refugiază la Lepidus, care îl împacă cu Octavianus. Triumviratul lor. Omorul lui Cicero. — 3. Războiul lui Brutus și al lui Cassius, omorîtorii lui Caesar; moartea lor. Împărțirea statului între Antonius și Octavianus. Lucius, fratele lui Antonius, provocator de noi turburări, cari sunt înăbușite. — 4. Războiul lui Sextus Pompeius; tratatul de pace. — 5. Succesele lui Agrippa în Aquitania. Ventidius Bassus bate pe Parthii cari au năvălit în Syria; triumful său. — 6. Sextus Pompeius începe din nou războiul; e învins și omorît. — 7. Războiul dintre Octavianus și Antonius. Lupta dela *Actium; moartea* lui Antonius și a Cleopatrei; Egiptul e încorporat în imperiul roman. — Octavianus primește titlul de Augustus, și rămâne singur stăpânul imperiului. — 9-10. Războaele lui Augustus; viața sa; caracterul său. El mărește imperiul. Moartea sa. — 11. Tiberius urmează după Augustus. Moartea sa pricinuește o bucurie generală. — 12. Caligula. Lașitatea sa în războiul contra Germanilor. Asasinarea sa. — 13. Claudius; slăbiciunea sa; el supune Britannia. — 14. Nero; desfrânarea și cruzimea sa. Britannia amenință să scuture jugul roman; Parthii pun mâna pe Armenia. Pontus Polemoniacus și Alpii Cottieni se alipesc de imperiul roman.— 15. Nero, urgisit de toți, e declarat de senat de dușman și se sinucide. — 16. Bătrânul Galba, câtva timp împărat, e asasinat. — 17. Otho fiind în războiu cu Vitellius, rivalul său, se sinucide spre a curma războiul civil. — 18. Vitelius ia de exemplu pe Nero, lăcomia sa după mâncare; moartea sa rușinoasă.— 19-20. — Vespasianus, calitățile sale, cuceririle sale; insula Vecta e încorporată la imperiul roman. Achaia, Lycia, Rhodos, Samos, Thracia, Cilicia și Commagena se prefac în provincii romane. — 21-22. Domnia fericită a lui Titus. — 23. Războiul lui Domitianus cu Sarmații, cu Cattii și cu Dacii. Crimele sale. Asasinarea sa.

1. La anul 709 dela fundarea Romei, începură din nou, după omorîrea lui Caesar, războaiele civile. Senatul era de partea omorîtorilor, consulul Antonius însă, fiind partizan a lui Caesar, căuta să-i pedepsească, urmind războiul civil. In această turburare a statului, Antonius, săvârșind tot felul de fărădelegi, a fost declarat dușman al patriei. In contra lui a fost trimis cu armată cei doi consuli, Pansa și Hirtius, împreună cu tânărul Octavianus, în vârstă numai de 18 ani, un nepot al lui Caesar, care îl lăsase în testamentul său, moștenitor, cu condițiunea să-i poarte numele. Este același *Octavianus*, numit în urmă *Augustus*, care s'a făcut stăpânul atot puternic al statului roman. Cei trei generali pornind împotriva lui Antonius l-au biruit; întâmplarea însă a făcut ca cei doi consuli învingători să moară și ca cele trei armate să se găsească subt comanda unuia singur, a lui Caesar Augustus.

2. Antonius, pierzându-şi armata şi fiind pus pe fugă s'a refugiat la Lepidus care fusese odinioară magister equitum al lui Caesar şi care în vremea aceasta, avea o mare armată supt comanda sa. Lepidus primeşte pe Antonius şi începe numai decât întrevorbiri cu Octavianus care subt pretextul răsbunării tatălui său adoptiv, mergea cu o armată împotriva Romei şi izbutise, ca în vârsta de 20 de ani, să i se încredinţeze consulatul. In înţelegere cu Antonius şi Lepidus Octavianus proscrie senatul şi cu armele în mâini, începe să domnească. *Triumvirii* (cei trei bărbaţi) măcelăriră cu acest prilej pe cetăţenii cei mai de seamă, între cari şi pe oratorul Cicero.

3. Intr'acea Brutus şi Cassius, ucigaşii lui Caesar, dând în Macedonia şi în Orient peste mai multe armate pe cari şi le atraseră de partea lor, pun la cale un mare războiu. Impotriva lor pleacă Caesar Octavianus Augustus şi Marcus Antonius (Lepidus rămăsese să apere Italia) şi lupta se dă lângă *Philippi*, un oraş din Macedonia [1]). In primă bătaie fură biruiţi Antonius şi Caesar; pieri însă Cassius, conducătorul nobilimii. Intr'a doua bătălie pieri şi Brutus şi o mulţime nenumărată de nobili cari prinseseră armele alături de Cassius. Apoi biruitorii îşi împărţiră astfel republica: Augustus ia Gallia, Spania şi Italia; Antonius Asia, Pontus şi Orientul. In Italia însă consulul Lucius Antonius, un frate a celui care împreună cu Caesar se luptase împotriva lui Brutus şi Cassius, aţâţă un nou războiu civil. Este înfrânt însă la Perusia, un oraş în Tuscia, şi făcut prizonier, dar nu e omorît.

4. Intr'acea Sextus Pompeius, un fiu al lui Cnaeus Pompeius cel Mare, urzeşte în Sicilia un războiu foarte primejdios, împreună cu rămăşiţele partidului republican al lui Brutus şi Cassius, strânse din toate părţile în jurul său. Impotriva lui Sextus Pompeius pornesc Caesar Augustus Octavianus şi Marcus Antonius. In cele din urmă au căzut la pace.

5. In timpul acesta Marcus Agrippa face o expediţiune norocoasă în Aquitania, iar Lucius Ventidius Bassus, în trei lupte, una după alta, învinge pe Perşii cari năvăliseră în Syria. Pe Pacorus, fiul regelui Orodes, îl omorî tot în aceeaşi zi în care odinioară Orodes, regele Perşilor, omorîse, prin generalul său Surena, pe Crassus. Ventidius este cel dintâiu dintre Romani care şi-a sărbătorit asupra Parthilor un triumf, la care de altfel a avut tot dreptul.

6. Intr'acea Pompeius strică pacea; fiind biruit într'o luptă

1) Azi *Filibeh*, la frontiera Thraciei. .

pe apă, e omorît pe când fugia spre Asia. — Antonius care avea în stăpânirea sa Asia şi Orientul, despărţindu-se de sora lui Caesar Octavianus Augustus, ia în căsătorie pe Cleopatra, regina Egyptului. Şi el are războaie cu Perşii, pe cari îi învinge în cea dintâiu luptă; cu toate acestea, fiindcă armata sa suferea de foame şi de boale şi fiindcă era ameninţat de Parthi, s'a retras din ţara lor, ca un învins.

7. Antonius, la îndemnul soţiei sale Cleopatra care în ambiţiunea ei de femee doria să domnească şi în oraşul Roma, începu un nou războiu civil. Augustus îl învinge în faimoasa şi strălucita luptă navală dela *Actium*, o localitate din Epir (a. 31 în. de Chr.). După această luptă fuge spre Egypt, unde se sinucide, de oarece, toţi trecând de partea lui Augustus, se găsea într'o stare desnădăjduită. Cleopatra îşi aplică la piept un şarpe, de veninul căruia muri. Egyptul e adaus la imperiul roman de Augustus şi ca guvernator e aşezat Cnaeus Cornelius Gallus, primul judecător roman în această ţară.

8. Statornicindu-se pacea în întreg imperiul roman, Octavianus Augustus se întoarce la Roma, în al 12-lea an după întâiul său consulat. Din această clipă, a condus singur statul, timp de 44 de ani, căci 12 ani mai înainte avuse puterea împreună cu Antonius şi cu Lepidus. In total, dela începutul domniei sale şi până la sfârşit, au trecut 56 de ani. A murit în vârstă de 76 de ani, de o moarte naturală, la Atella, un oraş din Campania şi a fost îngropat la Roma, în câmpul lui Marte [1]). Acest bărbat a fost socotit, în cele mai multe privinţe, ca având ceva dumnezeiesc în sine, de oarece nu uşor se poate găsi cineva care să fi avut în războiu mai mult noroc decât el, şi în pace mai multă cumpătare. In cei 44 de ani, cât a avut singur puterea, s'a purtat faţă de cetăţeni cu bunăvoinţă, faţă de toată lumea cu dărnicie, faţă de prieteni cu credinţă, ridicându-i la aşa înalte deregătorii că erau aproape la fel cu ale sale.

9. Nici când altădată n'a fost imperiul roman într'o stare mai înfloritoare. In adevăr, în afară de războaiele civile, în cari niciodată n'a fost biruit, el a mărit imperiul roman cu Egyptul, Cantabria, Dalmaţia, — învinsă mai înainte, dar acum supusă cu totul — cu Pannonia, Aquitania, Illyricum, Raetia, cu ţara Vindelicilor şi a Salassilor din Alpi, cu toate cetăţile maritime dela Marea Neagră, între cari Bosporus şi Panticapaeum sunt cele mai renumite.

---

1) Toţi ceilalţi istorici ne spun că Augustus a murit la *Nola*.

*A învins şi pe Daci în mai multe lupte.* A ciopârţit nenumărate popoare germanice şi le-a alungat peste Elba care curge, departe dincolo de Rhin, în ţara barbarilor. Dar acest războiu a fost purtat de fiul său vitreg Drusus, ca şi cel din Pannonia de Tiberius, un alt fiu vitreg al său. In această campanie, a făcut 40.000 prizonieri din Germania şi i-a aşezat pe ţărmul Rhinului în Gallia. Parthilor le-a luat înapoi Armenia şi a primit dela ei obstatici, lucru ne mai auzit până atuncea. Aceştia îi deteră înapoi şi steagurile romane, cari le luaseră cu prilejul înfrângerii lui Crassus.

10. Sycthii şi Indienii, despre cari mai înainte Romanii nici nu auziseră, îi trimit daruri şi solii. Şi Galatia, care mai înainte fusese un regat independent, supt el, se preface în provincie romană, iar Marcus Lollius e cel dintâi cârmuitor al ei cu titlul de propraetor. Augustus era iubit chiar de barbari, dovadă regii acestora cari, fiind în legătură de alianţă cu poporul roman, zideau în cinstea lui Augustus cetăţi, pe cari le numeau *Caesaree*, precum e cea făcută de Iuba în Mauretania şi cea din Palestina, astăzi cetate vestită. Mulţi regi veneau din regatele lor ca să i se închine şi, îmbrăcaţi în costume romane, adică în togă, mergeau pe lângă lectica sau calul lui. După moartea sa a fost pus în numărul zeilor. Statul, în cea mai înfloritoare stare, l-a lăsat urmaşului său Tiberius, fiul său vitreg la început, după aceea ginerele său şi în cele din urmă fiul său prin înfiare.

11. Domnia lui *Tiberius* (a. 14 d. Chr.), a fost de o nepăsare destrăbălată, de o cruzime grozavă, de o lăcomie nelegiuită şi de o desfrânare ruşinoasă. Căci el personal n'a purtat nici un războiu; expediţiunile războinice le conducea prin generalii săi. Pe câţiva regi, momindu-i la sine, nu i-a mai lăsat să se întoarcă înapoi. Intre aceştia a fost şi Archelaus din Cappadocia, al căruia regat îl prefăcu în provincie romană, iar capitala dete poruncă să se numească după numele său. Se numeşte azi Caesarea, ea care mai înainte se numia Mazaca. Spre marea bucurie a tuturora, muri în anul al 23-lea al domniei şi în vârstă de 78 ani, în Campania (a. 37 d. Chr.).

12. După el urmă *Caius Caesar* poreclit şi *Caligula;* acesta era nepotul lui Tiberius şi al lui Drusus, un fiu vitreg al lui Augustus. Inotând în fărădelegi şi în omoruri, făcu în curând să fie regretată chiar domnia urgisită lui Tiberius. A întreprins un războiu împotriva Germanilor; când însă a intrat în Suevia, n'a dat dovadă de nici un fel de curaj. Işi necinsti surorile şi pe fiica uneia din

acestea a recunoscut-o chiar ca fiică a sa. Fiind față de toată lumea de o nemaipomenită lăcomie, patimă şi cruzime, a fost omorît în palatul său, în vârstă de 29 de ani, după o domnie de 3 ani, 10 luni şi 8 zile. î

13. Ca urmaş avu pe *Claudius*, un unchiu de tată al lui Caligula, fiul lui Drusus, al cărui monument se poate vedea la Mogontiacum[1], şi care avea de aşişderea pe Caligula de nepot. Domnia acestuia n'a fost nici bună nici rea. In unele privinţe era bun şi cumpătat, în altele crud şi nesăturat. Declară războiu Britanniei, în care dela Caius Caesar nimeni dintre Romani nu mai intrase. După ce birui pe Britanni prin iscusinţa generalilor săi Cnaeus Sentius şi Aulus Plautius, doi bărbaţi de seamă, îşi sărbători un triumf măreţ. Imperiul roman l-a mărit, adăogând la el câteva insule aşezate în Ocean, dincolo de Britannia, numite Orchades. Fiului său i-a dat numele de Britannicus. Faţă de unii din prietenii săi era foarte binevoitor. Pe Plautius, spre pildă, un bărbat care în expediţiunea sa în Britannia făcuse mai multe fapte strălucite, l-a însoţit chiar în timpul triumfului pe Capitol, mergând la stânga triumfătorului. A trăit 64 de ani şi a domnit 14. După moarte a fost zeificat şi numit *divus* (a. 54 d. Chr.).

14. Urmaşul său, Nero, a fost în toate la fel cu Caligula, unchiul său după mamă. Acesta a slăbit şi a micşorat imperiul roman[2]. A fost de un desfrâu şi de o risipă nemai pomenită. După pilda lui Caius Caligula, făcea baie caldă şi rece de mirodenii, mergea la pescuit cu undiţe de aur, pe cari le lega cu sfoară de purpură. A omorît un mare număr de senatori şi a fost duşmanul tuturor oamenilor de treabă. In cele din urmă până într'atât s'a înjosit şi şi-a pângărit fiinţa sa, că a început să joace şi să cânte la teatru, îmbrăcat în costum de muzicant şi de actor tragic. A făcut numeroase paricidii, ucizând între alţii pe fratele său, pe soţia sa, pe mama sa. A dat foc oraşului Roma, pentru ca, la priveliştea acestui incendiu, să-şi facă o idee de felul cum a ars odinioară Troia. In ceea ce priveşte războiul, peste tot n'a prea avut curaj şi era cât pe aci să piarză Britannia. Două cetăţi, cele mai vestite din această provincie, i-au fost cucerite şi nimicite în timpul domniei sale. Parthii i-au luat Armenia şi legiunile romane le-au trecut pe sub jug. Cu toate acestea, s'a câştigat şi supt el două provincii: Pon-

---

1) *Mayence* sau *Maynz* din zilele noastre.

2) Este vorba de pierderea Armeniei.

tus Polemoniacus, cedat de regele de acolo Polemon, şi Alpii Cottieni, după moartea regelui Cottius.

15. Din pricina atâtor fărădelegi, fiind socotit de toată lumea ca blăstămat de zei, a fost părăsit de toţi şi a fost judecat de Senat, ca duşman al patriei. Şi, pe când era căutat să fie supus la pedeapsă — trebuia să fie dus în pielea goală prin oraş, cu capul vârît într'o furcă, bătut cu vergi până la moarte şi astfel aruncat de pe stânca Tarpeiană — a fugit din palat şi furişându-se la un libert al său, între calea Salaria şi calea Nomentană, la patru mile depărtare de Roma, s'a sinucis. A zidit la Roma termele, numite mai înainte Neroniane, cari acum însă se numesc Alexandrine. A murit în vârstă de 31 de ani, în anul al 14-lea al domniei şi împreună cu el s'a stins toată familia lui Augustus.

16. Urmaşul său a fost *Servius Galba*, un senator din cea mai vechie boierime, şi în vârstă de 73 de ani. A fost ales ca împărat de Spanioli şi de Galli şi în urmă toată armata întări această alegere. Deregatoriile sale civile şi militare aruncase oarecare strălucire şi asupra vieţii sale private, căci fusese adeseori consul, adeseori proconsul şi de mai multe ori generalisim în cele mai primejdioase războaie.

Domnia lui a fost foatre scurtă; începuturile ei au fost fericite şi nu i s'a putut aduce altă învinuire decât că a fost cam aplecat spre cruzime. Cu toate acestea, a pierit prin viclenia lui Otho, în a şeaptea lună a domniei sale. A fost strâns de gât în forul roman şi îngropat în parcul vilei sale, de pe şoseaua Aurelia, nu departe de oraşul Roma, (a 79 d. Chr.).

17. După uciderea lui Galba, imperiul încăpu pe mâna lui *Otho*, un bărbat dintr'o familie nu de jos, totuşi mai de neam după mamă decât după tată. In vieaţa sa particulară, a trăit în desfrânare şi în legături de prietenie cu Nero, iar ca împărat n'a avut timp să se arate cine este. Căci în clipa în care el ucidea pe Galba, trupele din Germania proclamau de împărat pe Vitellius, iar Otho pornind cu armata împotriva acestuia a fost înfrânt la întâia ciocnire a lor la Bebriacum [1]) în Italia. Şi cu toate că mai avea destule trupe cu cari să se împotrivească şi cu toate că soldaţii săi îl conjurau să nu-şi piarză nădejdea aşa de repede de izbânda armelor lor, totuşi el şi-a pus capăt zilelor, spunând că vieaţa sa nu preţueşte atâta, ca din pricina lui să înceapă un nou războiu civil. Muri deci de bună voie

1) Intre Mantua şi Cremona.

în vârstă de 38 de ani, după o domnie de 95 de zile (a. 69 d. Chr.).

18. In urmă pune mâna pe putere *Vitellius*. Acesta era dintr'o familie mai mult onorabilă decât nobilă, căci tatăl său, deşi de neam de jos, a fost totuşi ales de trei ori consul ordinar [1]). Domnia lui Vitellius a fost o ruşine, căci s'a făcut vestit prin cruzimea sa şi mai ales prin lăcomia sa după mâncare şi prin nesaţul său, aşezându-se de patru şi chiar de cinciori la masă pe zi. Istoria ne povesteşte, cel puţin, de o faimoasă masă ce i-a dat fratele său Vitellius, masă în care pe lângă alte mâncări scumpe se spune că i s'ar fi pus înainte 2000 de peşti şi 7000 de păsări. Vitellius fiindcă voia să fie deopotrivă cu Nero, şi fiindcă aşa de mult ţinea el la acesta, că aducea chiar onoruri rămăşiţelor mortuare ale acestui împărat, înmormântat fără nici o pompă, a fost omorît de generalii lui Vespasian, al cărui frate, Sabinus, făcuse împăratul să piară în incendiul Capitoliului [2]). Inainte de moartea sa însă, a fost târît în batjocura tuturora pe străzile Romei, în pielea goală, cu părul vulvoi, cu capul gol, cu o sabie pusă supt bărbie, lovit în faţă şi în piept cu tot felul de murdării de toţi câţi îl întâlneau. In sfârşit, l-au strâns de gât şi l-au aruncat în Tibru, lipsindu-l de orice înmormântare. A pierit în vârstă de 57 de ani, după o domnie de 8 luni şi o zi.

19. Urmaşul său a fost *Vespasianus*, ales de împărat în Palestina. Acesta, deşi era dintr'o familie de jos, totuşi poate fi asemuit cu cei mai buni împăraţi. Dar chiar înainte de a fi ajuns la domnie, a avut un trecut strălucit, căci, fiind trimis de Claudius în Germania, apoi în Britannia, s'a luptat cu duşmanul în 32 de lupte şi a adăugat la imperiul roman două popoare foarte puternice, 20 de oraşe şi insula Vecta din apropierea Britanniei. Ca împărat, s'a purtat cu cea mai mare cumpătare; numai că era cam lacom de bani. Totuşi dela nimenea n'a luat ceva pe nedrept şi deşi banii îi strângea cu lăcomie, îi dăruia foarte bucuros, mai ales celor lipsiţi. Ba am putea zice că înainte de el nici un alt împărat n'a fost de o dărnicie mai mare sau mai la locul ei. Era de o blândeţe neobicinuită, aşa că nu pedepsea cu o pedeapsă mai mare decât exilul, nici chiar pe cei vinovaţi de lèse-maiestate. Supt domnia sa, imperiul roman s'a mărit cu Judaea şi Ierusalymul, cea mai vestită cetate din Palestina (a. 70 d. Chr.). De asemenea Achaia, Lycia, Rhodos, Byzantium, Samos,

---

1) Consulul care intra în funcţiune la întâiu Ianuarie şi după numele căruia se numea anul se chema *consul ordinarius*.

2) Incendierea Capitoliului este fapta împăratului Vitellius.

cari mai înainte fuseseră state libere, precum şi Thracia, Cilicia, Commagena, cârmuite de regi amici, au fost prefăcute în provincii romane.

20. Neţinând seamă de vechile supărări şi de vrăşmăşiile de mai înainte şi îndurând cu răbdare ocara advocaţilor şi filosofilor. Vespasianus avea în grija sa mai ales disciplina militară. Impreună cu fiul său Titus, îşi sărbători un triumf asupra Jerusalimului. Insuşirile sale l-au făcut iubit de senat, de popor, în sfârşit de toată lumea, când se stinse deodată din pricina unei desinterii în vila sa, aproape de ţara Sabinilor, în vârstă de 69 de ani şi după o domnie de nouă ani şi şapte zile; a fost pus în numărul zeilor. Cu toate uneltirile urzite împotriva sa, uneltiri pe cari se prefăcea în totdeauna că le dispreţueşte, avea atâta încredere în ursita fiilor săi, că în plin senat a spus că după sine sau va urma în domnie fiii săi, sau nu-i va mai urma nimenea.

21. După el a ocupat tronul fiul său *Titus*, care s'a chemat de aşişderea Vespasianus. Acesta era un bărbat desăvârşit, aşa că a fost vrednic să fie numit *iubirea şi farmecul neamului omenesc* [1]. A fost o pildă de elocinţă, de virtuţi ostăşeşti, de înfrânare. A pledat procese în latineşte, a compus poeme şi tragedii în greceşte. In împresurarea Jerusalymului pe când îşi făcea serviciul militar supt tatăl său, cu douăsprezece săgeţi a nimerit pe doisprezece duşmani. In timpul domniei sale, s'a arătat cu atâta bunătate, că n'a pedepsit niciodată pe nimenea, iar pe cei dovediţi că au uneltit împotriva sa îi primea tot cu aceeaşi prietenie ca şi mai înainte. A fost atâta de blând şi atâta de darnic că nu tăgăduia nimănuia nimic, iar când amicii săi îl mustrau pentru aceasta le răspundea: *Nimeni nu trebue să plece nemulţumit dela o audienţă împărătească* [2]. Odată aducându-şi aminte în timpul unei cine că în acea zi n'a făcut nimănuia nici un bine se spune că ar fi zis: *Iată, prieteni, am pierdut o zi degeaba* [3]. Titus puse să se zidească la Roma un amfiteatru, la târnosirea căruia, se uciseră cinci mii de fiare sălbatice.

22. Acest împărat, iubit de toţi din pricina însuşirilor sale, a murit de o moarte firească, în aceeaşi vilă ca şi tatăl său, după o domnie de 2 ani, 8 luni şi 20 de zile, în vârstă de 41 de ani. La moartea sa a fost o jale atât de mare, că fiecare plângea ca după un

---

1) *Amor et deliciae humani generis.*

2) *Respondit, nullum tristem debere ab imperatore discedere.*

3) *Amici, hodie diem perdidi.*

părinte. Senatul aflând despre această pierdere numai înspre seară, s'a îngrămădit noaptea în curie şi l-au încărcat de atâtea laude şi i-au arătat atâta recunoştinţă, câtă nu i-a arătat nici odată în vieaţă, nici odată fiind de faţă. A fost pus în rândul zeilor.

23. Fratele său mai tânăr, *Domitianus*, primi după el domnia. Acesta semăna mai mult cu Nero şi cu Caligula decât au tatăl şi fratele său. In cei dintâi ani ai domniei sale a fost, cu toate acestea, blând. Curând însă a căzut atât de jos în păcatul desfrâului, al furiei, al cruzimii şi al lăcomiei şi din pricina aceasta, îşi atrase atâta ură, că s'au uitat şi faptele cele bune ale tatălui şi ale fratelui său. A pus la cale moartea celor mai de seamă senatori; el a fost cel dintâiu care a vrut să fie numit domn şi zeu. Pe Capitol îngăduia să i se ridice numai statui de aur şi de argint. A urzit moartea verilor săi. A fost de o îngâmfare nemaipomenită. A întreprins patru expediţiuni războinice, una împotriva Sarmaniţior, a doua împotriva Cattilor şi *două împotriva Dacilor. Expediţiunea în contra Dacilor şi cea în contra Catiilor i-au dat prilejul pentru un îndoit triumf*. Campania împotriva Sarmanţilor nu i-a adus decât o coroană de lauri. Cu toate acestea, chiar în aceste războaie a suferit mari înfrângeri. Căci în Sarmatia o legiune a sa [1]) a fost nimicită, cu general cu tot, *iar Dacii îi uciseră pe fostul consul Oppius Sabinus şi pe prefectul praetoriului Cornelius Fuscus împreună cu armatele lor cele mari*. La Roma a pus să se ridice mai multe clădiri, între altele Capitoliul, Forum transitorium, Odeum, Porticul Zeilor, Iseum, Serapeum şi Stadium. Atrăgându-şi însă ura tuturora din pricina nelegiurilor sale a fost ucis în palatul său, în urma unei conspiraţiuni, în al 45-a an al vârstei şi în al 15-lea al domniei. Cadavrul său a fost ridicat noaptea de ciocli şi în batjocură îngropat fără nici o pompă (a. 96 d. Chr.).

## CARTEA VIII-a.

*Cuprinsul:* 1. Nerva, dreptatea şi bunătatea sa. — 2—5. Traianus supune mai multe popoare şi măreşte imperiul roman. — 6—7. Hadrianus, gelos de gloria lui Traianus, părăseşte cuceririle acestuia. — 8. Antoninus Pius, virtuţiile sale; renumele său la popoarele streine. — Statul condus de doi împărţai: Marcus Antoninus Verus (sau Marcus Aurelius) şi Lucius Antoninus Verus. — 10. Lucius, defectele sale; expediţiunea sa în contra Parthilor; moartea sa. —

---

1) *Legio ejus* poate să însemneze legiunea care îi purta numele, *legio Flavia*.

11—14. Marcus Antoninus, știința sa, meritele sale; succesele sale în contra Germanilor și Marcomanilor; moartea sa. — 15. Commodus, fiul lui Marcus Aurelius și succesorul său, vițiile sale; succesele sale în contra Germanilor. — 16. Helvius Pertinax e ales de împărat și omorît de soldații săi, după 80 de zile de domnie. — 17. Salvius Iulianus, iurisconsult, e învins de Severus, după o domnie de șapte luni. — 18—19. Septimius. Severus, cruzimea sa, știința sa. Bate pe Pescenius Niger și pe Clodius Albinus, rivalii săi, supune pe Parthi, pe Arabi și pe Adiabeni; năvălește în Britannia. — 20. Antoninus Caracalla, construirea thermelor antonine; cruzimea sa, desfrâul său.· — 21. Opilius Macrinus și Diadumenus, fiul său, domnesc puțin timp și nu fac nimic mai de seamă. — 22. Aurelius Antoninus Heliogabalus, ticăloșiile sale. — 22. Aurelius Alexander, victoria sa asupra Parthilor, restabilirea disciplinei militare. Cancelarul său, iurisconsultul Ulpianus.

1. In anul 850 dela fundarea Romei, supt consulatul lui Vetus și al lui Valens, statul roman, fiind încredințat în mâinile unor împărați buni, a ajuns iarăși în cea mai înfloritoare stare. Căci, după nelegiuitul tiran Domitianus, a urmat la tron *Nerva*, un om care, înainte de a ajunge la domnie, dăduse dovezi de cumințenie și curaj. Familia sa era din clasa mijlocie. Era bătrân, când Petronius Secundus, praefectul praetoriului și împreună cu el Parthenius, omorîtorul lui Domitianus, îl proclamară de împărat. Nerva a fost un om plin de dreptate și foarte popular și a avut o prevedere dumnezeiască pentru fericirea statului, adoptând de fiu pe Traianus. A murit la Roma după o domnie de un an, patru luni și opt zile, în vârstă de 71 de ani și a fost pus în numărul zeilor (a. 98 d. Chr.).

2. După el a urmat *Ulpius Traianus Crinitus* care se născuse la Italica în Spania, dintr'o familie mai mult veche decât de neam. Căci tatăl său a fost cel dintâiu din familia sa care a ajuns la consulat. A fost ales de împărat la Agrippina [1]), în Gallia și așa de bine a dus cârma statului că poate fi socotit cu drept cuvânt mai presus decât oricare alt împărat. Bunătatea și vitejia sa au fost fără de seamăn. Granițele imperiului roman, care dela Augustus au fost mai mult apărate decât mărite cu glorie, le-a întins în lung și în lat. In Germania, dincolo de Rhin, a zidit noi cetăți. *Invingând pe Decebalus a cucerit și a făcut o provincie din țările de dincolo de Dunăre, țări cari acum le locuesc Taifalii, Victoalii și Thervingii. Lungimea acestei provincii de jur împrejur este de 1.000.000 de pași* (a. 106 d. Chr.).

1) *Colonia Agrippina* a fost fondată de soția împăratului Claudius, astăzi Cologne sau Köln, pe Rhin.

3. Cuprinde din nou Armenia pe care o ocupaseră Parthii, ucigând pe Parthamasirus care era guvernatorul ei. Albanilor le dete un rege; regii Hiberilor, Sauromaţilor, Bosporanilor, Arabilor, Osdroenilor şi Colchienilor îi se închinară de bună voe. Pe Cardueni, pe Marcomedi îi supuse cu arma în mână. Cuceri şi luă în stăpânire Anthemusia, o întinsă regiune din Persia, apoi Seleucia, Cthesiphonul, Babylonul şi Messenia. Pătrunse până în India şi la Marea Roşie şi făcu aci trei provincii romane şi anume: Armenia, Assyria şi Mesopotamia, împreună cu teritoriul popoarelor cari se mărginesc cu Madena [1]). Şi Arabia, în urmă, a prefăcut-o în provincie romană. In Marea Roşie îşi pregăti o flotă, cu care să facă pustiiri în India.

4. Cu toate acestea, gloria sa militară a întrecut-o prin cumpătarea şi prin bunătatea sa, căci, atât la Roma cât şi în provincii, era aşa de îndatoritor faţă de toată lumea, ca şi când toţi ar fi fost deopotrivă cu el. Adeseori îşi cerceta prietenii, fie spre a le da bună ziua, fie în cazuri de boală; sărbătorea zilele lor de sărbătoare, ori la masa lor, ori la masa sa; adeseori mergea cu ei în lecticele lor; n'a adus supărare nici unui senator, n'a adus, spre a-şi spori averea sa, nici o nedreptate nimănuia. Era darnic faţă de toţi. Imbogăţea din averea statului şi din averea sa particulară şi ridica la locuri de cinste chiar şi pe aceia pe cari deabia îi cunoştea. Intreg imperiul roman îl acoperi de monumente; dete multor cetăţi privilegii. Tot ceeace făcea, făcea cu blândeţe şi cu bunătate, aşa că în timpul domniei sale un singur senator a fost osândit, şi acesta de senat, fără ştirea lui Traianus. Din pricina aceasta pe întreg globul pământesc era socotit ca un zeu şi vrednic de tot felul de închinăciuni, atât în vieaţă cât şi după moarte.

5. Intre altele se pomeneşte dela el următoarea vorbă faimoasă. Când prietenii îl învinuiră odată că prea se poartă deopotrivă cu toţi, el le răspunse că *se poartă ca împărat faţă de particulari precum ar dori ca particular să se poarte împăratul cu sine* [2]). După ce şi-a câştigat o aşa de mare glorie, atât în timp de pace cât şi în timp de războiu, a murit de dezinterie la Seleucia, în Isauria, pe când se întorcea din Persia (a. 117 d. Chr.). S'a stins în vârstă de 63 de ani, după o domnie de 19 ani, 6 luni şi 15 zile. A fost aşezat între zei şi este singurul care a fost îngropat înlăuntrul Romei. Oa-

---

1) O regiune din Armenia, între fluviul Cyrus şi Araxes.

2) *Respondit, talem se imperatorem esse privatis, quales esse sibi imperatores privatus optasset.*

sele sale, puse într'o urnă de aur, zac în piața pe care singur a construit-o, supt o coloană a căreia înălțime este de 144 picioare. Pomenirea lui a rămas așa de scumpă, că până și astăzi se aclamă împărații în senat: «*Fii mai fericit decât Augustus, mai bun decât Traianus* [1])». Prin bunătatea sa și-a câștigat o glorie atât de mare, că și cei ce laudă din lingușire și cei ce laudă în serios, pe el îl iau ca pilda cea mai strălucită.

6. După moartea lui Traianus a fost ales împărat Aelius *Hadianus*. Alegerea se datorește Plotinei, soția lui Traian, căci acesta, nu numai că nu a căutat, dar, cât timp a fost în vieață, nici nu voise să auză de adopțiune, deși era fiul verișoarei sale. Și el s'a născut în Italica. Pizmuind gloria lui Traianus, Hadrianus a părăsit numai decât provinciile pe cari Traianus le adăogase la statul roman. A chemat înapoi legiunile din Assyria, Mesopotamia și Armenia și a hotărît ca frontiera imperiului să fie Eufratul. *Ar fi voit să renunțe și la Dacia, dar amicii săi îl împiedicară, spunându-i că ar fi să dea pradă barbarilor o mulțime de cetățeni romani, de oarece Traianus, după cucerirea Daciei, adusese aci din toate părțile imperiului o mulțime nenumărată de coloniști spre a cultiva câmpurile și a locui orașele, depopulate de lungile războaie ale lui Decebalus* [2]).

7. In tot timpul domniei sale a fost liniște; războiu a purtat o singură dată, printr'un general al său. A făcut o călătorie în întreg teritoriul roman și a pus să se clădească un mare număr de zidiri. In limba latină ținea discursuri cu o ușurință neobicinuită și era adânc cunoscător al limbii grecești. De blândețea sa n'a lăsat un nume prea bun, cu toate acestea, s'a ocupat mai cu osebire de disciplina militară și de sporirea visteriei statului. A murit în Campania în vârstă de peste 60 de ani, după o domnie de 21 ani, 10 luni și 29 zile (a. 138 d. Chr.). Senatul n'a voit să-i dea cinstea zeificării; totuși, la stăruința dârje a urmașului său Titus Aurelius Fulvius Antoninus, deși senatorii în unanimitate s'au opus pe față, a dobândit-o.

8. După Hadrianus urmă deci *Titus Antoninus Fulvius Boio-*

---

1) *Felicior Augusto, melior Traiano.*

2) Iată textul latin al acestui celebru pasagiu: *Idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur, propterea quia Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta.*

*nius, numit şi Pius,* dintr'o familie strălucită, deşi nu prea vechie. Acesta a fost un împărat mare, aşa că s'ar putea asemui, pe bună dreptate, cu Numa Pompilius, *după cum Traianus se pune pe aceeaşi treaptă cu Romulus.* Inainte de a se urca pe tron, a trăit în cinste, ca împărat, şi mai mult. Nu era aspru faţă de nimenea, era plin de bunătate faţă de toată lumea. După glorie militară n'a râvnit gândindu-se mai mult la apărarea decât la sporirea provinciilor. Pentru cârmuirea statului îşi alegea bărbaţii cei mai drepţi. In funcţiuni ţinea pe oamenii de treabă, pe cei răi îi înlătura fără însă să-i prigonească. Regii, cari steteau în legături de prietenie cu el, îl venerau şi, în acelaşi timp, se şi temeau de el. Ba încă, popoarele barbare, părăsind armele, aduceau înaintea lui neînţelegerile lor şi ascultau de hotărîrea ce dădea el. Cu toate că înainte de a ajunge la domnie stăpânea bogăţii nenumărate, el şi le-a micşorat, plătind soldă militarilor şi dăruind bani prietenilor săi. Tesaurul public însă l-a lăsat în bună stare. Numele de Pius l-a căpătat pentru bunătatea sa. S'a stins din vieaţă la Lorium, o vilă a sa dela ţară, departe de 12 mile dela Roma în vârstă de 73 de ani şi după o domnie de 33 ani. A fost aşezat printre zei, după cum îi se şi cădea.

9. După el a luat conducerea imperiului *Marcus Antoninus Verus,* de obârşie foarte nobilă, căci după tată se trăgea din Numa Pompilius, după mamă dintr'un rege al Sallentinilor. Impreună cu el a fost împărat şi *Lucius Annius Antoninus Verus.* Acum pentru întâiaşi dată, statul roman a fost în stăpânirea a doi împăraţi cu puteri egale. Până la această dată, Romanii au avut un singur Augustus.

10. Amândoi împăraţii aveau între ei nu numai legături de sânge, dar şi legături de încuscrire: căci Verus Annius Antoninus ţinea în căsătorie pe fiica lui Marcus Antoninus Pius, iar Marcus Antoninus era ginere al lui Antoninus Pius prin soţia sa Galeria Faustina, cea tânără, vara sa. Ei avură să poarte războaie cu Parthi cari acum pentru întâiaşi dată dela victoria lui Traianus, puseră mâna pe arme. Expediţiunea împotriva lor a făcut-o Verus Antoninus; acesta, aşezându-şi tabăra în Antiochia şi la frontiera Armeniei, câştigă prin generalii săi mai multe victorii strălucite. A cuprins Seleucia, una din cele mai de vază cetăţi din Assyria şi a făcut 14.000 de prizonieri. In urmă se întoarse la Roma unde a împărţit onorurile unui triumf asupra Parthilor cu fratele său care în acelaşi timp îi era şi socru. A murit în Veneţia, într'o călătorie ce o fă-

cea dela oraşul Concordia spre Altinum. Se găsea în aceeaşi trăsură împreună cu fratele său, când fu lovit pe neaşteptate de o vărsare de sânge, boală pe care Grecii o numesc apoplexie. Firea sa nu era dintre cele mai blânde, cu toate acestea, din respect pentru fratele său, nu s'a dedat niciodată la cruzimi. După moartea sa, întâmplată în anul al 11 al domniei sale, a fost aşezat în rândul zeilor.

11. După el a cârmuit statul numai *Marcus Antoninus* singur, un bărbat mai mult de admirat decât de lăudat. Acesta chiar din anii copilăriei a arătat o atât de mare linişte sufletească că, în pruncia sa chiar, nu arăta în înfăţişare nici o schimbare nici la bucurie nici la durere. Inchinându-şi vieaţa filosofiei stoice, el a fost un adevărat filosof, nu numai prin moravurile sale, dar chiar prin ştiinţa sa. Incă de tânăr, şi-a câştigat atâta admiraţiune, că Hadrianus a căutat să şi-l facă urmaş şi când, cu toate acestea, a luat de fiu adoptiv pe Antoninus Pius, a dorit ca cel puţin să fie ginerele acestuia, pentru ca astfel să poată ajunge la domnie.

12. A fost introdus în filosofie de Apollonius din Chalcedon, în literatura grecească de Sextus din Cheronea, un nepot al lui Plutarchus; literatură latină însă l-a învăţat marele orator Fronto. La Roma trăia pe picior de egalitate cu oricare alt cetăţean. Strălucirea împărătească nu l-a împins spre îngâmfare. Fiind aplecat spre dărnicie, s'a purtat faţă de provincii cu bunătate şi cumpătare. Supt acest împărat s'au dat câteva lupte norocoase împotriva Germanilor. El personal n'a făcut decât un singur războiu, cel în contra Marcomannilor, un războiu aşa de grozav, că s'ar putea compara cu războaiele punice şi care a fost cu atât mai primejdios, cu cât periseră cu această ocaziune toate armatele romane. In timpul său a izbucnit, după victoria asupra Perşilor, o aşa de mare epidemie că la Roma, în Italia şi în provincii, au pierit de tifos cea mai mare parte din locuitori şi aproape toată oştirea.

13. Cu multă trudă şi cu mare răbdare, stând la Carnuntum trei ani de zile, a izbutit să pue capăt războiului Marcomannic, la care luaseră parte şi Quazii, Vandalii, Sarmaţii, Suevii şi toată lumea barbară. A omorît cu acest prilej multe mii de oameni şi, după ce a liberat de sclăvie pe Pannoni, şi-a sărbătorit la Roma un triumf, împreună cu fiul său Commodus Antoninus pe care tocmai îl făcuse Caesar [1]). Fiindcă, purtând acest războiu, împăratul sleise

1) Numele de *Caesar* a fost adoptat, ca titlu împărătesc, de Octavianus Augustus şi de toţi urmaşii săi. Când Hadrianus a înfiat pe Aelius Verus,

tot tezaurul statului şi nu mai avea bani să dăruiască bravilor săi soldaţi şi deoarece nu voia să ceară, nici dela locuitorii provinciilor, nici dela senat, a scos spre vânzare la mezat, în forul divului Traianus, toate podoabele regeşti, vasele de aur, cupele de cristal, vasele murine, hainele de aur ale sale şi ale soţiei sale şi podoabele de pietre preţioase. Vânzarea a ţinut două luni neîntrerupt şi s'a scos mult bănet. Totuşi după victorie a înapoiat preţul cumpărătorilor, cari voiau să-i dea îndărăt obiectele. N'a supărat însă pe nimenea, dacă ar fi voit să păstreze cele odată cumpărate.

14. A îngăduit şi cetăţenilor mai cu vază să dea ospeţe, tot aşa de pompoase ca şi împăratul, şi să-şi aibă lachei, tot aşa îmbrăcaţi ca şi lacheii împărăteşti. In jocurile cari le-a dat ca să sărbătorească izbânda sa, a fost aşa de darnic că a făcut să apară deodată 100 de lei. Prin bunătatea şi stăruinţa sa, asigurând fericirea imperiului, a murit după o domnie de 18 ani, în vârstă de 61 ani. La cererea stăruitoare a tuturora, a fost pus în rândurile zeilor (a. 180 d. Chr.).

15. Urmaşul său, *Lucius Antoninus Commodus*, n'a avut nimic din însuşirile tătalui său, decât doar că s'a luptat şi el cu izbândă împotriva Germanilor. Luna lui Septembre a încercat să o numească după numele său, aşa ca să se numească Cammodus. Desfrâul său şi destrăbălarea sa l-au târît însă până la atâta înjosire, că adesea ori se lupta în sala de gladiatori, şi în urmă chiar şi în amfiteatru cu oameni de acest soiu. A murit de o moarte aşa de năprasnică, încât s'a crezut că a fost strâns de gât sau ucis prin venin. A domnit după tatăl său 12 ani şi 8 luni şi atât de mult a fost blăstămat de toţi, că chiar după moarte a fost judecat ca duşman al neamului omenesc (a. 192 d. Chr.).

16. După el a urmat *Pertinax*, un moşneag care atinsese vârsta de 70 de ani. Era prefect al Romei, când senatul, printr'o hotărîre a sa, îi încredinţă domnia. După o guvernare de 80 de zile, a fost omorît într'o răscoală a soldaţilor pretoriani de mâna criminală a lui Julianus (a. 192 d. Chr.).

17. După el se repezi să pună mâna pe putere *Salvius Julianus*, un om de o familie cunoscută şi un mare jurisconsult. Era nepot al

---

îi dete voie să poarte şi numele de Caesar. Din această epocă înainte, deşi numele de *Augustus* se dedea împăratului care domnea, s'a păstrat numele de Caesar pentru a doua persoană din stat şi pentru moştenitorul presumptiv al tronului.

vestitului Salvius Julianus care, supt divul Hadianus, alcătuise *edictul perpetuu*[1]). A fost învins de Severus la podul Mulvius şi ucis în palat, după şapte luni, de când a început să domnească.

18. In urmă primi ocârmuirea imperiului roman Septimius *Severus*. Acesta se trăgea din Africa, din oraşul Septis, din provincia Tripolitania. Pe cât se ştie, el este singurul împărat din Africa, atât dintre înaintaşii cât şi dintre urmaşii săi. La început a fost advocat al fiscului, curând după aceea ajunse tribun militar. Trecând prin diferite funcţiuni şi onoruri, ajunse în cele din urmă până la conducerea întregului stat. A dat ordin să fie numit Pertinax, în cinstea acelui Pertinax care a fost omorît de Julianus. Impăratul Severus era din firea sa foarte lacom şi crud şi a purtat multe războaie norocoase. Omorî aproape de Cyzicus pe Pescenius Niger, care se ridicase cu armele împotriva sa în Egypt şi în Syria. Supuse pe Parthi, Arabia inferioară şi pe Adiabeni şi anume pe Arabi aşa fel că prefăcu ţara lor într'o provincie romană. De aceea, a şi primit numele de *Parthicus, Arabicus* şi *Adiabenicus*. A ridicat pe toată întinderea imperiului roman un mare număr de monumente. Supt domnia sa, Clodius Albinus, tovarăşul lui Julianus în asasinatul lui Pertinax şi care se proclamase în Gallia de Caesar, a fost învins şi el şi omorît aproape de Lugdunum (a. 197 d. Chr.).

19. Severus, pe lângă gloria sa militară, se distingea şi prin însuşirile sale de bărbat de stat. In acelaşi timp, era literat de seamă şi mai ales adânc cunoscător în ştiinţa filosofiei. Cea din urmă expediţiune războinică a sa a fost în Britannia, unde, pentru ca să pună în siguranţă provinciile cucerite din nou, trase un şanţ de 32.000 de paşi dela o mare până la cealaltă mare. A murit la Eboracum[2]), la adânci bătrâneţe, după o domnie de 16 ani şi 3 luni şi a fost zeificat (a. 211 d. Chr.). Imperiul l-a lăsat celor doi fii ai săi, Bassianus şi Geta. Lui Bassianus însă pusese el senatul să-i dea numele de Antoninus. De aceea s'a numit el Marcus Aurelius Antoninus Bassianus. Acesta urmă în domnie după tatăl său, căci Geta fu declarat duşman al patriei şi omorît îndată.

20. *Marcus Aurelius Antoninus Bassianus*, numit şi *Caracalla*, a fost de o fire cam ca şi a tatălui său, puţin însă mai fioros şi mai

---

1) *Edictul perpetuu* este un codice de legi, după care avea să se conducă praetorii noi aleşi. Până la acest edict, praetorii fixau în fiecare an principiile, după care aveau să se judece procesele.

2) Astăzi York.

pornit. La Roma strălucita clădire numită *Băile antonine*, este opera sa. In afară de aceasta n'a lăsat nimic vrednic de amintire. A fost atât de neînfrânat în patimile sale, că a luat în căsătorie chiar pe mama sa vitregă, Iulia. Pe când se pregătea pentru o expediţiune împotriva Parthilor, a murit în Osdroena, lângă Edessa [1]), după o domnie de 6 ani şi 2 luni, în vârstă abia de 43 ani şi a fost îngropat pe cheltuiala statului.

21. După el, au fost făcuţi împăraţi *Opilius Macrinus*, prefectul gărzii pretoriane, împreună cu fiul său *Diadumenus*. Din pricina scurtei lor domnii, de un an şi două luni, nu putură să săvârşească nimic vrednic de amintire. Fură omorîţi amândoi într'o răscoală militară (a. 218 d. Chr.).

22. După aceştia fu ales împărat *Marcus Aurelius Antoninus*. Acesta trecea drept un fiu al lui Antoninus Caracalla, şi era preot al templului lui Heliogabalus. După ce vine la Roma, unde senatul şi armata îl aştepta cu mare nerăbdare, s'a murdărit în tot felul de ticăloşii. Vieaţa sa a fost plină de ruşini şi de desfrânări, deaceea, după o domnie de doi ani şi opt luni, este omorît într'o revoltă militară şi împreună cu el şi mama sa Symia Syra.

23. In locul acestuia vine la domnie *Aurelius Alexander*, care, deşi foarte tânăr, e numit de armată ca Caesar şi de senat ca Augustus. Pornind un războiu împotriva Perşilor, câştigă o victorie strălucită asupra regelui Xerxes. Disciplina militară o ţinu cu severitate. Pe unele legiuni aplicate spre răscoală le-a desfiinţat cu totul. Avea de sfetnic sau cancelar al său pe *Ulpianus*, creatorul ştiinţei dreptului. In Roma ştiu să se facă popular. S'a stins în Gallia într'o resmiriţă militară, după o domnie de 13 ani şi 8 zile. Faţă de mama sa Mammaea a fost un model de iubire (a. 235 d. Chr.).

## CARTEA IX-a

*Cuprinsul:* 1. Maximinus poartă război cu Germanii, pe cari îi învinge, dar e ucis de Pupienus. — 2. Trei Augusti în acelaş timp, Pupienus, Balbinus şi Gordianus. Gordianus singur împărat. Deschiderea templului lui Ianus. Infrângerea Perşilor. — 3. Cei doi Philippus, tatăl şi fiul, ca împăraţi. Sărbătorirea mileniului dela fundarea Romii. — 4. Decius înăbuşe războiul civil aţâţat în Gallia. Moartea sa şi a fiului său. — 5. Gallus Hostilianus şi Volusenus, fiul său, nu fac nici o faptă istorică. — 6. Domnia lui Aemilianus. — 7-10.

1) *Osdroena* era o parte din Mesopotamia.

**Domnia lui Licinius Valerianus şi a lui Gallienus, fatală pentru imperiul roman. Invaziunile barbarilor. Mai mulţi împăraţi deodată: Postumus, Marius, Victorinus, Tetricus şi Odenathus. — 11. Claudius învinge pe Gothi. Calităţile sale, moartea sa. — 12. Quintillus, un împărat de seamă, domneşte scurt timp. — 12-15. Aurelianus învinge pe Gothi; readuce imperiul roman în limitele sale. Invinge pe Tetricus în Gallia. Face prizonieri în Orient, pe Zenobia. Inăbuşirea răscoalei monetariilor din Roma. Cruzimea sa. — 16. Scurtele domnii ale lui Tacitus şi Florianus. — 17. Recucerirea Galliei invadate de barbari de către vestitul general Probus. Incurajarea culturii viţei de vie. — 18. Războiul fericit al lui Carus în contra Parthilor. Moartea împăratului fiind trăsnit de fulger. Fiul său Numerianus moare prin trădare. — 19. Carinus, urgisit din cauza crimelor sale, e părăsit de soldaţi. Diocletianus este proclamat de soldaţi ca împărat. — 20. După înfrângerea lui Carinus, Maximianus Herculius este trimis să înăbuşe revolta Bagaudilor. — 21-23. Carausius îmbracă purpura de Caesar în Britannia şi Herculius în Egipt. Quinquegentianii pustiesc Africa. Diocletianus numeşte August pe Maximinus şi-l trimite să înăbuşe răscoalele. Constantius şi Galerius Maximianus sunt făcuţi Caesari. Germanii sunt masacraţi de Constantius. — 24-25. Galerius Maximianus învins de Narses, regele Perşilor, îl învinge în urmă într'o mare bătălie. Infrângerea Carpilor, Bastarnilor şi Sarmaţilor. — 26-28. Diocletianus şi Maximianus Herculius abdică dela domnie şi trăiesc ca simpli particulari. Caracterul lor.**

**1. Alexander Severus avu de urmaş pe *Maximinus*, cel dintâiu care din simplu soldat a ajuns la domnie numai prin voinţa armatei, fără sprijinul sau consimţimântul senatului şi fără să fi fost şi el senator. După ce a făcut un războiu norocos împotriva Germanilor şi, tocmai când a primit dela soldaţi titlul de împărat, a fost asasinat de Pupienus la Aquileia [1]), unde l-au părăsit şi trupele. Cu el a fost asasinat şi fiul său, un copil, cu care domnise împreună, trei ani şi câteva zile.**

**2. După aceea au fost trei împăraţi deodată şi anume: *Pupienus*, *Balbinus* şi *Gordianus*. Cei doi dintâiu erau de obârşie foarte de jos, Gordianus însă era de familie bună, căci tatăl său, bătrânul Gordianus, pe când se găsea ca proconsul în Africa, în timpul domniei lui Maximinus, fusese ales ca împărat de unanimitatea soldaţilor. Când însă Balbinus şi Pupienus veniră la Roma, fură omorîţi în palatul împărătesc şi s'a păstrat domnia numai pentru Gordianus. Gordianus căsătorindu-se la Roma, foarte tânăr, cu Tranquillina, deschide templul lui Janus, cel cu două feţe, şi plecând în**

---

**1) *Aquileia*, cetate în Gallia Transpadană, dărâmată de Attila în a. 452 d. Chr., ai căreia locuitori se refugiară în lagunele, unde s'a zidit în urmă Veneţia.**

Orient, declară războiu Parthilor cari se pregăteau tocmai să năvălească în provinciile romane. In această expediţie este norocos şi-i sdrobeşte pe duşmani în mai multe lupte crâncene. La întoarcere sa însă este asasinat, nu departe de frontiera romană, de vicleanul Philippus care i-a luat locul. Soldaţii îi ridicară un monument, la 20 mile depărtare de Circesium, unde se află acum o fortăreaţă romană lângă Eufrat, îi aduseră la Roma cenuşa şi oasele, şi-l puseră în numărul zeilor.

3. Cei doi *Philippi*, tatăl şi fiul, înhăţară domnia după omorîrea lui Gordianus şi, conducând fără pierderi armatele, plecară din Syria spre Italia. Supt domnia lor s'a sărbătorit anul al miilea dela fundarea Romei, cu jocuri măreţe şi spectacole falnice. In urmă sunt omorîţi amândoi de soldaţi. Philippus, cel bătrân, la Verona, cel tânăr, la Roma. Domniră cinci ani şi au fost puşi, şi ei, în rândul zeilor.

4. După aceştia luă domnia *Decius*, născut la Budalia, în Pannonia inferioară. Acesta înăbuşi războiul civil ce se iscase în Gallia. Dete fiului său titlul de Caesar şi construi la Roma băi publice. După o domnie de doi ani muri, împreună cu fiul său, în teritoriul barbar [1]) şi fură aşezaţi între zei.

5. Curând după aceasta sunt aleşi împăraţi *Gallus Hostilianus* şi *Volusianus*, un fiu al lui Gallus. Supt domnia acestora, Aemilianus a voit să aţâţe un războiu civil în Moesia. Plecând amândoi împăraţii să înăbuşe acest războiu, fură asasinaţi la Interamna, după o domnie de doi ani neîmpliniţi. Nici o faptă mai de seamă n'au făcut. Domnia lor e cunoscută doar printr'o epidemie, prin boale felurite şi printr'o jelanie mare.

6. *Aemilianus* a fost de o obârşie întunecoasă şi a avut o domnie şi mai întunecoasă. Muri după trei luni.

7. După aceea, *Licinius Valerianus* care comanda oştirile în Rhaetia şi în Noricum, e ales de trupe împărat şi curând după aceea e numit Augustus. La Roma deasemenea, primi din partea senatului, titlul de Caesar *Gallienus*. Domniile acestora au fost uenorocoase şi aproape fatale pentru statul roman. Vina la aceasta o purta, parte nenorocul împăraţilor, parte netrebnicia lor. Germanii

---

1) *In barbarico* pare a fi o confuzie de text, în loc de *in Abritto*, la Abtat Calessi, în Dobrogea, unde se ştie din alte izvoare istorice că au murit în lupte cu Avarii. (Vezi cartea noastră, *Cetăţi şi oraşe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei* pag. 67.

pătrunseră până la Ravenna. In acelaşi timp Valerianus care purta războiu în Mesopotamia e biruit de regele Perşilor, Sapor, şi curând după aceea fu făcut prizonier şi-şi trăi restul zilelor la Parthi, într'o sclavie ruşinoasă (a. 259 d. Chr.).

8. Gallienus, fiind numit Augustus de tânăr, a avut la început o domnie fericită, a continuat să aibă una potrivită şi a sfârşit prin a avea una dezastruoasă. In tinereţea sa, se distinse în adevăr prin mai multe fapte vitejeşti, în Gallia şi în Illyria, şi ucise la Mursa [1]) pe Ingenuus, care se proclamase de împărat, şi pe Regalianus. Trăind multă vreme în pace şi în linişte, se lăsă în urmă în tot felul de desfrânări şi în căderea sa ruşinoasă şi desperată dete drumul frânelor imperiului. Alamannii pustiiră Gallia şi pătrunseră în Italia. *Dacia pe care Traian o alipise dincolo de Dunăre, la imperiul roman, fu atunci pierdută;* [2]) Grecia, Macedonia, Pontus, Asia, fură pustiite de Gothi, Pannonia jefuită de Sarmati şi de Quazi. Germanii pătrunseră până în Spania şi cuceriră vestita cetate Tarraco. Parthii, după ce ocupară Mesopotamia, încep să pună mâna şi pe Syria.

9. In această stare desnădăjduită, în care împărăţia romană era cât pe aici să fie nimicită cu totul, îmbracă purpura împărătească în Gallia Postumus, un om de origină cu totul necunoscută şi, în timp de zece ani, cât a domnit, prin vitejia sa şi prin înţelepciunea sa, isbuti să scape provinciile aproape pierdute. Este însă ucis într'o răscoală militară, fiindcă n'a voit să le dea soldaţilor să prădeze Mogontiacum care la îndemnul lui Aelianus, se revoltase împotriva lui. După el ajunge la domnie Marius, un meşteşugar de jos, dar este omorît a doua zi. După aceea îmbracă purpura în Gallia Victorinus, un bărbat de un mare curaj. De oarece însă acesta era prea mult dat desfrâului şi căuta să seducă femeile altora, a fost omorît la Agrippina, în al doilea an al domniei sale, prin trădarea şi răzbunarea unui secretar al său.

10. Acesta are de urmaş pe senatorul Tetricus, prefectul Aquitaniei, pe care soldaţii îl proclamară de împărat în absenţa sa şi îmbracă purpura la Burdigala [3]). El a avut să înfrunte mai multe revolte militareşti. Pe când se petreceau toate acestea în Gallia, în

---

1) Astăzi Essek, în Pannonia.

2) *Dacia, quae a Traiano ultra Danubium fuerat adiecta, tum amissa est.*

3) *Burdigala,* azi Bordeaux.

Orient, Odenathus învinge pe Perşi, apără Syria, cucereşte din nou Mesopotamia şi pătrunde până la Ctesiphon.

11. Astfel împărăţia romană, de a căreia conducere Gallienus nu se mai îngrijea, a fost scăpată în Apus de Postumus, în Răsărit de Odenathus. Intr'aceea Gallienus (trădat de generalul său Aureolus) este asasinat la Mediolanum, împreună cu fratele său Valerianus, în anul al noulea al domniei sale. In locul lui urmă *Claudius,* ales de armată, şi întărit Augustus de senat. Acesta birui într'o luptă crâncenă pe Gothi, cari pustiau Illyria şi Macedonia. Claudius era un împărat cruţător şi cumpătat, care ţinea la dreptate şi care avea calităţi de bărbat de stat. A murit însă de o boală, în al doilea an al domniei sale şi a fost trecut în numărul zeilor. Senatul îi arătă o mare cinste, căci hotărî să-i pue scutul de aur în curie şi pe Capitol să-i ridice o statue tot de aur (a. 270 d. Chr.).

12. După el este ales de împărat cu consimţimântul unanim al soldaţilor *Quintillus,* un frate a lui Claudius. Acesta era un bărbat de o modestie rară şi foarte popular, aşa că ştiu să fie deopotrivă, dacă nu chiar să întreacă pe fratele său. Senatul îi încuviinţă în unanimitate titlul de Augustus; a fost însă asasinat după o domnie de 17 zile.

13. După el luă domnia *Aurelianus, de origină din Dacia Ripensă.* Acesta era de o mare destoinicie militară, însă de o fire năbădăioasă şi aplecat spre cruzime. A biruit pe Gothi cu o vitejie neobişnuită. Teritoriului roman îi dădu, după mai multe expediţiuni fericite, vechile fruntarii de odinioară. In Gallia, în câmpiile Catalaune, învinse pe Tetricus, după ce însuşi Tetricus îşi trădase armata, ale căreia revolte el nu le mai putea suferi. Intr'o scrisoare tainică, prin care cerea iertare dela Aurelianus, se zice că s'ar fi slujit de versul lui Vergilius:

*Scapă-mă, erou neînvins, de aceste nenorociri* [1])

Aurelianus, într'o luptă nu prea cruntă, făcu prizonieră, în Antiochia, şi pe Zenobia care era regina Orientului, după moartea lui Odenathus, bărbatul ei. Apoi, întorcându-se la Roma, îşi sărbători, ca un nou cuceritor al Orientului şi al Occidentului, un triumf strălucit. Tetricus şi Zenobia mergeau înaintea carului său. Acest Tetricus a fost numit în urmă guvernator în Lucania şi a trăit până la adânci bătrâneţe, ca un simplu particular. Urmaşii pe care i-a lăsat Zenobia trăiesc şi acum la Roma.

---

1) Vergilius, *Aeneis,* VI, 365.

14. In timpul domniei lui Aurelianus, s'a întâmplat la Roma revolta funcţionarilor monetari. Aceştia bătură monede falşe şi uciseră pe vistierul Felicissimus. Aurelianus îi birui şi-i pedepsi cu cea din urmă cruzime; el osândi la moarte pe mai mulţi cetăţeni fruntaşi. A fost în tot timpul vieţei sale un împărat crud şi însetat de sânge, şi în câteva împrejurări mai mult necesar, decât vrednic de a fi iubit. A fost totdeauna pornit şi a omorît chiar şi pe fiul surorei sale. Cu toate acestea, e vrednic de laudă, că a îndreptat disciplina militară şi moravurile stricate.

15. Oraşul Roma l-a înconjurat cu ziduri puternice. In cinstea Soarelui a pus să se ridice un templu, pe care l-a încărcat cu nenumărat aur şi pietre preţioase. *Provincia Dacia pe care Traianus o făcuse dincolo de Dunăre a părăsit-o, deoarece după pustiirea Illyriei şi a Moesiei nu mai avea nici o nădejde să o mai poată ţinea mai departe, şi Romanilor, aduşi din cetăţile şi din câmpiile Daciei, le-a dat locuri în mijlocul Moesiei şi numi teritoriul dintre cele două Moesii, Dacia, care acum se găseşte pe ţărmul drept al Dunării cum curge ea în mare, de oarece Dacia propriu zisă este aşezată pe partea stângă a Dunării*[1]). Aurelian pieri jertfă a trădării unui sclav al său care, falşificându-i iscălitura, arătă unor generali, amici ai împăratului, lista cu numele lor, însemnaţi ca şi cum ar fi plănuit să-i omoare. Aceştia, pentruca să-i ia înainte, îl omoară în mijlocul vechei şosele împietruite, între Constantinopol şi Heraclea, într'o localitate numită Caenophrurium[2]). Moartea totuşi n'a rămas nerăsbunată. A fost ţinut şi el vrednic să fie pus în numărul zeilor, după o domnie de cinci ani şi şease luni.

16. De urmaş a avut pe *Tacitus*, un bărbat cu moravuri alese, şi cu multe însuşiri pentru conducerea statului. N'a avut însă timp să facă nici o faptă mai de seamă, de oarece moartea l-a răpit în a şeasea lună a domniei sale. *Florianus*, care urmă după Tacitus, n'a domnit decât două luni şi douăzeci de zile şi n'a lăsat după sine nimica vrednic de amintire.

17. După aceasta luă ocârmuirea statului *Probus*, un general

---

1) Iată textul latin al acestui pasagiu important: «*Provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danubium fecerat, intermisit vastato omni Illyrico et Moesia desperans eam posse retineri, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit et est in dextra Danubio in mari fluenti, cum antea fuerit in laeva.*

2) *Novum Castellum*, azi *Papasli.*

vestit prin faptele sale militare. Acesta, după un lung şir de lupte norocoase, a adus din nou la imperiul roman ţările gallice pe cari le ocupaseră barbarii. Pe câţiva generali, cari umblau să pună mâna pe tron, i-a răpus după mai multe lupte, astfel pe Saturninus în Orient, pe Proculus şi Bonosus la Agrippina. Dete voie Galliilor şi Pannonienilor să aibă vii. El însuşi prin soldaţii săi puse să se planteze vii pe muntele Alma [1]), de lângă Sirmium şi pe muntele de Aur din Moesia superioară şi cultura lor o lăsă pe seama locuitorilor acestor provincii. Restabilind pacea, după nenumărate războaie, zise că în scurtă vreme nu va mai fi nevoie de oştire. Probus a fost un bărbat plin de vlagă, viteaz, drept, deopotrivă cu Aurelianus, ca glorie militară, dar superior prin bunătatea firii sale. Cu toate acestea, a fost asasinat într'o răscoală militară, în Turnul de fer [2]) de lângă Sirmium. A domnit şease ani şi patru luni.

18. După el a fost proclamat de Augustus un oare care *Carus*, născut la Narbo în Gallia. Acesta numi numai decât de Caesari pe cei doi fii ai săi, pe Carinus şi Numerianus, cu cari împreună domni doi ani. Pe când el se găsea în războiu cu Sarmaţii, primi vestea că Perşii s'ar fi răsculat. Trecu în Orient şi avu mari izbânzi împotriva Perşilor. Punându-i pe aceştia pe fugă, le cuprinse vestitele lor cetăţi Coche şi Ctesiphon, dar pe când se afla în tabără, pe malurile Tigrului, pieri trăsnit de fulgerul lui Jupiter. Fiul său Numerianus, un tânăr de o fire aleasă, pe care îl luase cu sine în Persia, fu asasinat prin uneltirile socrului său Aper, pe când era dus, în urma unei oftalmii, pe o lectică. Omorul acesta se ţinea tăinuit, pentru ca Aper să aibă timp să puie mâna pe putere; mirosul cadavrului însă îl dete de gol. In adevăr soldaţii cari îl urmau, izbiţi de acest miros, traseră perdelele lecticii şi putură să afle, după câteva zile, despre omorul lui Numerianus.

19. Intr'aceea *Carinus* pe care Carus, la plecarea sa în contra Parthilor, îl lăsase ca regent în Illyria, Gallia şi Italia, s'a murdărit în tot felul de ticăloşii.A ucis prin învinuiri născocite pe foarte mulţi nevinovaţi, a sedus pe soţiile celor mai de seamă cetăţeni şi s'a răzbunat chiar şi pe colegii săi de şcoală cari l-ar fi supărat măcar şi numai în glumă. Din pricina aceasta fiind urît de toată lumea, îşi primi nu mult după aceea răsplata. Căci armata, întorcându-se victorioasă din Persia, alese, după ce pierduse pe împăratul Carus

1) Un munte în Pannonia, Slavonia de azi, între Drava şi Sava.
2) Construit de el însuşi, ca să poată observa mişcările duşmanilor.

prin fulger, pe Numerianus prin trădare, de împărat pe Diocletianus, născut în Dalmaţia dintr'o familie aşa de joasă, că cei mai mulţi istorici cred că a fost fiul unui copist, alţii însă susţin că a fost fiul unui libert al senatorului Anulinus.

20. *Diocletianus*, în cea dintâiu cuvântare ce a ţinut-o înaintea soldaţilor, a jurat că el este străin de omorul lui Numerianus apoi, văzând lângă sine pe Aper, ucigaşul acestui principe, îl străpunse cu sabia înaintea armatei întregi. Apoi învinse la Margus [1]) într'o mare bătălie, pe Carinus, urgisit şi blăstămat de toată lumea şi pe care l-a trădat, sau l-a părăsit cel puţin, între Viminacium [2]), şi Muntele de Aur, însăşi armata sa, care era mai mare decât cea a lui Diocletianus. Astfel Diocletianus ajunge împărat, tocmai când ţăranii din Gallia se răsculaseră, dând partidului lor numele de Bacauda [3]). Conducătorii lor erau Amandus şi Aelianus. Spre a-i aduce la supunere, Diocletianus trimite împotriva lor pe Caesarul Maximinus Herculius, care în câteva lupte uşoare, potoli pe aceşti ţărani şi restatornici în Gallia liniştea şi pacea.

21. Tot cam în timpul acesta, *Carausius*, un om de familie foarte de jos, care îşi câştigase prin curajul său o faimă militară deosebită, a fost însărcinat să se ducă la Bononia [4]) şi să apere ţărmul mări dela Belgica şi Armorica, pe care-l bântuiau Francii şi Saxonii. Carausius prindea adeseori mulţi duşmani, dar prada nu o dedea întreagă îndărăt locuitorilor şi nici nu o trimeţea împăratului. De aci s'a născut bănuiala că el lăsa înadins pe piraţi să intre în ţară,pentru ca să-i jefuiască trecând cu prada şi cu astfel de prilej să se îmbogăţească el însuşi. Maximianus dete poruncă să fie omorît, dar Carausius îmbracă purpura şi pune mâna pe Britannia.

22. Producându-se astfel peste tot locul mişcări războinice: revolta lui Carausius în Britannia, a lui Achilleus în Egypt, răzvrătirea Quinquegentianilor în Africa, războiul lui Narseus în Orient, Diocletianus ridică pe Maximianus Herculius dela demnitatea de Caesar la cea de Augustus şi numeşte Caesari pe Constantius (Chlorus) şi pe Maximianus. Constantius se crede a fi fost un nepot al lui Claudius, din fiica acestui împărat; *Maximianus Galerius era năs-*

1) Un oraş în Moesia superioară, azi *Passarovici.*

2) *Viminacium,* azi *Vidin.*

3) Vorba *bacauda* pare a fi însemnat răsvrătit.

4) Azi *Boulogne.*

*cut în Dacia nu departe de Serdica*[1]). Pentruca să și-i lege și printr'o legătură de rudenie, Constantius ia în căsătorie pe Theodora, fiica vitrigă a lui Herculius, din care a avut în urmă șase copii, pe frații lui Constantinus; Galerius ia în căsătorie pe fiica lui Diocletianus, pe Valeria. Amândoi însă sunt siliți să se divorțeze de soțiile lor de mai înainte. Cu toate acestea, neizbutind în luptele lor împotriva lui Carausius, un bărbat foarte priceput în treburile militare, făcură în cele din urmă pace cu el. Șapte ani mai târziu, Carausius e omorît de tovarășul său Allectus, care a stăpânit apoi singur timp de trei ani Britannia. Acesta este biruit și el de Asclepiodotus, prefectul gardei pretoriane. In chipul acesta, după zece ani, Britannia este cucerită din nou de Romani (a. 296 d. Chr.).

23. In același timp, Caesar Constantius se lupta în Gallia, în ținutul Lingonilor și în aceeași zi bătălia a fost și nepriincioasă și priincioasă. Fiind silit din cauza atacului neașteptat al dușmanilor să se retragă repede în cetate și, trebuind să fie tras cu funiile peste zid, porțile fiind închise, de abia trecură cinci ore, când, apropiindu-se armata sa, ucise aproape 60.000 de Alamanni. Și Augustus Maximianus, la rândul său, pune capăt războiului din Africa, învingând pe Quinquegentiani și silindu-i să încheie pace. Diocletianus, ținu împresurat pe Achileus în Alexandria timp de opt luni, îl birui și-l omorî. De victoria sa s'a folosit cu multă cruzime, căci umplu Egyptul întreg de proscripțiunile și de omorurile sale. In același timp, cu prilejul acesta, luă mai multe măsuri înțelepte și făcu mai multe așezăminte cari dăinuiesc până în zilele noastre.

24. Galerius Maximianus la prima ciocnire cu Narseus între Callinicum și Carrae ieși bătut, nu fiindcă s'a luptat fără curaj, dar fiindcă s'a luptat fără pricepere, căci îndrăznise să se lupte cu o mică trupă de oameni împotriva unui dușman numeros. Fiind deci pus pe fugă și alergând la Diocletianus se zice că acesta, când îl întâlni în drum, îl primi cu atâta obrăznicie că-l lăsă să alerge, deși îmbrăcat în purpură, câteva mii de pași, lângă carul său.

25. Totuși, curând după aceasta, își strânse trupe din Illyria și din Moesia, și dete din nou lupta cu Narseus, unchiul lui Hormisda și al lui Sapor, în Armenia de sus, cu mare isbândă și cu multă prevedere și totodată cu mult curaj; căci, fiind însoțit numai de doi-trei călăreți a îndeplinit chiar slujba de iscoadă. Puse pe

1) Azi Sofia, din Bulgaria.

fugă pe Narseus, îi jefui lagărul, îi luă prizoniere soțiile lui, surorile lui, copiii lui, în afară de un număr nenumărat de Perşi fruntaşi; puse mâna pe bogatul tezaur al Perşilor, iar pe Narseus îl goni până în cele mai îndepărtate singurătăți ale regatului său. De aceea, la întoarcerea sa victorioasă, fu primit de Diocletianus, care stetea cu armata sa de acoperire în Mesopotamia, cu mari onoruri. In urmă, atât împreună, cât şi fiecare în parte, purtară încă diferite războaie în cari supuseră pe Carpi [1]), pe Bastarni şi învinseră pe Sarmați. Dela aceste popoare, luând un mare număr de prizonieri, îi transportară în teritorul roman (a. 299 d. Chr.).

26. Diocletianus a fost o fire şireată, plin de pricepere şi de isteţime; el ştia să povestească lucrurile aşa fel, ca ura pentru cruzimea sa să o arunce pe altul. In acelaşi timp era un împărat foarte energic şi muncitor şi care a dat împărăției romane o astfel de înfăţişare că părea mai mult o domnie regească decât o libertate romană, şi, deşi toți împărații de mai înainte erau salutați numai, el dete ordin ca lui să i să cază în genunchi. Hainele sale şi cismele sale erau împodobite cu pietre scumpe; mai înainte însă semnul demnităţii împărăteşti stetea într'o manta de purpură, căci restul îmbrăcămintii îl avea împăratul deopotrivă cu ceilalți oameni.

27. Maximianus Herculius era de o fire sălbatică şi neprietenoasă, arătând pe fața sa trufia şi groaza. El nu făcea decât să urmeze pornirea sa naturală, când se întovărăşea la toate cruzimile lui Diocletianus. Acesta, fiindcă băgase de seamă îmbătrânind, că n'ar mai fi în stare să conducă mai departe domnia, făcu propunerea lui Herculius să se retragă în vieaţa privată, iar cârma statului să o încredinţeze unor persoane mai tinere şi mai puternice. Colegul primi cu greu această propunere. Cu toate acestea, în aceeaşi zi, amândoi şi-au schimbat îmbrăcămintea împărătească cu una particulară, Diocletianus la Nicomedia, Herculius la Mediolanum, după un triumf strălucit pe care şi-l sărbătoriră la Roma, cu un mare alaiu, fiind purtate trofeele dela numeroase popoare şi în care soţiile, surorile şi copiii lui Narseus erau duşi înaintea carului lor. După aceasta unul plecă la Salonae, celălalt în Lucania.

28. Diocletianus ajunse la adânci bătrânețe, ca un om particular, într'un repaus ce-i face cinste, în vila sa, nu departe de Salonae. Pildă de virtute încă necunoscută, Diocletianus este singurul dela statornicirea imperiului, care dela o înălțime atât de mare să se

1) Dela *Carpi* ne-a rămas numirea *Carpaților* noştri.

scoboare, de bună voie, la simplitatea vieții particulare și la starea de simplu cetățean. După moartea sa a fost pus în rândul zeilor, cinste de care nu s'a bucurat nici un particular.

## CARTEA X-a

*Cuprinsul.* — 1. Impărțirea imperiului între Constantius și Galerius cari își aleg doi Caesari, pe Maximinus și Severus. — 2. Constantinus este ales împărat în Britannia și Maxentius, fiul lui Maximianus Herculius este ales împărat la Roma. Severus, trimis în contra lui Maxentius, este părăsit de soldații săi și omorît. 3. — Maximianus Herculius încearcă să detroneze pe fiul său, dar piere înainte de a reuși. Vițiile sale. — 4. Licinius este făcut generalisim de Galerius, care moare puțin în urmă. Patru împărați domnesc deodată: Constantius, Maxentius, Licinius și Maximinus. Maxentius e învins de Constantinus. Maximinus moare în drumul său în contra lui Licinius. — 5-6. Licinius, învins de Constantinus e omorît. Constantinus, singur domn în imperiu, alege trei Caesari. — 7-8. Virtuțile și defectele lui Constantinus; cruzimile sale. Moartea sa în timpul preparativelor de războiu în contra Parthilor. — 9-13. El are ca urmași pe cei trei fii ai săi Constantinus, Constans și Constantius, împreună cu Dalmatius, fiul fratelui său. După moartea lor, Constantius, rămânând singur împărat, poartă războiu fără succes în contra Perșilor. Invinge pe Vetranio. Nepotianus, fiind ales împărat la Roma, e omorît de generalii lui Magnentius, care se sinucide la Lyon. Constantius omoară pe Gallus, pe care îl numise Caesar. Silvanus ațâță o revoltă în Gallia și este omorît. — 14. Constantius dă titlul de Caesar lui Julianus, care fiind trimis în contra Gallilor și Germanilor, are mari succese. — 15. Julianus este proclamat Augustus de soldații săi în Germania. Constantius pornește în contra lui și moare pe drum. Caracterul său. — 16. Julianus declară războiu Perșilor și moare în această expedițiune. Elogiul său. — 17. Jovianus, învins de Perși, face cu ei o pace rușinoasă. Moare subit pe când se întorcea la Constantinopol. — 18. Diferite păreri asupra morții sale. Autorul anunță, ca urmare a acestei povestiri, o lucrare mai completă.

1. Diocletianus și Maximianus Herculius părăsind cârma imperiului, au fost aleși împărați Constantius și Galerius și lumea romană este împărțită între ei astfel: Constantius primește Gallia, Italia și Africa, Galerius Illyria, Asia și Orientul. In același timp, își iau doi Caesari. Cu toate acestea, *Constantius*, mulțumindu-se cu demnitatea de Augustus, a părăsit grija de a conduce Italia și Africa. El era un bărbat de seamă, de o popularitate deosebită, neatingându-se de averea provinciilor și a particularilor, neținând prea mult la interesele fiscului, spunând că e mai bine să se lase averile publice în mâna particularilor decât să stea închise într'un singur tezaur. De altfel, ținuta vieții sale era așa de modestă că în zile de sărbătoare, dacă avea să aibă la masă mai mulți amici, ca de obiceiu,

trimetea să ceară, din uşe în uşe, particularilor argintăria trebuincioasă pentru serviciul mesii. El a fost nu numai iubit, dar chiar slăvit de Galli, mai ales că aceştia se vedeau scăpaţi de precauţiunile bănuitoare ale lui Diocletianus şi de nebunia sângeroasă a lui Maximianus Herculius. A murit în Britannia, în oraşul Eboracum, după o domnie de 13 ani şi a fost aşezat în numărul zeilor.

2. *Galerius*, un împărat distins, atât prin virtuţiile sale cât şi prin meritele sale milităreşti, văzând că Constantius lasă în grija sa şi Italia, şi-a numit doi Caesari, pe Maximinus, pe care îl însărcină cu guvernământul Orientului, şi pe Severus căruia îi dete Italia; cât pentru sine el rămase în Illyria. După moartea lui Constantius însă, fiul său *Constantinus*, născut dintr'o căsătorie cu o femee dintr'o familie de jos [1]), a fost proclamat în Britannia de împărat şi sosi spre marea bucurie a tuturora ca urmaş în locul tatălui său. In timpul acesta pretorianii, răsculându-se la Roma, deteră titlul de Augustus lui *Maxentius*, fiul lui Herculius, şi care se găsea în palatul ambasadorilor [2]), nu departe de Roma. La vestea aceasta, Maximianus Herculius mişcat de nădejdea de a lua din nou puterea pe care o părăsise fără voie, alergă la Roma din fundul Lucaniei, unde trăia ca un simplu particular şi unde îşi petrecea vieaţa într'o regiune încântătoare. In acelaşi timp, trimise o scrisoare şi lui Diocletianus, îndemnându-l să ia din nou puterea pe care o părăsise; fu însă în zadar. Caesarul Severus este trimis la Roma de Galerius cu o armată împotriva lui Maxentius şi a pretorianilor revoltaţi. Acesta asediă oraşul Roma, dar în curând s'a văzut părăsit de soldaţii săi cari îl trădară. Această dezerţiune spori puterile lui Maxentius şi-i întări autoritatea. Severus fiind silit să fugă a fost omorît la Ravenna.

3. Cu toate acestea, Maximianus Herculius încercă să detroneze pe fiul său Maxentius şi în acest scop se adresează soldaţilor săi cari însă, nu-i răspund decât prin strigăte de ocară. Atunci plecă în Gallia, gândindu-se la o nouă trădare; se prefăcea că a fost gonit de fiul său şi că voia să se unească cu ginerele său Constantinus, deşi n'avea alt scop decât să-l omoare pe acesta la primul prilej. Constantinus cârmuia Gallia, fiind foarte iubit de soldaţii

1) Sfânta *Elena*, mama sfântului *Constantin*, pe cari îi prăznuim la 21 Maiu.

2) *Villa publica*, palatul în care delegaţii popoarelor străine aşteptau răspunsul senatului, dacă erau sau nu admişi să-şi expună obiectul însărcinării lor. Acest palat se găsea afară din barierile cetăţii Roma.

săi și de locuitorii acestei provincii, după ce nimicise pe Franci și Germani și după ce făcu prizonieri pe regii lor, aruncându-i la fiarele sălbatice într'un spectacol măreț ce îl dete spre a sărbători izbânzile sale. Văzându-și planurile desvăluite de fiica sa Fausta, care vestise pe bărbatul său de această uneltire, Herculius fugi la Marsilia, unde a fost prins pe când se pregătea să se îmbarce spre a se uni cu fiul său; iar moartea a fost o răsplată dreaptă pentru crimele sale. Căci acesta a fost un om sever și crud, un om care își călca mereu cuvântul, primejdios și lipsit de orice omenie.

4. In timpul acesta, Galerius ridică la treapta de imperator pe *Licinius, dac de origine* și prieten vechiu al său, și care-i făcuse prin vitejia lui mari servicii în războiul ce purtase împotriva lui Narseus. Curând după aceasta, moare și Galerius. Astfel statul ajunge acum pe mâna a patru împărați noi: Constantinus și Maxentius, fiii celor doi Auguști; Licinius și Maximinus, din familii de rând. Constantinus însă, în al cincilea an al domniei sale, pornește un războiu civil împotriva lui Maxentius. Luptându-se cu el în mai multe lupte, îl pune pe fugă și, în cele din urmă, îl învinge lângă podul Mulvius, împiedicând astfel cruzimile sângeroase ce făcea la Roma împotriva nobililor și rămâne stăpân pe Italia. Câtva timp în urmă, și în Orient, Maximinus care se gândea la răsturnarea lui Licinius moare la Tarsus, de o moarte întâmplătoare, și scapă astfel de moartea cu care era amenințat.

5. Cu toate acestea, Constantinus, un bărbat de o voință neînfrântă, care nu alegea mijloacele când era vorba să-și aducă la îndeplinire planurile sale și care râvnea la domnia lumii întregi, declară războiu lui Licinius, cu toate legăturile de prietenie și de rudenie dintre ei: soră-sa Constanța era măritată după Licinius. Mai întâiu îl bătu în Pannonia, apoi căzând peste el pe neașteptate, în momentul când acesta făcea la Cibalae mari pregătiri de războiu, îl învinse din nou și se făcu stăpân pe întreaga Dardania, Moesia, Macedonia, ocupând și multe alte provincii.

6. A urmat apoi între ei mai multe războaie și pacea a fost de mai multe ori încheiată și ruptă. In cele din urmă, Licinius fiind biruit și pe mare și pe uscat, s'a predat lângă orașul Nicomedia, dar a fost ucis, în contra făgăduelii date prin jurământ, la Tessalonic, unde se retrăsese ca un simplu particular. Astfel în vremea aceasta imperiul roman, — fapt ce nu s'a mai întâmplat altădată — este cârmuit de un singur August și trei Caesari, împăratul Constantinus încredințând fiilor săi guvernământul Galliei, al Orientului

și al Italiei. Izbânzile sale prea mari însă zăpăciră și pe acest împărat de treabă. Persecutând mai întâiu pe rudele sale, puse să omoare chiar pe fiul său Crispus, un tânăr distins, pe fiul surorii sale, un tânăr de caracter, apoi pe soția sa și în urmă un mare număr de prieteni (a. 326 d. Chr.).

7. Constantinus a fost un împărat care, în cei dintâi ani ai domniei sale, se poate asemui cu cei mai buni împărați, în ultimii, cu cei mai de rând. De altfel, el avea cele mai frumoase însușiri sufletești și trupești. Era lacom după glorie militară și izbânzile ce le-a avut se datoresc nu atât norocului cât mai mult priceperii sale. După războiul civil bătu pe Goți în mai multe lupte. In cele din urmă încheiă cu ei pace și prin binefacerile sale dobândi recunoștința popoarelor barbare. Avea gust pentru artele frumoase și pentru literatură; prin dărnicia sa și prin purtarea sa căuta să-și câștige o iubire neprefăcută din partea poporului, și pe cât de nepăsător era față de unii prieteni, pe atâta de devotat era față de alții, nelăsând să-i scape nici un prilej spre a le mări averea și vaza.

8. A făcut multe legi, unele bune și drepte, cele mai multe netrebuincioase, altele draconice. El a fost cel dintâiu care a căutat să dea orașului, numit după numele său, o strălucire egală cu cea a Romei, căreia i-o făcu rivală. Intreprinzând un războiu împotriva Parthilor, cari se năpustiseră asupra Mesopotamiei, a murit la Nicodemia, în palatul ambasadelor, în vârstă de 66 de ani, după o domnie de 31 de ani. Moartea sa a fost de altfel prevestită printr'o stea cu coadă, de o mărime colosală, pe care Grecii o numesc κομήτης și care a strălucit multă vreme. A fost pus pe dreptate în numărul zeilor.

9. De urmași a lăsat pe cei trei fii ai săi și pe un fiu al fratelui său. Caesarul Dalmatius însă, înzestrat cu foarte frumoase însușiri și leit unchiului său, a fost asasinat într'o revoltă militară, mai mult cu consimțimântul decât din ordinul vărului său Constantius. Curând apoi Constantinus [1]) declară războiu fratelui său, dar atacându-l orbește la Aquileia, este omorît de generalii lui Constans. Astfel statul încape pe mâna a doi Auguști. Guvernarea lui Constans a fost câtva timp energică și dreaptă; în urmă însă, fiind de o sănătate șubredă și fiind târît de niște prieteni ai săi stricați pe povârnișul desfrâului, ajunse să fie urît de popoarele provinciilor, urgisit de soldați și a fost asasinat de partidul lui Magnentius. A

1) Acesta este numit în genere Constantinus al II-lea.

murit nu departe de Spania, într'un castel fortificat numit Helenae [1]), după o domnie de 17 ani, în al 30-lea an al vârstei (a. 350 d. Chr.). S'a distins, de altfel, printr'un mare număr de expediţiuni militare şi fără să se fi arătat crud, a ştiut să se facă temut în tot timpul vieţii sale.

10. Constantius a avut o soartă mai încercată. In adevăr, Perşii îl făcură să sufere mai multe lupte sângeroase, îi cuceriră mai multe oraşe, îi împresurară mai multe cetăţi fortificate şi îi prăpădiră armatele. Impotriva lui Sapor n'a fost norocos în nici o campanie; ba încă odată, lângă Singara, a pierdut chiar o victorie neîndoioasă, din cauza nerăbdării nebuneşti a soldaţilor săi, cari ceruseră să se lupte prosteşte spre seară, în contra tacticii de războiu. După moartea lui Constans (a. 360 d. Chr.) şi pe când Magnentius punea mâna pe putere în Italia, în Africa şi în Gallia, o nouă revoluţie izbucni în Illyria, unde trupele ridicară la tron pe *Vetranio*. Aceasta era foarte bătrân şi lunga durată a serviciului său militar unită cu norocul armelor, îl făcuse iubit de soldaţi cari, spre a apăra Illyria, îl aleseră de împărat. El era un om de treabă, cu moravuri patriarhale, plin de bunătate, dar de o aşa de mare ignoranţă, că n'a învăţat decât la bătrâneţe şi când a fost pe tron, primele elemente ale literilor şi artelor.

11. Dar Constantius, care pentru a răsbuna moartea fratelui său aprinsese din nou războiul civil, luă domnia din mâinele lui Vetranio care, — lucru nemai auzit până atunci — fu silit de armata întreagă să puie jos semnele puterii [2]). Şi la Roma au fost turburări, unde Nepotianus, fiul surorei lui Constantinus, în fruntea unei cete de gladiatori, voia să pună mâna pe tron. A isprăvit însă cu aceeaşi cruzime precum a început; căci fiind învins de generalii lui Magnentius, după 28 de zile, a fost pedepsit cu moartea, iar capul său a fost preumblat prin oraş în vârful unei lăncii. A urmat apoi proscripiuni şi grozave masacre printre nobili.

12. Nu mult după aceasta, Magnentius a fost cu totul bătut, lângă Mursa, şi cât pe aci era să fie prins. In această luptă s'au pierdut nenumărate trupe romane cari ar fi putut fi întrebuinţate mai bine împotriva neamurilor barbare şi să fi slujit astfel la siguranţa şi la triumful patriei. Curând după aceasta Constantius dete guvernământul Orientului lui Gallus, fiul unchiului său, cu titlu

---

1) Azi *Elna*, în Russillon, nu departe de Pyrenei.

2) Probabil soldaţii erau creştini.

de Caesar. Şi Magnentius, după mai multe înfrângeri, îşi pune capăt zilelor sale la Lugdunum, după o domnie de trei ani şi şeapte luni. De asemenea şi fratele său, pe care îl făcuse Caesar şi-l trimesese în Gallia să apere această ţară, s'a sinucis la Senoni[1]) (a. 353 d. Chr.).

13. Cam în acelaşi timp Constantius puse să omoare pe Caesarul Gallus, învinovăţit de un mare număr de cruzimi. Acesta era din fire crud şi aplecat spre tiranie, dacă ar fi fost să ajungă singur domn. Pe de altă parte, Silvanus urzind o revoluţie în Gallia, pieri în mai puţin de 30 de zile şi de atunci rămase singur Constantius ca împărat şi August.

14. In urmă trimise în Gallia, cu titlul de Caesar, pe vărul său Julianus, fratele lui Gallus, căruia îi dete în căsătorie pe sora sa. Barbarii din această provincie cuceriseră mai multe oraşe şi pe altele le împresuraseră; peste tot locul era jaf şi jale şi imperiul roman era ameninţat de o mare prăbuşire. Julianus cu puţine trupe bate lângă Argentoratum[2]), un oraş din Gallia, numeroasele trupe ale Germanilor, face prizonier pe cel mai distins rege al lor şi restabili rândueala în Gallia. Mai târziu, acelaşi Julianus câştigă mai multe victorii strălucite asupra barbarilor: pe Germani i-a împins peste Rhin şi imperiului roman îi dete din nou frontierile sale de odinioară.

15. Nu mult după aceea, legiunile cari se luptaseră cu Germanii, fiindcă se vedeau chemate înapoi dela însărcinarea lor de a apăra Galia, în unanimitate proclamară de împărat pe Julianus, (a. 360 d. Chr.). Acesta, după un an, porneşte să ia în stăpânire Ilyria, Constantius fiind ocupat în războaiele cu Parthii. La vestea aceasta Constantius lasă totul ca să vie să se lupte cu Julianus, dar pe drum, între Cicilia şi Cappadocia moare, în al 38-lea an al domniei, în vârsta de 45 de ani. A fost pus pe dreptate în rândul zeilor. El a fost un bărbat de o fire blândă şi liniştită, prea încrezător în prieteni şi în curtizani şi spre sfârşitul vieţii prea afemeiat. In cei dintâi ani ai domniei sale, s'a arătat foarte cumpătat; încărca de averi pe curtenii săi şi înălţa în dregătorii pe acei cari îl slujiseră în vremuri grele. Faţă de cei pe cari îi bănuia că râvnesc la tron era fără de milă. De altfel era destul de blând şi putea să se

---

1) Azi *Sens* în Franţa.

2) Azi *Strassburg*.

laude mai mult de norocul războaelor dinlăuntru decât al celor din afară.

16. In urmă pune mâna pe putere *Julianus*. Acesta, după mari pregătiri, porneşte cu războiu împotriva Parthilor, expediţiune la care am luat parte şi eu. Câteva oraşe şi câteva cetăţi întărite îi se supun, pe altele le cucereşte cu puterea. După ce a pustiit Assyria, şi-a ţinut armata în conac câtva timp lângă Ctesiphon. Pe când se întorcea biruitor, fiind târît orbeşte de curajul său în lupte noi, a fost omorît de mâna unui duşman la 6 calendele lui Iulie, în anul al şaptelea al domniei, în vârstă de 31 de ani şi a fost pus în rândul zeilor. Julianus a fost un împărat distins şi, dacă soarta ar fi îngăduit, ar fi condus statul la fericire şi la glorie. Cunoştea bine literatura şi artele şi mai ales era învăţat în literatura greacă, pe care o stăpânia mai bine decât pe cea latină; era înzestrat cu o elocinţă puternică şi vie şi cu o memorie ne mai pomenită; în unele privinţi era mai mult decât un filosof. Faţă de amicii săi era darnic, dar nu destul de grijuliu în alegerea lor, cum îi s'ar fi căzut unui împărat de seama sa. Mulţi chiar s'au încercat să-i ciuntească din glorie. Faţă de locuitorii provinciilor era foarte drept şi avea toată dorinţa să scază cât mai mult tributurile; bun cu toată lumea, nestăruind prea mult pentru sporirea tezaurului public, el era lacom după glorie, pe care o căuta cu o râvnă nepotolită; *prigonitor al religiunii creştine, dar totuşi numai până în aşa măsură, ca să nu verse sângele celor ce o mărturiseau* [1]). Era leit Marcus Antoninus, pe care de altfel căuta să-l întreacă.

17. După acesta a fost ales de împărat, cu consimţământul unanim al armatei, *Jovianus*, unul dintre ofiţerii curţii [2]); pentru aceasta a fost recomandat mai mult de vrednicia tatălui său decât de vrednicia sa. Jovianus, faţă de împrejurările turburi de atunci, pe deoparte, fiindcă armata sa suferea de lipsuri, pe de altă parte, fiindcă el însuşi a fost înfrânt în câteva lupte cu Perşii, a încheiat pace cu Sapor, o pace ce e drept necesară, dar ruşinoasă: căci a pierdut ţări şi a trebuit să părăsească oarecari părţi din imperiul roman, ceeace înainte de el, timp de 1118 ani, de când fusese fundată împărăţia romană, nici odată nu s'a întâmplat. Ba încă, legiunile noastre au fost trecute pe sub jug, întocmai ca la Caudium,

---

1) *Religionis Christianae insectator, perinde tamen, ut cruore abstineret.*

2) *Domestici* erau ofiţerii casei împărăteşti şi formau garda împăratului. Se mai numeau şi *protectores*, fiindcă apărau pe principe în contra atacurilor.

supt Pontius Telesinus și ca în Spania, la Numantia, și ca în Numidia, deși atunci nu s'a pierdut nimic din teritoriul roman. Acest tratat de pace n'ar fi cu totul de osândit, dacă pacea făcută de nevoie ar fi voit să o schimbe, când ar fi scăpat de încurcătură, după cum au făcut Romanii în toate războaiele pe cari le am amintit. Căci li s'a declarat numai decât războiu și Samniților și Numantinilor și Numizilor și pacea încheiată n'a fost întărită. Jovianus însă, fiindcă se temea de vr'un rival în domnie, dacă ar fi stat mai mult timp în Orient, nu s'a mai gândit la gloria sa. Pornește deci spre Roma, dar moare pe drum spre Illyricum, de o moarte neașteptată, la fruntaria Galatiei. De altfel a fost un om viteaz și destul de înțelept.

18. Mulți cred că a murit de aplecare, căci la cină mâncase prea mult; alții cred că din pricina mirosului odăii care, având pereții acoperiți de curând cu var nestins, sunt primejdioși în timpul somnului; sunt unii cari socotesc că a murit din pricina cărbunilor pe cari, fiind frig, i-a pus într'o mare grămadă de foc. A murit la 14 ale Calendelor lui Martie, după o domnie de șapte luni, în vârstă de vr'o 33 de ani, și mulțumită bunătății urmașilor săi [1]) a fost așezat în rândul zeilor (a. 364 d. Chr.). El era din fire bun și foarte darnic.

Aceasta era starea imperiului roman supt consulatul lui Jovianus și al lui Varronianus, în anul 1119 dela fundarea Romei. Fiindcă am ajuns cu istorisirea mea până la străluciții noștrii principi, vrednici de toată cinstea, pun deocamdată aci capăt lucrării mele. Căci ceeace ne-a mai rămas de spus, trebuie să o spunem pe un ton mai înalt și nu numai că nu ne lăpădăm de aceasta, dar voim să o scriem cu mai multă îngrijire.

---

1) Sunt împărații Flavius Valentinianus și Valens.

## I N D I C E